

☐	Kandidaatintutkielma
☒	Pro gradu -tutkielma
☐	Lisensiaatintutkielma
☐	Väitöskirja

Oppiaine	Laskentatoimi ja rahoitus	Päivämäärä	7.12.2020
Tekijä	Jesse Ruohola	Sivumäärä	109+3
Otsikko	Tilintarkastusprosessi taloudellisten poikkeusolojen aikana: tilintarkastajien kokemat ammatilliset haasteet		
Ohjaaja	KTT Tiina Henttu-Aho		

Tiivistelmä

Taloudelliset poikkeusolot antavat uniikin mahdollisuuden tutkia tilintarkastusprosessiin kohdistuvia haasteita tilintarkastajien ammatillisesta näkökulmasta. Taloudelliset kriisit ovat vaikuttaneet merkittävästi tilintarkastusalan sääntelyyn sekä Suomessa että globaalilla tasolla. Vuoden 2008 finanssikriisi käynnisti Euroopassa tilintarkastusreformin ja vuosien 2019–2020 aikana laajasti levinnyt koronaviruspandemia tarjoaa mahdollisuuden tutkia, miten tilintarkastusalan normeja koskevat uudistukset ovat pystyneet vastaamaan taloudellisten poikkeusolojen aiheuttamiin haasteisiin suomalaisessa tilintarkastusympäristössä.

Tämän tutkielman tarkoitus on selvittää, miten tilintarkastusala sääntelevät normit ovat kehittyneet ja miten ne soveltuvat käytettäviksi poikkeuksellisissa olosuhteissa. Normeja tarkastellaan koko tilintarkastusprosessin näkökulmasta sisältäen tilintarkastuksen suunnittelun, toteutuksen ja prosessin loppuunsaattamisen. Lisäksi tutkielmassa pyritään selvittämään, miten tilintarkastajat ovat kokeneet koronaviruspandemian vaikutukset työhönsä ja miten he näkevät pandemian vaikutukset tilintarkastusalan kehittymiselle ja tulevaisuuden näkymille.

Tutkielman aihetta lähestytään kenttätutkimuksen vaiheiden mukaisesti tarkastelemalla aluksi tilintarkastusalan ammattikirjallisuuden, lakitekstien ja alan keskeisten toimijoiden julkaisuja. Teoreettisessa osuudessa selvitetään tilintarkastusprosessia ohjaavien normien vaikutukset tilintarkastukseen sekä ISA-standardien mukaisen tilintarkastusprosessin vaiheet. Tieteellisiä tutkimuksia käytetään nostamaan esille keskeisiä tilintarkastusalan haasteita taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tutkielman empiirisessä osuudessa suoritetaan kuusi teemahaastattelua, joiden avulla kerätään tilintarkastajien ammatillisia kokemuksia ja haasteita käytännön työtehtävien näkökulmasta.

Tutkielman tuloksista selviää, että taloudelliset poikkeusolot vaikuttavat tilintarkastusprosessin eri vaiheisiin taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tilintarkastajat ovat lisänneet tilintarkastustoimenpiteitä evidenssin hankkimiseksi ja joutuneet luopumaan fyysistä läsnäoloa vaativista toimenpiteistä. Haastattelujen pohjalta havaittiin, että erityisesti yritysjohdon haastattelut ja toiminnan jatkuvuuden arviointi ovat nousseet esille poikkeusolojen aikana. Tutkielman johtopäätösten perusteella tilintarkastajat kokevat, että tilintarkastusta sääntelevät normit ovat riittäviä ja yhdenmukaisia vastaamaan taloudellisten poikkeusolojen luomiin haasteisiin.

Avainsanat	Tilintarkastus, tilintarkastaja, tilintarkastusprosessi, normit, haasteet
------------	---

**TURUN
YLIOPISTO**
Kauppakorkeakoulu

TILINTARKASTUSPROSESSI TALOUDELLISTEN POIKKEUSOLOJEN AIKANA

Tilintarkastajien kokemat ammatilliset haasteet

Laskentatoimen ja rahoituksen
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Jesse Ruohola

Ohjaaja:
KTT Tiina Henttu-Aho

7.12.2020
Pori

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turun OriginalityCheck -järjestelmällä.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	7
1.1	Johdatus tutkielman aiheeseen	7
1.2	Tutkielman tavoitteet ja rajaukset	10
1.3	Tutkimusmetodologia ja tutkimusaineiston kerääminen.....	12
1.4	Tutkielman rakenne.....	15
2	TILINTARKASTUSTA OHJAAVAT NORMIT	17
2.1	Tilintarkastuksen yhteiskunnallinen merkitys ja tavoitteet	17
2.2	Tilintarkastajan lakisääteinen pätevyys ja hyväksymismenettely	19
2.3	Hyvä tilintarkastustapa	21
2.4	Tilintarkastuksen sääntely	22
2.4.1	Tilintarkastuslain soveltaminen ja lakisääteinen tilintarkastus.....	22
2.4.2	Euroopan unionin tilintarkastusdirektiivit	23
2.4.3	Kansainväliset tilintarkastusalan standardit.....	24
2.4.4	Tilintarkastuksen ammattieettiset periaatteet.....	25
2.5	Tilintarkastuksen laadunvarmistus	26
2.5.1	Laadunvarmistus Suomessa.....	26
2.5.2	Sisäinen laadunvarmistus.....	27
3	TILINTARKASTUSPROSESSI ISA-STANDARDIEN MUKAAN	29
3.1	Tilintarkastuksen suunnittelu.....	29
3.1.1	Standardit suunnittelun lähtökohtana.....	29
3.1.2	Toimeksianto ja alustavat toimenpiteet	31
3.1.3	Asiakas ja sen liiketoimintaympäristö	33
3.1.4	Riskienarviointitoimenpiteet.....	35
3.1.5	Tilintarkastusstrategia ja -suunnitelma	37
3.2	Tilintarkastuksen toteuttaminen	38
3.2.1	Aineistotarkastus.....	40
3.2.2	Kirjanpidon tarkastus	42

3.2.3	Tilinpäätöksen tarkastus	43
3.2.4	Epävarmuus yhteisön toiminnan jatkuvuudesta	46
3.3	Tilintarkastuksen päättäminen	48
3.3.1	Päättämistoimet ja tilintarkastusevidenssin arviointi.....	48
3.3.2	Kokonaisarviointi ja tilintarkastuskertomus	50
3.3.3	Kommunikointi ja dokumentaatio	52
4	TILINTARKASTUSPROSESSI JA TALOUDELLISET POIKKEUSOLOT	54
4.1	Taluskriisien vaikutus tilintarkastusalan normeihin	54
4.2	Tilintarkastusprosessi ja taluskriisien aiheuttamat käytännön haasteet	57
4.2.1	Lisääntynyt työmäärä ja palkkioiden veloittaminen.....	57
4.2.2	Jatkuvuuden periaatteen arviointi	58
4.2.3	Tilintarkastuksen laatu ja mukautetut tilintarkastuskertomukset	61
4.3	Koronaviruspandemia ja tulevaisuuden trendit.....	63
5	EMPIIRINEN TEEMAHAASTATTELU TILINTARKASTAJILLE.....	68
5.1	Tutkimusaineisto.....	68
5.2	Tutkimuksen tulokset	70
5.2.1	Normit ja standardit osana tilintarkastusprosessia.....	70
5.2.2	Työmäärä ja tilintarkastuspalkkiot	76
5.2.3	Toiminnan jatkuvuuden arvioiminen.....	78
5.2.4	Tilintarkastusprosessin laatu.....	81
5.2.5	Tulevaisuuden trendit ja teknologian käyttöönotto.....	84
6	TILINTARKASTAJIEN KOKEMAT AMMATILLISET HAASTEET TALOUDELLISTEN POIKKEUSOLOJEN AIKANA.....	89
7	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	96
7.1	Tutkielman johtopäätökset.....	96
7.2	Tutkimuksen arviointi.....	98
7.3	Jatkotutkimusmahdollisuudet	100
	LÄHTEET	102
	LIITTEET.....	110

Liite 1. Haastattelulomake	110
---	------------

KUVIOT

Kuvio 1	Laadullisen tutkimuksen analyysin vaiheet (mukaillen Ruusuvuori, 2010).	13
Kuvio 2	Tilintarkastuksen suunnittelu ISA-standardien mukaisesti (mukaillen Halonen & Steiner 2009, 55).	30
Kuvio 3	Tilintarkastuksen toteutuksen tärkeimmät vaiheet ISA-standardien mukaisesti (mukaillen Halonen & Steiner 2009, 232).	40
Kuvio 4	ISA-standardien mukaiset tilintarkastuksen päättämistoimet (mukaillen Halonen & Steiner 2009, 441).	49

TAULUKOT

Taulukko 1	Vaihtoehtoiset tilintarkastustoimenpiteet taloudellisten poikkeusolojen aikana (Appelbaum ym. 2020, 16–18).....	64
Taulukko 2	Haastateltavien taustatiedot	70

1 JOHDANTO

”Silloin koko huone hiljeni, eikä kukaan tiennyt mitä sanoa. Keskuspankkiirit ja poliitikot valvoivat öitään, suursijoittajat pidättelivät hengitystään, taloustutkijoiden teorit romahtivat. Tuolloin oli syyskuun viikonloppu vuonna 2008, kun Suomen pankin pääjohtaja Erkki Liikanen sai puhelun, jonka mukaan yhdysvaltalainen Lehman Brothers -investointipankki oli joutunut vaikeuksiin. Tämä konkurssi riisui markkinoilta naamion, jolla oli peitelty asuntoluottokriisiä jo pidempään. Tämä ei kuitenkaan laukaissut kriisiä – lopulta sen laukaisi epäluottamus. Epäluottamus, joka levisi kuin maastopalo hellekesänä”. (Yle uutiset, 2018.)

1.1 Johdatus tutkielman aiheeseen

Epäluottamus on ollut kiistatta keskeinen teema tilintarkastusalalla 2000-luvulla. Tilintarkastuksella on keskeinen rooli taloudellisen informaation luotettavuuden sekä tilinpäätöksen antaman oikean ja riittävän kuvan varmistuksessa Suomessa ja kansainvälisesti. Tilintarkastajien työnkuva pohjautuu ensisijaisesti lakeihin ja asetuksiin, tilintarkastusala säänteleviin standardeihin, eettisiin sääntöihin sekä viranomaispäätöksiin ja alan keskeisten järjestöjen antamiin suosituksiin ja ammatillisiin ohjeistuksiin. Tilintarkastus on asiantuntijatyötä, jonka keskeinen piirre rakentuu tilintarkastusyhteisön ja asiakkaan välisen luottamuksen rakentamiseen. Tilintarkastusala on kuitenkin kokenut vuosikymmenten saatossa erilaisia kriisejä, jotka ovat vaikuttaneet tilintarkastusalan yleiseen luottavuustasoon, lakeihin ja asetuksiin sekä tilintarkastajan käytännön työnkuvaan.

Yritysten vastuullisuuteen liittyviä kysymyksiä pidetään 2000-luvun haasteena. Tämä näkyy esimerkiksi niistä seurauksista, kun vuoden 2001 aikana energiayhtiö Enron ajautui konkurssiin Yhdysvalloissa. Yhtiön osakkeille annettiin analyytikoiden toimesta ostosuositus, vaikka yritys oli käytännössä ajautumassa konkurssiin. Tämä johti yhtiön työntekijöiden kerryttämien eläkkeiden menettämiseen eläkerahaston tuhoutumisen myötä. Tilanteen vakavuus huipentui, kun konsulttiyhtiö Arthur Andersen, joka oli aikansa suurimpia tilintarkastusyhteisöjä, tuhosi konkurssin käsittelyssä käyttökelpoisia tilintarkastusdokumenteja. (Anttiroiko 2004, 17–18.) Luottamuksen puute johti vuoden 2002 aikana Sarbanes–Oxley -lain säätämiseen, jolla pyrittiin vastaamaan yritysmaailmassa valinneisiin informaation luotettavuusongelmiin sekä parantamaan yhtiöiden hallintojärjestelmien läpinäkyvyyttä (Nezhina & Brudney 2010, 275).

Tapahtumat Yhdysvalloissa johtivat siihen, että Suomessa käynnistettiin hyvän hallintotavan mukaisen suosituksen antamista koskeva työryhmä 17.2.2003, johon kuuluivat HEX Oyj, Keskuskauppakamari sekä Teollisuuden ja Työnantajain keskusliitto. Työryhmä käynnistettiin listayhtiöiden ohjaus- ja valvontajärjestelmiä koskevan tiedottamisen kasvaneen merkityksen vuoksi. (Suositus listayhtiöiden hallinnointi- ja ohjausjärjestelmistä 2003, 2.) Corporate governance -termille ei löydy suomenkielistä vastinetta, mutta sillä viitataan yhtiöiden hyvään hallinnointitapaan. Esimerkiksi Suomen arvopaperimarkkinayhdistys määrittelee hyvän hallinnointitavan tarkoitukseksi ”*pörssiyhtiöiden toimintatapojen, hallinnoinnin ja palkitsemisen avoimuuden lisäämisen sekä hallinnon läpinäkyvyyden ja ulkopuolisten sidosryhmien, kuten sijoittajien arviointimahdollisuuksien parantamisen*” (Arvopaperimarkkinayhdistys ry 2019, 7).

Keskustelu tilintarkastuksesta kiihtyi Euroopassa vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen lainsäädäntötasolla, kun Euroopan komissio julkaisi kriisien opetuksia käsittelevän, nk. vihreän kirjan, jonka sisältö keskittyi tilintarkastajan rooliin ja tiedottamiseen, kansainvälisiin tilintarkastusstandardeihin, tilintarkastusyhtiöiden riippumattomuuteen ja valvontaan sekä eurooppalaisten markkinoiden rakenteeseen. Välittömät toimenpiteet Euroopassa finanssikriisin jälkeen keskittyivät vastaamaan eurooppalaisen rahoitusjärjestelmän vakauttamiseen. Vakaata rahoitusjärjestelmää analysoitiin aluksi lähinnä pankkien, luokituslaitosten, keskuspankkien sekä valvontaa tekevien viranomaisten näkökulmasta. Tilintarkastuksen kehittäminen ja talouden vakauden vahvistaminen jäivät sen sijaan vähemmälle huomiolle. (Euroopan komissio 2010, 3.)

Tilintarkastusprosessi koostuu suunnittelusta, toteutuksesta ja sen päättämisestä. (Tomperi, 2018). Tilintarkastajan tulee työssään noudattaa tilintarkastuslakia sekä hyvää tilintarkastustapaa. Hyvälle tilintarkastustavalle ei ole olemassa yksiselitteistä määritelmää, mutta esimerkiksi Suomen Tilintarkastajat ry, joka toimii tilintarkastajien edunvalvontajärjestönä, määrittelee hyvään tilintarkastustapaan kuuluvan lakien ja asetusten lisäksi tilintarkastusalan ammattihenkilöiden yleisesti noudattamat tilintarkastuskäytännöt, keskeisten tilintarkastusjärjestöjen ohjeiden ja suositusten noudattamisen, viranomaispäätösten huomioimisen sekä kansainvälisten standardien ja ammattieettisten periaatteiden noudattamisen. (Suomen tilintarkastajat ry, 2020.) Lait, asetuksen ja ammatilliset standardit muodostavat yhdessä tilintarkastusalan normiston. Vaikka vuosien 2007–2009 aikana monien eurooppalaisten pankkien ilmoittamat tappiot olivat merkittäviä niin taseeseen kuuluvissa kuin taseen ulkopuolisissakin erissä, antoivat silloiset tilintarkastajat näille pankeille vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen, eli antoivat näkemyksensä

sen puolesta, että pankit kykenevät jatkamaan toimintaansa tulevilla tilikausilla. Tällöin kyseenalaiseksi nousi lainsäädännön riittävyyden lisäksi myös koko tilintarkastuksen yhteiskunnallinen merkitys. (Euroopan komissio 2010, 3.)

2000-luvun talouskriisit ovat olleet suoraan yhteydessä tilintarkastukseen ja tilintarkastajien työhön. Finanssikriisin jälkeen Suomessa hallitus antoi esityksen tilintarkastuslain uudistamisesta esityksessään HE 70/2016. Esityksen mukaan tilintarkastusjärjestelmän tehtävänä on ennen kaikkea lisätä tilintarkastuksen ja taloudellisen raportoinnin luotettavuutta sekä edistää näiden korkeaa laatutasoa. Luotettavuuden, riippumattomuuden ja korkean laadun kautta tilintarkastuksella on myös roolinsa talouden vakauden ylläpitäjänä sekä harmaan talouden torjijana. Esityksessä 70/2016 hallitus esitti tilintarkastuslakiin lisättäväksi säännöksiä koskien tilintarkastuslausuntoja, tilintarkastajien riippumattomuutta, esteellisyyttä sekä asiakasrekistereitä ja uusia seuraamusmenettelyitä. Esitys kattoi myös tilintarkastajatutkinnon uudistamisen sekä valvontajärjestelmä uudistuksen. (HE 70/2016.)

Koronaviruspandemia on vaikuttanut merkittävästi koko maailman talouteen vuoden 2020 aikana. Virus aiheuttaa erittäin vaikeasti ennustettavia tulevaisuudennäkymiä niin pienille kuin suurille yrityksille. Valtiovarainministeriö arvioi tiedotteessaan, että Suomen talous tulee supistumaan 5,5 % vuonna 2020. Talousennusteet ovat kääntyneet laskuun kaikkialla maailmassa, ja ennusteiden muutosta voidaan pitää ennätyksellisen suurena ja nopeana. Erilaiset rajoitustoimet pandemian hillitsemiseksi vähentävät yksityisten ihmisten kulutusta ja ennen kaikkea palveluiden kulutusta. Talouden epävarmuus siirtää yritysten investointeja tulevaisuuteen sekä keskeyttää merkittäviä investointihankkeita kokonaan. Ennusteiden mukaan julkinen talous ei tule lähitulevaisuudessa palaamaan ennalleen ja vuoteen 2024 mennessä Suomen velkasuhde tulee lähestymään 80 prosenttia. (Valtiovarainministeriö, 2020.)

Koronaviruspandemia on ollut vuoden 2020 aikana puheenaiheena niin taloudellisessa mielessä kuin myös tilintarkastajien keskuudessa. Suomen tilintarkastajat ry:n julkaisuissa on käsitelty koronaviruspandemian aiheuttamia ongelmia yritysten toiminnalle ja tästä aiheutuvia epävarmoja tulevaisuudennäkymiä. Epävarmat näkymät aiheuttavat tilintarkastajan käytännön työn kannalta haasteista esimerkiksi toiminnan jatkuvuuden arviointiin, tilintarkastuksen laatuun ja vaihtoehtoisten tilintarkastustoimenpiteiden suorittamiseen liittyen. Yrityksillä ei ole tarkkaa tietoa siitä, miten virus tulee pitkällä aikavälillä vaikuttamaan tuotteiden ja palveluiden kysyntään, raaka-ainemateriaalien

saatavuuteen tai henkilöstön terveyteen. Viruksen ajanjakso ja rajoitusten täysi purkaminen on edelleen epäselvää. (Suomen tilintarkastajat ry, 2020.)

1.2 Tutkielman tavoitteet ja rajaukset

Tässä tutkielmassa tavoitteena on luoda syvälinen ymmärrys siitä, miten taloudelliset poikkeusolot vaikuttavat tilintarkastajien käytännön työtehtävien eri vaiheisiin ja miten tilintarkastusta suorittavat asiantuntijat pystyvät tilintarkastusprosessin aikana varmistamaan tarkastuksen korkean laadun ja tätä kautta ylläpitämään yhteiskunnallista luottamusta tilintarkastukseen. Tutkielmassa selvitetään, millaisia tilintarkastusmenetelmiä tilintarkastajat painottavat tilintarkastusprosessin eri vaiheissa arvioidessaan tarkastuskohteita taloudellisissa poikkeusoloissa. Tutkielman tarkastelun kohteena on myös, miten tilintarkastusalaa ohjaavat lait, asetukset ja standardit ovat pystyneet varmistamaan tilintarkastusprosessin korkeaa laatutasoa taloudellisissa poikkeusoloissa ja tätä kautta varmistamaan tarkastuskohteista saadun oikean ja riittävän kuvan. Lisäksi tutkielman kohteena on tilintarkastajien käytännön työssä saadut kokemukset poikkeusolojen vaikutuksista tilintarkastusalaan ja se, miten tilintarkastajat näkevät poikkeusolojen vaikuttavan alan tulevaisuuteen. Tämän tutkielman tutkimuskysymykset esitetään seuraavasti:

- Miten tilintarkastusta sääntelevät normit ovat kehittyneet vastaamaan taloudellisten poikkeusolojen aiheuttamiin haasteisiin?
- Millaisia ammatillisia haasteita taloudelliset poikkeusolot aiheuttavat tilintarkastusprosessin eri vaiheisiin?
- Miten tilintarkastajat kokevat taloudellisten poikkeusolojen vaikutukset tilintarkastuksen tulevaisuuden näkymiin?

Tutkimuskysymyksiä lähestytään tässä pro gradu -tutkielmassa tieteellisen tutkimuksen, ammattikirjallisuuden, lakitekstien, tilintarkastusalaalla toimivien organisaatioiden julkaisujen sekä tutkielmassa suoritettavan empiirisen haastatteluaineiston kautta. Tässä tutkielmassa luodaan syvälinen ymmärrys ISA-standardien antamien ohjeiden mukaisesta tilintarkastusprosessista kansainvälisten tilintarkastusalan standardeja antavan IAASB:n (*International Auditing and Assurance Board, jatkossa IAASB*) antamien

lausuntojen ja ohjeiden mukaisesti. Ammattikirjallisuutta, lakitekstiä sekä alalla toimivien organisaatioiden julkaisuja hyödynnetään tilintarkastusalalla vaikuttavien keskeisten normien syvälliseen ymmärtämiseen. Lisäksi tutkielmassa käytetään runsaasti tieteellisiä tutkimuksia vuosien 2000–2020 ajalta, joiden kautta perehdytään taloudellisten poikkeusolojen aiheuttamiin haasteisiin ja muutoksiin tilintarkastusalalla.

Tutkielmassa suoritettavien tilintarkastajien haastatteluiden avulla pyritään selvittämään, millaisia kokemuksia tilintarkastusta pitkään suorittaneilla asiantuntijoilla on käytännön työtehtävien kautta syntynyt tilintarkastusprosessin suorittamisesta taloudellisten poikkeusolojen aikana, millaisin keinoin korkea laatutasoa pyritään ylläpitämään, miten vaikeita päätöksiä toiminnan jatkuvuuden arvioinnista tehdään sekä miten tilintarkastuksen asiantuntijat ovat kokeneet tilintarkastusalan normeissa tapahtuvien muutosten kyvyn vastata tilintarkastusprosessissa syntyviin haasteisiin poikkeuksellisissa oloissa. Haastatteluissa painottuvat myös koronaviruspandemia ja tilintarkastajien näkemykset alan tulevaisuudesta. Tutkimuskysymysten monitulkinnaisen asettelun vuoksi haastatteluilla on erittäin olennainen merkitys tutkielman onnistumisen näkökulmasta.

Tutkielman kohteena on koko tilintarkastusprosessi tarkastuksen suunnittelusta tilintarkastuskertomuksen antamiseen, jotta taloudellisten poikkeusolojen luomista haasteista saadaan kattava ja syvä ymmärrys. Tutkielman teoreettinen tieto perustuu länsimallaiseen tilintarkastusprosessiin, sillä maiden väliset vaihtelevat lait ja asetukset voisivat vaikuttaa tulosten vertailukelpoisuuden vaarantumiseen. Tutkielmassa käytetään yhtiömuodollista rajausta niin, että mukaan ei oteta asunto- tai kiinteistöosakeyhtiöitä, eikä osuuskuntia tai henkilöyhtiöitä. Kohteena ovat koosta riippumattomat yksityiset ja julkiset osakeyhtiöt. Julkishallinnon organisaatioita ei tässä tutkielmassa käsitellä. Tutkielmassa ei tehdä rajoituksia yrityksen toimialan mukaisesti, vaan tutkielmassa on kiinnostuttu poikkeusolojen aiheuttamista haasteista monipuolisesti eri toimialoilla.

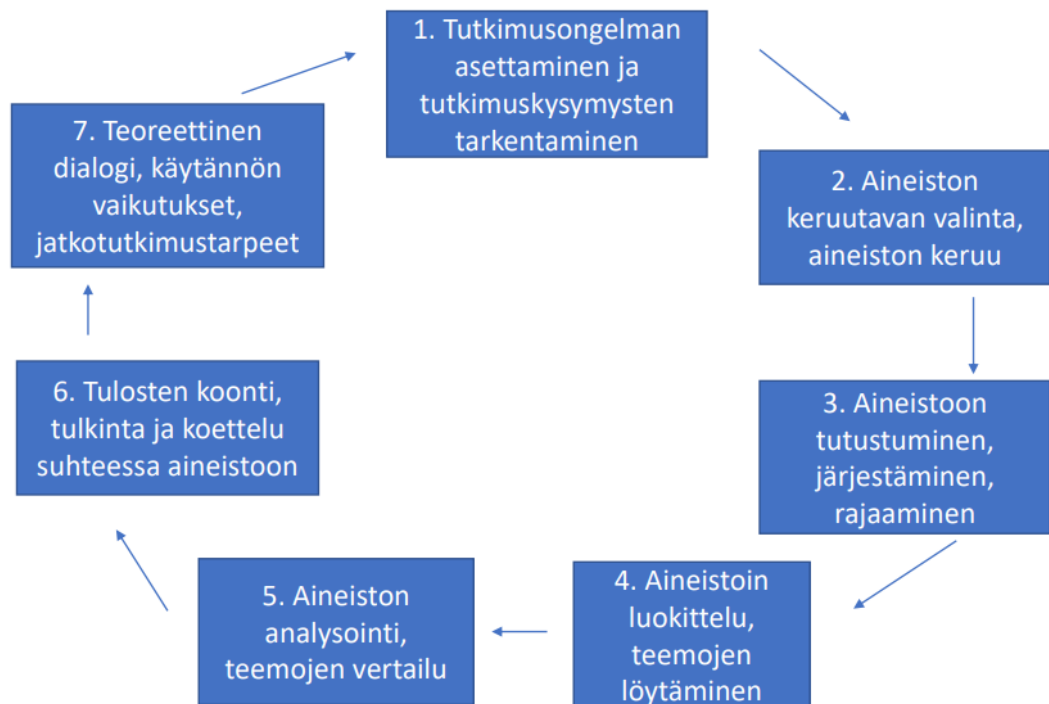
Tutkielman empiirisen aineiston keräämisessä huomioidaan tilintarkastajien ammattipätevyys, työkokemus sekä tilintarkastajan työnantaja. Haastatteluun osallistuvat tilintarkastajat ovat HT-, KHT- tai JHT-tutkinnon suorittaneita, auktorisoituja tilintarkastuksen asiantuntijoita ja toimineet tilintarkastuksen monipuolisissa asiantuntijatehtävissä vähintään viisi vuotta. Haastateltavat tilintarkastajat toimivat sekä Big4-yhteisöjen palveluksessa että pienemmissä tilintarkastusyhteisöissä. Monipuolisemman aineiston saamisen varmistamiseksi haastateltavat tilintarkastajat valitaan niin, että he toimivat eri puolilla Suomea ja heidän asiakaskuntansa koostuu monipuolisesti erikokoisista ja eri toimialoilla toimivista yrityksistä.

1.3 Tutkimusmetodologia ja tutkimusaineiston kerääminen

Tämän tutkielman empiirisessä osuudessa käytetään laadullista eli kvalitatiivista tutkimusotetta. Kvalitatiivinen tutkimusote on perustellusti valittu, sillä tässä tutkielmassa pyritään kuvailemaan tilintarkastuksen asiantuntijoiden toimintamalleja sekä heidän suhtautumistaan tilintarkastusalalla tapahtuneisiin muutoksiin. Tuomen & Sarajärven (2018) mukaan laadullisen tutkimuksen yleisimmät aineistonkeruumenetelmät ovat haastattelut, kyselyt, havainnointi sekä erilaisista dokumenteista koottu tieto. Heidän mukaansa tutkitessa selvästi orientoivaa käyttäytymistä, eli aikomuksia käyttäytyä tietyllä tavalla, on kysymyksenasetteluun perustuva tutkimusmenetelmä soveltuvin.

Haastattelu- ja kyselytutkimuksen perimmäinen idea on yksinkertainen, kun haluamme tietää, miksi tarkasteltava kohde käyttäytyy tietyllä tavalla tai miten hän ajattelee, on luontevaa kysyä sitä häneltä. Haastattelulla viitataan nimenomaan henkilökohtaisella tasolla tapahtuvaan haastatteluun, jossa haastatteliija esittää suulliset kysymykset ja merkitsee vastaukset muistiin. Haastatteluiden etuna on niiden joustavuus ja tutkijan mahdollisuus toistaa kysymys väärinymmärrysten tapahtuessa. Lisäksi tämä mahdollistaa keskustelun käymisen haastateltavan kanssa, joka täydentää saatavaa tietoa. Usein suositellaan, että haastateltavat voivat tutustua kysymyksiin etukäteen, sillä tällä tavoin saadaan usein enemmän tietoa. (Tuomi & Sarajärvi, 2018.)

Ruusuvuoren ym. (2010) mukaan kun laadullisessa tutkimuksessa käytetään aineistonkeruumenetelmänä haastatteluita, on usein lopputuloksena laaja ja monimutkainen tekstimassa. Kynnys siirtyä aineiston keräämisvaiheesta sen analysoimiseen onkin usein laadullisessa tutkimuksessa erityisen korkea. Tämän vuoksi laadullisessa tutkimuksessa aineiston kerääminen, siihen tutustuminen ja alustavien analyysien tekeminen kannattaa aloittaa samanaikaisesti jo hyvin aikaisessa vaiheessa. Kuvio 1 kuvaa laadullisen haastattelututkimusprosessin etenemistä tutkimusongelman asettamisesta aina raportointiin saakka.

Kuvio 1 Laadullisen tutkimuksen analyysin vaiheet (mukaiillen Ruusuvuori, 2010).

Kuviosta 1 nähdään, että aineiston luokittelu, aineiston analysointi sekä aineiston tulkinta ovat toisiinsa liittyviä, mutta samalla toisistaan eriytyviä osatehtäviä. Näiden kolmen osa-alueen painotus on aina tutkimuskohtaista. Osatehtävät on silti aina hyvä tunnistaa tehtäessä laadullista tutkimusta, koska aineiston pelkkä luokittelu ei ole varsinaista analysointia, vaan kerätyn aineiston haltuun ottamisen osatehtävä. Kuvioon 1 eriteltyt tehtävät ovat toisiinsa limittyviä ja ne tapahtuvat laadullisessa tutkimuksessa usein ainakin osittain päällekkäin. Eri tutkimusvaiheista palataan usein takaisin aiempaan ja eri kysymyksiä on arvioitava uudelleen ja aiempia havaintoja usein hahmotellaan edelleen. (Ruusuvuori ym. 2010.)

Tämä tutkielma etenee kenttätutkimuksen kulun mukaisesti. Metsämuurosen (2008, 19) mukaan kenttätutkimus sopii tapahtumien tulkitsemisen ymmärtämiseen, kun tutkimuksen kohteena on vain pieni määrä tapauksia ja tarkoituksena on saada syvälinen ymmärrys tutkimuksen kohteesta ja sen luonteesta. Kenttätutkimuksessa tutkija keskustelee ja tekee havaintoja tutkittavista kohteista. Kenttätutkimuksen kulkuun kuuluu valmistautuminen, kirjallisuuskatsaus, aineiston kerääminen, aineiston käsittely, tutkimuksen työstäminen ja tutkimusaineiston analyysi, tulkinta, raportointi sekä arviointi.

Tässä pro gradu -tutkielmassa tutkimusongelmia lähdetään selvittämään kenttätutkimuksen kulun mukaisesti käsiteanalyttisesti tarkastelemalla alan ammattikirjallisuutta, lakitekstiä sekä alan toimijoiden julkaisuja, jonka kautta käsiteanalyttisin tutkimusmenetelmin kerätään syvälinen ymmärrys tilintarkastusprosessista kokonaisuutena sekä tilintarkastusalaa sääntelevistä normeista. Lisäksi käsiteanalyysin avulla pyritään hahmottamaan ISA-standardien luonnetta suhteessa suomalaiseen tilintarkastuskäytäntöön.

Käsiteanalyysin ja kirjallisuuskatsauksen jälkeen kenttätutkimuksen seuraavassa vaiheessa siirrytään empiiriseen vaiheeseen, joka tässä tutkielmassa toteutetaan haastattelututkimuksella. Tutkielmassa toteutettavat haastattelut tapahtuvat teemahaastatteluna. Koronaviruspandemian aiheuttaman tartuntariskin vuoksi haastatteluita ei päästä tekemään kasvotusten. Haastattelut tullaan toteuttamaan etäyhteyksiä hyödyntäen. Tämä mahdollistaa toisaalta sen, että haastatteluaineisto saadaan maantieteellisesti laajemmalla alueelta. Lisäksi aineistoon valikoituu näin myös erikokoisia paikkakuntia. Monipuolisuutta lisätään edelleen valikoimalla aineistoon tilintarkastajia suurista kansainvälisistä tilintarkastusyhteisöistä sekä pienemmistä, vain muutaman hengen paikallisista tilintarkastuspalveluita tarjoavista yrityksistä.

Tutkimushaastattelut jaetaan strukturoituihin ja strukturoimattomiin haastatteluihin sen mukaan, miten tutkimushaastattelu toteutetaan. Se, että luokitellaanko tutkimushaastattelu strukturoiduksi tai strukturoimattomaksi riippuu siitä, miten kysymysten tai väitteiden muoto esitetään. Strukturoiduissa haastattelututkimuksissa haastattelu toteutetaan lomakekyselyiden avulla. Lomakekyselyissä kysymysten muoto ja esittämisjärjestys ovat ennalta päätetty. Strukturoimattomassa haastattelututkimuksessa eli ns. avoimessa haastattelussa puolestaan haastattelu toteutetaan ainoastaan ennalta valikoidusta aihealueesta, josta haastattelun aikana keskustellaan vapaasti. Teemahaastattelua pidetään strukturoidun ja strukturoimattoman haastattelun välimuotona, sillä siinä tutkimushaastattelu etenee teemoittain, ei yksittäisten kysymysten kautta. (Järvinen & Järvinen 2000, 156.) Myös tässä tutkimuksessa käytetään teemahaastattelua, joka suoritetaan tutkimukseen osallistuville tilintarkastajille erikseen, käyttäen yhteistä haastattelurunkoa. Lomakehaastattelua ei tehdä, koska tutkimuksessa halutaan kerätä syvällistä tietoa ja esittää mahdollisesti tarkentavia kysymyksiä. Teemahaastatteluiden jälkeen siirrytään kenttätutkimuksen vaiheiden mukaisesti tulosten analysointiin ja raportointiin.

1.4 Tutkielman rakenne

Tutkielma koostuu teoreettisesta ja empiirisestä osuudesta, jotka muodostavat kokonaisuuden, jonka kautta pyritään luomaan mahdollisimman syvällinen ymmärrys tutkittavista aiheista ja vastaamaan tutkimuskysymyksiin. Tutkielma jakautuu seitsemään lukuun, jotka edelleen jakautuvat omiin alalukuihinsa. Tutkielman johdantoluku esittelee tutkimuksen taustan ja määrittelee tutkimusongelmat sekä tutkimuksessa tehdyt rajaukset. Lisäksi johdanto sisältää tutkimuksessa sovellettavat metodologiset valinnat ja tutkimusaineiston keräämisen periaatteet.

Tutkielman seuraavat luvut, luvut 2–4 ovat teorialukuja. Teorialuvut luovat yhdessä pohjan empiirisen osuuden suorittamista varten. Ensimmäinen teorialuku käsittelee tilintarkastusalaa ohjaavia normeja. Luvussa esitellään tilintarkastuksen yhteiskunnallinen merkitys ja mitkä ovat lakisääteisesti pätevän tilintarkastajan vaatimukset. Luku keskittyy hyvän tilintarkastustavan käsitteeseen sekä tilintarkastuksen sääntelyyn tilintarkastuslain, Euroopan tilintarkastusdirektiivin, kansainvälisten tilintarkastusalan standardien sekä tilintarkastajien ammattieettisten periaatteiden näkökulmasta. Lisäksi luku esittelee tilintarkastuksen laadunvalvontaan vaikuttavat tekijät ja keskeisimmät alan organisaatiot. Luvussa käytetään lähteenä runsaasti tilintarkastusalan ammattikirjallisuutta, lakiaineistoja sekä alalla toimivien organisaatioiden julkaisuja.

Toisessa teorialuvussa käsitellään kokonaisvaltaisesti tilintarkastusprosessia. Tilintarkastusprosessi käydään läpi ISA-standardien antamien ohjeiden mukaisesti, jonka vuoksi merkittävänä lähteenä toimii IFAC:n (*International Federation of Accountants, jatkossa IFAC*) antamat ohjeet tilintarkastusalan ammattilaisille. Lisäksi syvällisen ymmärryksen luomiseksi luvussa hyödynnetään alan ammattikirjallisuutta. Kolmas teorialuku sisältää katsauksen tieteellisestä tutkimuksesta liittyen tilintarkastuksen haasteisiin vuosien 2000–2020 aikana. Luvussa käydään läpi talouskriisien vaikutuksia tilintarkastusalan sääntelyyn ja muutokseen. Lisäksi tilintarkastusprosessin haasteita käsitellään tieteellisissä tutkimuksissa esille nousseiden teemojen kautta, joita ovat tilintarkastajien lisääntynyt työmäärä ja palkkioiden veloittaminen poikkeusolojen aikana, jatkuvuuden periaatteen arvioimiseen liittyvät haasteet sekä tilintarkastuksen laatuun ja tilintarkastuskerptomuksen antamiseen liittyvät ongelmat. Luku päättyy koronaviruspandemian aiheuttamiin haasteisiin sekä alan tulevaisuudennäkymiin.

Tutkielman viides luku sisältää empiirisen tutkimuksen tilintarkastajien näkemyksistä käytännön työtehtävien kautta taloudellisten poikkeusolojen aiheuttamiin

haasteisiin. Kuudes luku sisältää tutkielman tulokset ja vastaukset tutkielman alussa esitettyihin tutkimuskysymyksiin. Seitsemännessä luvussa esitetään tutkielman johtopäätökset, arvioidaan tutkimuksen reliabiliteettia ja validiteettia sekä esitetään mahdollisia jatkotutkimusmahdollisuuksia.

2 TILINTARKASTUSTA OHJAAVAT NORMIT

Ensimmäisessä teorialuvussa käydään läpi tilintarkastusalan normistoa tutkielman kannalta olennaisilta osilta. Normistoa tarkastellaan siitä näkökulmasta, joka ohjaa tilintarkastajia tilintarkastusprosessin suorittamiseen suunnittelusta prosessin päättämiseen. Tilintarkastuksen sääntely muodostuu suomalaisesta lainsäädännöstä, kuten tilintarkastuslaista ja yhteisöoikeudellisista laeista, tilintarkastusdirektiivistä, kansainvälisistä tilintarkastusstandardeista sekä alan ammattieettisistä periaatteista. Luvun alussa käydään läpi tilintarkastuksen yhteiskunnallinen merkitys agenttiteorian kautta, sillä informaatioasymmetriat toimivat kaiken sen taustalla, miksi tilintarkastusta tehdään ja miksi se on sääntelyn kohteena. Luvussa esitetään myös tilintarkastajien auktorisointikäytännöt, sillä auktorisointia pidetään olennaisena tekijänä tilintarkastusprosessin korkean laadun varmistajana. Lisäksi luvussa käydään läpi hyvää tilintarkastustapaa ja laadunvarmistusta.

2.1 Tilintarkastuksen yhteiskunnallinen merkitys ja tavoitteet

Tilintarkastajan työtä pidetään tämän päivän laskentatoimen ammattilaisten työtehtävistä selkeästi kiistanalaisimpana. Worldcomin ja Enronin romahdukset vuosituhaten alussa tilintarkastusyhteisöineen, mukaan lukien Arthur Andersen, nostivat tilintarkastuksen kritiikin kohteeksi yhteiskunnallisessa mielessä. (Matthews 2006, 6.) Suomessa laskentatoimeen liittyvät lainsäädännölliset muutokset 1990–2000-luvulla ovat pitkälti tuloksia auktorisoitujen tilintarkastajien ja muiden laskentatoimen ammattilaisten työn pohjalta (Virtanen ym. 2009, 367).

Yhteiskunnallisessa mielessä tilintarkastusta ja erityisesti sen tarpeellisuutta kansantaloudessa perustellaan usein agenttiteorian kautta. Agenttiteoria perustuu ns. päämies-agentti-ongelmaan, jossa resurssien omistaminen ja valvonta ovat eriytyneet. (Halonen & Steiner 2009, 14.) Jensen & Meckling (1976) tutkivat päämies-agentti-suhdetta sopimusoikeudellisesta näkökulmasta. Heidän mukaansa sopimukset määrittävät agenttien oikeudet sekä velvollisuudet organisaation sisällä. Päämiehen ja agentin väliset ongelmat syntyvät agenttiteorian mukaan siitä, että sopimusten neuvottelu aiheuttaa transaktio- ja valvontakustannuksia. Myöhemmin Fama & Jensen (1983) havaitsivat, että päämiehen ja agentin välille syntyy intressiristiriitoja, sillä molemmat osapuolet pyrkivät toimimaan omaa etuaan tavoitellen. Tutkimuksessa havaittiin, että päämiehellä ei useinkaan ole tarvittavia resursseja agentin toiminnan valvomiseen.

Päämies-agenttiongelmia voidaan soveltaa myös osakeyhtiöihin. Suomalaisessa yritysmaailmassa tämä on perusteltua, sillä Suomessa yleisimmin käytetty yhtiömuoto on osakeyhtiö. Yritystoiminnan lisäksi osakeyhtiö voi olla tarkoituksenmukainen tapa organisoida myös aatteellisessa toiminnassa sekä julkisyhteisöjen tapauksessa. (Koski & Siljanpää, 2017.) Osakeyhtiössä päämies, eli osakkeenomistaja siirtää sisäisen valvonnan tehtävät agentille, eli yhtiön hallitukselle. Osakkeenomistajalla on oikeus päättää esimerkiksi tilintarkastajan valinnasta, yritysfuusioista ja osakeannista, mutta muut valvonta- ja johtamistoiminnot osakkeenomistaja luovuttaa hallitukselle. Hallitus puolestaan delegoi useimmat operatiivisen johtamisen tehtävät toimitusjohtajalle sekä yhtiön muille johtajille. (Halonen & Steiner 2009, 15.)

Osakeyhtiöiden päätöksentekoon liittyy vahvasti asymmetrisesti jakautunut informaatio. Koska eri osapuolilla on rajoitettu määrä resursseja ja informaatiota käytettävissä, pyritään päätöksenteon toimivuutta usein edistämään erilaisten bonus- ja optiojärjestelmien kautta. Osakeyhtiön tapauksessa yrityksen johdolla on huomattavasti enemmän informaatiota käytettävissä, kuin osakkeenomistajilla, jolloin osakkeenomistajien tekemät päätökset perustuvat merkittävästi heikompaan informaatioon. Alkujaan tilintarkastus on ollut vapaaehtoinen keino ratkaista asymmetrisesti jakautuneen informaation aiheuttamat ristiriidat. (Halonen & Steiner 2009, 15–16.) Tilintarkastuksen on katsottu olevan yrityksen johdosta riippumaton valvontakeino vähentää yritysjohton opportunistista käyttäytymistä (Jensen & Meckling 1976, 323–324).

Suomessa yhteisön sekä säätiön tilintarkastus on lakisääteistä. Tarve tilintarkastukselle perustuu yhteiskunnan asettamiin vaatimuksiin ja yhteiskunnallinen hyöty syntyy erityisesti pörssissä noteerattujen yritysten kautta, sillä on tärkeää, että sijoittajat pystyvät tekemään taloudellisia osto- ja myyntiratkaisuja luottamuksellisen taloudellisen informaation pohjalta. Ainostaan pienimmät yhtiöt ovat Suomessa tilintarkastusvelvollisuudesta vapautettuja. Päätös tilintarkastusvelvottomuudesta perustuu kohtuuttomiin kustannuksiin sekä siihen, että varsin monessa pienemmässä yrityksessä omistaja ja yrityksen johtaja on usein sama henkilö. (Tomperi, 2018.)

Tilintarkastuslain (TTL) 3 §:n mukaan tilintarkastajan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa ja noudatettava yhtiömiesten sekä yhtiökokouksen tai vastaavan toimielimen antamia erityisiä ohjeita, mikäli ne eivät ole ristiriidassa muun lain, yhtiöjärjestyksen, kansainvälisten tilintarkastusstandardien, hyvän tilintarkastustavan tai ammattieettisten periaatteiden kanssa (TTL 1141/2015). IFAC:n sekä IAASB-komitean laatimien ohjeiden mukaan tilintarkastuksen tarkoitus on lisätä tilinpäätöksen käyttäjien

luottamusta tilinpäätöksessä raportoituun informaatioon. Tilintarkastaja antaa tarkastamastaan tilinpäätöksestään lausunnon ottaen kantaa siihen, onko tilinpäätös laadittu olennaisilta osin sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti. Käytännössä tämä viittaa siihen, onko tilinpäätös sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti oikean ja riittävän kuvan antava. (Halonen & Steiner 2009, 13.) Lainsäädännössä ei ole tarkkaa määritelmää oikealle ja riittävälle kuvalle, jonka vuoksi tilintarkastajien tulee soveltaa työssään ammatillista harkintaa.

Suomen tilintarkastuslaissa ei säädetä erikseen tilintarkastuksen tavoitteita. Tilintarkastuslaki sisältää kuitenkin säännöksiä tilintarkastuksen sisällöstä. Säännösten osalta tavoitteena voidaan kuitenkin pitää sitä, että tilintarkastaja pystyy antamaan riittävän varman lausunnon tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen sisällöstä sekä siitä, että ne yhdessä olennaisilta osin täyttävät tilintarkastuksen edellyttämät säännökset. Kirjanpidon ja tilinpäätöksen lisäksi tilintarkastaja tarkastaa yhtiön hallinnon ja antaa siitä oman lausuntonsa. Hallinnon tarkastuksen tavoitteena voidaan pitää sitä, täyttääkö yrityksen hallinto vastuuvelvollisuutensa yhteisöainsäädännön mukaisten säännösten perusteella. (Halonen & Steiner 2009, 14.)

2.2 Tilintarkastajan lakisääteinen pätevyys ja hyväksymismenettely

Suomessa otettiin käyttöön uudistunut tilintarkastuslaki 1.1.2016. Voimaan tulleen tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan on oltava luonnollinen tilintarkastuslain mukaisesti hyväksytty henkilö tai tilintarkastusyhteisö, joka on tilintarkastuslain mukaan oikeutettu suorittamaan tilintarkastuksia. Tilintarkastuslain uudistus johti myös tilintarkastuksen ammattitutkintojen uudistukseen. Uuden lain mukaan auktorisoituja tilintarkastajia ovat HT-, KHT- ja JHT-tilintarkastajat sekä tilintarkastusyhteisöt. (TTL 1141/2015.)

Tilintarkastuksen valvonta siirtyi Suomessa 1.1.2016 alkaen Patentti- ja rekisterihallitukselle (PRH). PRH on ottanut kantaa tilintarkastuksen valvojana tilintarkastuksen ammattinimikkeiden käyttämiseen (Horsmanheimo & Steiner, 2017). Tiedotteessa 1/2016 PRH ohjeistaa, että tilintarkastajien ammattinimikkeiden käyttäminen ei saa olla asiakkaan, tilintarkastusraportin lukijan, eikä sivullisen kannalta harhaanjohtavaa. Tilintarkastajalla on oikeus käyttää ainoastaan niitä nimikkeitä, jotka ovat rekisteröity hyväksymisen myötä tilintarkastajarekisteriin. PRH ohjeistaa edelleen, että se pitää hyvän tilintarkastustavan mukaisena lakisääteisten sekä muiden tilintarkastuslain 1 luvun 1 §:n 1 momentin mukaisten tehtävien suorittamisessa käytettävänä rekisteröityä tilintarkastajan ammattinimikettä. (Patentti- ja rekisterihallitus, 2016.)

HT- tai KHT-tilintarkastajaksi hyväksyminen ja siihen liittyvä hyväksymismenettely perustuu tilintarkastuslakiin. Työ- ja elinkeinoministeriön asetus tilintarkastajaksi hyväksymisestä sisältää tilintarkastajatutkintoon vaadittavat opinnot, käytännön kokemuksen tilintarkastuksen työtehtävistä, HT- ja KHT-tutkintojen tutkintovaatimukset sekä oikeudelle annettavan tilintarkastajan vakuutuksen sisällön (Asetus 1142/2015). Tilintarkastuslain kuudes luku asettaa tilintarkastajan ammattitutkintoa hakevalle muodollisia hyväksymisvaatimuksia seuraavan jaottelun mukaisesti (TTL 1141/2015, 6 luku).

- **Hakijaa koskevat yleiset vaatimukset**
 - Luonnollinen henkilö
 - Sopiva tilintarkastajan tehtävään (hyvämaineinen luonnollinen henkilö)
 - Ei saa olla konkurssissa tai liiketoimintakiellossa
 - Toimintakelpoisuus ei saa olla rajattu eikä saa olla edunvalvojaa
 - Ei harjoita sellaista toimintaa, joka vaarantaa tilintarkastuksen tarkoituksen
- **Tilintarkastuksen perustutkintoa koskevat vaatimukset**
 - HT-tutkinto: vähintään alempi korkeakoulututkinto
 - KHT-tutkinto: vähintään ylempi korkeakoulututkinto
- **Opintoja koskevat vaatimukset**
 - Laskentatoimen opinnot
 - Oikeustieteen opinnot
 - Muut kauppa- ja taloustieteen opinnot
- **Käytännön kokemusta koskevat vaatimukset**
 - HT-tutkinto: kolme vuotta käytännön työkokemusta
 - KHT-tutkinto viisi vuotta käytännön työkokemusta
- **Tilintarkastajatutkintoa koskevat vaatimukset**
 - HT-tutkinto
 - KHT-tutkinto
 - JHT-tutkinto

Lähtökohtaisesti tilintarkastajaksi pyrkivän henkilön on haettava osallistumislupaa HT- tai KHT-tutkinnon suorittamiseen. Osallistumislupa voidaan myöntää, jos TTL 6:4:n

mukaiset edellytykset täyttyvät. Kun hakija täyttää yleiset vaatimukset, koulutus- ja opintovaatimukset sekä on hankkinut riittävästi käytännön kokemusta työelämästä, voi hän jättää hakemuksen PRH:n tilintarkastusvalvontaan. Hakemuksen käsittelyssä PRH tekee hyväksytyin tai hylkäävän päätöksen osallistumisluvasta tutkinnon suorittamiseen. Hyväksytyt hakijat pääsevät osallistumaan HT- tai KHT-tutkintoon johtavaan tenttiin, joka järjestetään vähintään kerran vuodessa. Vastaukset arvostelee tilintarkastusvalvonta. Hyväksytyin rekisteröinnin edellytyksenä on, että hyvämaineisuuden tarkastamisessa ei tule esille ehtoja, jotka katsotaan vaarantavan tilintarkastuksen suorittamista. Tällaisia ovat esimerkiksi sakko- tai rikosrekisterimerkinnät. Hyväksytyt hakijat antavat HT- tai KHT-tilintarkastajan vakuutuksen käräjäoikeudessa. Tämän jälkeen tilintarkastusvalvonta merkitsee oikeudessa vakuutuksen antaneita henkilöitä koskevat tiedot tilintarkastajarekisteriin. Kun tiedot on merkitty rekisteriin, tilintarkastaja on oikeutettu käyttämään HT- tai KHT-tilintarkastajan ammattinimikettä. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

2.3 Hyvä tilintarkastustapa

Hyvää tilintarkastustapaa ei ole oikeudellisesti normitettu, eli lainsäädännössä ei ole yksiselitteisesti määritelty sen sisältöä. Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastusta suorittavan henkilön tulee työssään toimia huolellisesti tilintarkastusalan ammattihenkilöiden yleisesti hyväksymien tilintarkastuskäytäntöjen mukaisesti. Tämä tilintarkastuslain säännös on Euroopan unionin tilintarkastusdirektiivin mukainen, jonka mukaisesti unionin jäsenvaltioiden tulee huolehtia siitä, että lakisääteinen tilintarkastus tapahtuu ammatillista huolellisuutta noudattaen. (Virtanen 2002, 106.) Forssin (2000) mukaan hyvän tilintarkastustavan käsitteen ja sen sisällön määrittelevät tosiasiallisesti itse ammattitilintarkastajat sekä tilintarkastusalan etujärjestöt.

Suomen tilintarkastajat ry on antanut sen jäsenille tilintarkastusalaa koskevan suosituksen, jossa yhdistys kuvaa hyvän tilintarkastustavan sisältöä. Tilintarkastussäännöstö on hyväksytty Keskuskauppakamarin toimesta ja näiden säännösten mukaan tilintarkastajan tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa ja hyväksytyjä Keskuskauppakamarin sääntöjä ja määräyksiä. Tilintarkastuslain lisäksi hyvää tilintarkastustapaa ohjaavat IFAC:n standardit, jota Suomen tilintarkastajat ry on myös sitoutunut noudattamaan. Edelleen hyvää tilintarkastustapaa täydentää tilintarkastusalan ammattijulkaisut, Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan sekä valtion tilintarkastuslautakunnan tekemät ratkaisut ja tuomioistuimen päätökset. (Virtanen 2002, 106.) Satopään (2000) mukaan hyvä tilintarkastustapa kehittyy ja muuttuu jatkuvasti, eikä käsitteelle ole mielekästä

antaa sitä yksiselitteisesti määrittelevää sisältöä. Hyvää tilintarkastustapaa voidaan pitää kaiken aikaa kehittyvänä tapaoikeutena.

2.4 Tilintarkastuksen sääntely

2.4.1 Tilintarkastuslain soveltaminen ja lakisääteinen tilintarkastus

Kaikkien kirjanpitovelvollisten on kirjanpitolain (KPL 1336/1997) mukaan valittava tilintarkastaja, ellei kirjanpitovelvolliseen sovelleta tilintarkastuslain 2:2.2:n mukaisia yrityksen kokoon viittaavia poikkeuksia (TTL 1141/2015). Suomessa on laaja tilintarkastusvelvollisuus, sillä velvollisuus tilintarkastajan valitsemiseen koskee lähes kaikkia oikeushenkilöitä. Luonteeltaan tilintarkastuslaki on yleislaki, eli mikäli jossain muussa laissa säädetään toisella tavalla, tilintarkastuslaki väistyy. Tilintarkastuslakia täydennetään useassa muussa säännöksessä, joita on sovellettava rinnakkain tilintarkastuslain kanssa. (Horsmanheimo ym. 2017.)

Tilintarkastuslain 1:1:ssä lain soveltaminen määritellään tilintarkastajan työtehtävien kautta. Tilintarkastuslaki jakaa tilintarkastajan tehtävät kolmeen luokkaan ja lakia sovelletaan sekä yksityisen sektorin että julkissektorin tilintarkastuksessa. Lakisääteisen tilintarkastuksen lisäksi tilintarkastajan tehtäviin kuuluvat muut asiantuntijapalvelut, joita kutsutaan lisä- tai liitännäispalveluiksi. Näistä palveluista osa ovat lakisääteisiä. Tilintarkastuksen ydintehtävää, eli kohteena olevan yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkistamista kutsutaan lakisääteiseksi tilintarkastukseksi. (Horsmanheimo ym. 2017.) Tilintarkastuslain 3:4:n mukaan lakisääteisen tilintarkastuksen jälkeen tilintarkastajan on tehtävä tilinpäätökseen merkintä, jossa viitataan tilintarkastuskertomukseen (TTL 1141/2015).

Tilintarkastuslaki määrittää tilintarkastajan tehtäväksi kuitenkin myös paljon muuta kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastamisen lisäksi. TTL 1:1.1:n määrittää tilintarkastajan tehtäväksi kirjallisten lausuntojen antamisen muissa laeissa sekä asetuk- sissa säädettyissä tilanteissa. Muut tilintarkastuksen lakisääteiset tehtävät suoritetaan erityissäännösten mukaisesti, joista säädetään yhteisölaeissa, esimerkiksi osakeyhtiölaissa. TTL 4:3 velvoittaa tilintarkastajaa noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa ja TTL 4:1 hyviä ammattieettisiä periaatteita. Tilintarkastajan tulee suorittaa tarkastustehtävät objektiivisesti, rehellisesti ja ammattimaisesti yleinen etu huomioon ottaen. Tämän lisäksi tilintarkastajat toimivat TTL 1:1.4:n mukaisesti asiantuntijoina, tehden tarkastuksia ja antaen

vapaaehtoisia lausuntoja sopimusoikeudellisin perustein. TTL 1:1.4:n mukaisia tehtäviä kutsutaan myös erityistarkastuksiksi. (Horsmanheimo ym. 2017.)

2.4.2 Euroopan unionin tilintarkastusdirektiivit

Euroopan unionin kahdeksas yhteisöoikeudellinen direktiivi 2006/43/EY annettiin 14.6.2006. Direktiivi korvasi vanhemman tilintarkastusta koskevan yhteisöoikeudellisen direktiivin, joka tuli voimaan vuonna 1984. Viimeisimmät muutokset tehtiin direktiivillä 2014/56/EU. Tilintarkastuksen kannalta tämä direktiivi on tärkein Euroopan yhteisöjä koskeva säädös. Vuoden 2006 tilintarkastusdirektiivin tavoitteena oli erityisesti pyrkiä varmistamaan tilinpäätöksen uskottavuus ja luotettavuus sekä sijoittajien luottamus pääomamarkkinoihin. Euroopan komission direktiiviperusteluissa otettiin huomioon myös Eurooppaa koskeneet merkittävät tilinpäätösskandaalit lisäämällä viranomaisvalvontaa tilintarkastukseen kohdistuvalla sääntelyllä, jolla pyrittiin ennaltaehkäisemään mahdollisia tulevia skandaaleja. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

Euroopan parlamentti katsoo asetuksessaan (2011/0359), että lakisääteisen tilintarkastuksen ensisijainen tarkoitus on yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen tarkastaminen ja tämän tavoitteena pidetään yhteisöjen tilinpäätösten sekä konsernitilinpäätösten tuottaman tiedon parantamista. Yleisellä edulla tarkoitetaan, että sekä henkilöt että laitokset luottavat tilintarkastajan ja tilintarkastusyhteisön tekemän työn laatuun ja lopputulokseen. Hyvälaatuinen tilintarkastus edistää toimivia markkinoita, sillä hyvä tilintarkastustapa parantaa tilinpäätösten luotettavuutta ja tehokkuutta. Euroopan parlamentti katsoo, että tilintarkastajalla on yhteiskunnallisesti merkittävä rooli tehokkaiden markkinoiden toiminnan edistämisessä. (Tilintarkastusasetus 2011/0359, 2.)

Tilintarkastusdirektiivin (2014/56/EU) mukaan tilintarkastuksessa on sovellettava Euroopan unionin komission hyväksymiä kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja. Tällä tarkoitetaan ISA- ja ISQC 1-standardeja siltä osin, kuin ne ovat merkityksellisiä lakisääteisen tilintarkastuksen näkökulmasta. ISQC-standardit ovat tilintarkastusalaa säänteleviä laatustandardeja. Suomessa tilintarkastusstandardien noudattamista koskeva arviointi tapahtuu hyvän tilintarkastustavan noudattamisen pohjalta. Hyvän tilintarkastustavan noudattamiseen kuuluvat ISRE-, ISAE- ja ISRS-standardien arvioiminen. Nämä standardit käsittelevät yleisluontoista tarkastusta, varmennustoimeksiantostandardeja sekä liitännäispalveluita. (IFAC 2018, 13.)

Tilintarkastusdirektiivi on laaja säädös, sillä se kattaa tilintarkastajien hyväksymisvaatimusten lisäksi myös muita tilintarkastajia sekä tilintarkastusta koskevia vaatimuksia,

kuten tilintarkastajien riippumattomuutta, hyvää mainetta, jatkuvaa kouluttautumista sekä tilintarkastuksessa sovellettavia standardeja ja ammattieettisiä periaatteita. Tilintarkastusdirektiivi käsittelee myös laajasti tilintarkastusalan valvontaa ja viranomaistoimintaa koskevia vaatimuksia. Direktiivin yksi tavoite on ollut tilintarkastusta koskevien säännösten harmonisointi. Euroopan unionin jäsenvaltioiden laeissa on kuitenkin edelleen useita eroja direktiivin käyttöönoton jälkeen. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

2.4.3 Kansainväliset tilintarkastusalan standardit

International Federation of Accountants palvelee maailmanlaajuisesti yleistä etua edustamalla vahvojen organisaatioiden, markkinoiden ja talouden kehittymistä (IFAC 2018, 2–3). IFAC on laskentatoimen ammattilaisten ja erityisesti tilintarkastusjärjestöjen kansainvälinen kattojärjestö, jonka jäsenjärjestöt edustavat eri tehtävissä toimivia laskentatoimen ammattilaisia. Suomen tilintarkastajat ry on IFAC:n jäsenjärjestö, joka toimii suomalaisten tilintarkastajien edunvalvontajärjestönä. IFAC:n tehtävä on palvella taloushallinnon ammattilaisten yleistä etua, joka tapahtuu käytännössä standardien sekä ohjeiden valmistamisella. Lisäksi IFAC edistää laskentatoimen ammattilaisten tekemän työn arvoa ja ottaa kantaa yhteiskunnallisesti yleisen edun kannalta merkittäviin kysymyksiin. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

IFAC on julkaissut ohjeita tilintarkastuksen eettisistä säännöistä sekä kansainvälisistä laadunvalvontastandardeista. IFAC:n komitean, IAASB:n laatimat standardit jaetaan pääluokittain varmennustoimeksiantoja koskeviin standardeihin sekä liitännäispalveluita koskeviin standardeihin. Näiden pääluokkien kokonaisuutta kutsutaan IAASB:n toimeksiantostandardeiksi, jotka koskevat kaikkia toimeksiantoja. IFAC:n jäsenet käyttävät standardeja pohjana kansallisten tilintarkastusstandardien kehittämisessä, sellaisinaan ne eivät kuitenkaan ole sovellettavissa kansallisten lainsäädännöllisten eroavaisuuksien vuoksi. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

Tilintarkastusprosessin suorittamisen näkökulmasta IFAC:n tärkeimmän standardien muodostaman ryhmän muodostavat IAASB:n laatimat ISA-standardit (*International Standards on Auditing*). ISA-standardeja sovelletaan lakisääteiseen tilintarkastukseen ja niitä täydentävät IAPN-standardit (*International Auditing Practice Notes*), jotka lähtökohtaisesti antavat käytännön ohjeita tilintarkastajalle siitä, miten ISA-standardeja tulisi soveltaa ja miten tilintarkastaja pystyy edistämään hyvää tilintarkastustapaa. IFAC julkaisee myös runsaasti ammattikirjallisuutta, taloushallinnon ammattilaisille suunnattuja

tiedotteita, artikkeleita sekä keskusteluja ajankohtaisista aiheista. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

2.4.4 Tilintarkastuksen ammattieettiset periaatteet

IESBA (*International Ethics Standards Board for Accountants*) on riippumattoman tilintarkastusalan eettisiä periaatteita asettava järjestö. Tilintarkastajien kansainväliset eettiset periaatteet sisältävät ammatillisia eettisiä vaatimuksia, joita tilintarkastuksen asiantuntijoiden tulee noudattaa työtehtävissään (IFAC 2018, 2–3). IESBA:n eettiset säännöt tulivat voimaan 1.11.2011 ja ne ovat hyväksytyt Suomen tilintarkastajat ry:n toimesta. Eettisiä sääntöjä pidetään keskeisenä lähteenä tilintarkastajien ammattieettisten periaatteiden hahmottamisessa. Tilintarkastajien ammattieettiset periaatteet jaetaan lähtökohtaisesti kuuteen peruseriaatteeseen, joita ovat rehellisyys, objektiivisuus, salassapitovelvollisuus, huolellisuus, ammatillinen pätevyys ja ammatillinen käyttäytyminen. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

Tilintarkastuksen peruseriaatteista muut periaatteet, luukunottamatta ammatillista käyttäytymistä, ovat määritelty tilintarkastuslaissa. IESBA:n eettisten sääntöjen mukaan tilintarkastajien ammattikunnalle on tunnusomaista, että ammattikunta katsoo velvollisuudekseen toimia yleisen edun mukaisesti. Tilintarkastajan työn kannalta yleisen edun periaate tarkoittaa, että tilintarkastajan tehtävänä ei ole ainoastaan yksittäisen asiakkaan tarpeiden täyttäminen, vaan tilintarkastuksen ammatillaisen tulee ottaa huomioon eettiset säännöt ja noudattaa niitä. Yleisen edun periaatetta ei ole määritelty tilintarkastuslaissa, mutta se on esillä tilintarkastusdirektiivin yhdeksännessä luvussa. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

Ammattieettisten periaatteiden mukaan vaatimus tilintarkastajan ammatillisesta pätevyydestä merkitsee, että tilintarkastajan ei pidä ottaa vastaan sellaisia toimeksiantoja, joita hän ei ole pätevä suorittamaan. Tilintarkastajan riippumattomuuden ohella tilintarkastajan ammatillista pätevyyttä pidetään tilintarkastusta koskevien tehtävien tärkeimpinä tekijöinä. Tämä koskee myös sitä, että tilintarkastajan tulee hankkia koulutusta alan kehittyessä. Pätevä asiantuntijapalveluiden tarjoaminen edellyttää myös harkinnan käyttöä ammatillisten tietojen soveltamisessa. IESBA:n eettisten sääntöjen perusteella tilintarkastajan tulee pitää tiedot ja taidot vaadittavalla tasolla. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

2.5 Tilintarkastuksen laadunvarmistus

2.5.1 Laadunvarmistus Suomessa

Tilintarkastuslain 7 luvun 1 §:n mukaan tilintarkastuksen yleisestä ohjauksesta, tilintarkastuksen kehittämistehtävistä sekä tilintarkastuksen valvonnasta vastaa Patentti- ja rekisterihallituksen tilintarkastusvalvonta (TTL 1141/2015). Tilintarkastuslaki määrittää tilintarkastusvalvonnalle monia tilintarkastuksen valvontaa ja kehittämistä koskevia tehtäviä. Tällaisia ovat uusien tilintarkastajien hyväksyminen sekä hyväksymisjärjestelmän kehittäminen, tilintarkastajien toiminnan valvominen ja tilintarkastuslain noudattamisen seuraaminen, tilintarkastajien ammattitaidon kehittämisen ja ylläpidon valvominen, tilintarkastuksen laadun valvominen ja valvontajärjestelmän kehittäminen, yleisten ohjeiden kehittäminen sekä kansainväliseen tilintarkastusalan yhteistyöhön osallistuminen. (Tomperi, 2018.)

Tilintarkastusvalvonnan alaisuudessa toimii myös tilintarkastuslautakunta, joka toimii ratkaisupäätöksissään itsenäisesti. Tilintarkastuslautakunnan tehtävä on ratkaista yleisiä tilintarkastuksen ohjaukseen ja kehittämiseen liittyviä kysymyksiä. Tämän lisäksi tilintarkastuslautakunta antaa varoituksia ja huomautuksia tilintarkastajille sekä voi perua tilintarkastajalle myönnetyn auktorisoinnin. (TTL 1141/2015.) Euroopan unionin tasolla korkeimpana valvontaelimenä toimii EGAOB (*The European Group of Auditors' Oversight Bodies*). EGAOB:n tehtävä on Euroopan unionin jäsenvaltioiden tilintarkastuksen valvontaelinten toimintaa koskeva koordinointi. (Tomperi, 2018.)

Tilintarkastuksen on yhteiskunnallisesta näkökulmasta oltava korkeatasoista. Tilintarkastajan tulee tehtävää suorittaessaan toimia ammattieettisten periaatteiden mukaisesti sekä siten, että tilintarkastus täyttää lainsäädännön sille asettamat vaatimukset. Tämän lisäksi tilintarkastaja on velvollinen kehittämään ja pitämään yllä ammattitaitoaan. Korkealaatuisen tilintarkastuksen ylläpitäminen kuitenkin edellyttää, että tilintarkastuksen laatu on ohjeistettua ja että sen laatua valvoo riippumaton ja ulkopuolinen taho. Tilintarkastuksen viranomaisvalvonta perustuu sekä tilintarkastusdirektiiviin että tilintarkastuslakiin. EU:n antama tilintarkastusdirektiivi edellyttää, että tilintarkastusta valvovan tahon on oltava riippumaton tilintarkastajista sekä tilintarkastusyhteisöistä. (Tomperi, 2018.) Tilintarkastuslaki antaa viranomaisvalvonnan Patentti- ja rekisterihallituksen tilintarkastusvaliokunnalle (TTL 1141/2015).

2.5.2 Sisäinen laadunvarmistus

Patentti- ja rekisterihallituksen tilintarkastusvaliokunta määrää, että tilintarkastajan laadunvalvonta tehdään vähintään joka kuudes vuosi ja pörssiyrityksen tilintarkastajan tarkistus joka kolmas vuosi. Käytännössä laaduntarkastuksessa tulee selvittää, noudattaako tilintarkastaja työssään lakeja ja muita tilintarkastusalaan koskevia säädöksiä. Tilintarkastajan laaduntarkastuksen suorittaa henkilö, joka on perehtynyt tilintarkastukseen ja saanut työhön erityiskoulutuksen. Tilintarkastusdirektiivin mukaan laaduntarkastukseen kuuluu tilintarkastusaineiston tarkistaminen. Tämä edellyttää, että tilintarkastajan tulee dokumentoida tekemänsä työ hyvin. Lisäksi laaduntarkastuksessa arvioidaan tilintarkastusstandardien sekä tilintarkastajan riippumattomuusvaatimusten noudattamista ja sitä, miten tilintarkastaja on käyttänyt resursseja määrän ja laadun suhteen sekä tilintarkastusyhteisön sisäisen laadunvarmistusjärjestelmän tarkistaminen. (Tomperi, 2018.)

Sekä tilintarkastusyhteisöillä että tilintarkastajilla on velvollisuus huolehtia tilintarkastustyön laadusta. Käytännössä tämä tarkoittaa, että kaikilla tilintarkastustyötä tekeville tulee olla käytössä sisäinen laadunvalvontajärjestelmä koska tilintarkastajan vastuu edellyttää myös korkeaa laatua. Sisäistä laadunvalvontajärjestelmää määrittää ISA 220 -standardi. (Tomperi, 2018.) Tämä standardi on menneitä kausia koskevan taloudelliseen informaatioon kohdistuvien tilintarkastusten laadunvalvonta, joka edellyttää, että tilintarkastusta suorittava yhteisö rakentaa sellaisen järjestelmän, jonka avulla yhteisö saa kohtuullisen varmuuden siitä, että tilintarkastusyhteisö ja sen henkilöstö noudattavat työssään tilintarkastusalan standardeja sekä tilintarkastusta koskevaa lainsäädäntöä ja alan määräyksiä, ja että toimeksiannoista vastuussa olevien henkilöiden raportit ovat olosuhteisiin nähden asianmukaisella tavalla laadittuja. (IFAC 2018, 388–390.)

ISQC 1 -standardi on IFAC:n antama laadunvalvontastandardi, joka käsittelee laadunvalvontaa tilintarkastusyhteisöissä, jotka suorittavat menneitä kausia koskevaan taloudelliseen informaatioon kohdistuvia tilintarkastuksia ja yleisluonteisia tarkastuksia sekä muita varmennustoimeksiantoja ja liitännäispalveluita (Tomperi, 2018). ISQC 1 -standardin mukaan tilintarkastusyhteisön on huolehdittava sellaiset toimintaperiaatteet ja menettelytavat, jotka antavat yhteisölle kohtuullisen varmuuden siitä, että yhteisön henkilöstö ja riippumattomuusvaatimuksen alaiset henkilöt pysyvät riippumattomina, siten kuin sitä edellytetään tilintarkastusalan eettisten vaatimusten nojalla. Tilintarkastusyhteisöjen on tilintarkastustoimeksiantoja suorittaessaan noudatettava tilintarkastuksen perusperiaatteita ja olla riippumattomia. Riippumattomuuden lisäksi ISQC 1 -standardi

käsittelee kommunikointia yrityksen hallintoelinten kanssa, standardin noudattamiseen liittyvää dokumentointia sekä riippumattomuusvaatimuksen rikkoutumista koskevia seuraamuksia. (IFAC 2018, 119–133.)

3 TILINTARKASTUSPROSESSI ISA-STANDARDIEN MUKAAN

Tilintarkastuksen tulee täyttää lakisäätteiset vaatimukset, jotta sitä voidaan perustellusti pitää korkeatasoisena. Tilintarkastusprosessi tulee suorittaa hyvien ammattieettisten periaatteiden mukaisesti ja tilintarkastajan on huolehdittava siitä, että hänellä on riittävä ammatillinen pätevyys toimeksiannon suorittamiseen. (Tomperi, 2018.) Tilintarkastusprosessi voidaan jakaa suunnittelu-, toteutus- ja päättämisvaiheeseen. Tilintarkastusprosessin syvällinen ymmärtäminen on välttämätöntä tutkielmassa myöhemmin käsiteltävien taloudellisten ongelmien arvioimisen kannalta. Tässä luvussa kuvataan tilintarkastusprosessin vaiheet ISA-standardien mukaisesti. Tilintarkastusprosessin laajuuden vuoksi luvussa käsitellään vain olennaisimmat työvaiheet, jotka korostuvat taloudellisten poikkeusolojen aikana.

3.1 Tilintarkastuksen suunnittelu

3.1.1 Standardit suunnittelun lähtökohtana

Tilintarkastuksen suunnitteluvaihetta ohjaa suurimmilta osin ISA 315 -standardi, joka käsittelee olennaiseen virheellisyyteen liittyvien riskien tunnistamisen ja arvioimisen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä. Kyseessä on laajin ISA-standardi ja se sisältää hyvin perusteellisen kuvauksen siitä, mitä tilintarkastuksen suunnittelussa on otettava huomioon. (Halonen & Steiner 2009, 54–55.) Seuraavalla sivulla esitetty kuvio kuvaa tilintarkastusprosessin suunnitteluvaiheen järjestystä ISA-standardien antamien ohjeistusten mukaisesti.

Kuvio 2 Tilintarkastuksen suunnittelu ISA-standardien mukaisesti (mukaihen Halonen & Steiner 2009, 55).

Kuten kuviosta 2 nähdään, tilintarkastuksen suunnittelu etenee riskinäkökulmasta vaiheittain ja sisältää tilintarkastustoimeksiannon hyväksymisen sekä sen jatkamiselle edellytettävät toimenpiteet, tilintarkastuksen kokonaisstrategian luomisen, toimeksiannon kohteena olevan yrityksen toimintaympäristön ymmärtämisen sekä toiminta- ja kontrolliriskien tunnistamisen, sisäiseen valvontaan liittyvien osatekijöiden tunnistamisen ja niiden käyttöönoton arvioinnin. (Halonen & Steiner 2009, 56.)

Tilintarkastajan on suoritettava riskienarviointitoimenpiteitä saadakseen perustan olennaisen virheellisyyden riskien arvioimiselle tilinpäätöstopasolla sekä kannanottotasolla (IFAC 2018, 543–544). Tilintarkastuksen suunnitteluvaihetta voidaan kutsua myös

riskien arvioimisen vaiheeksi, sillä suunnitteluvaiheen tehtävät kohdistuvat suurimmilta osin nimenomaisesti erityyppisten riskien arvioimiseen. Suunnitteluvaiheen onnistuminen edellyttää, että tilintarkastusta suorittava tiimi ymmärtää tarkastuksen kohteena olevan yrityksen liiketoimintaa, sen toimintaympäristöä sekä yrityksen sisäisen valvonnan prosesseja. Näiden tekijöiden avulla tilintarkastuksen suorittajan tehtävänä on tunnistaa ja arvioida tilinpäätökseen liittyviä olennaiseen virheellisyyteen liittyviä riskejä. Tilintarkastuksen suunnitteluvaihe vaatii erityisen paljon tilintarkastajan ammatillisen harkinnan käyttöä, joten kokeneempien asiantuntijoiden läsnäolo suunnitteluvaiheessa on käytännössä edellytys riskien vaikutusten sekä asianmukaisten tarkastustoimenpiteiden arvioimisen osalta. (Halonen & Steiner 2009, 54.)

3.1.2 Toimeksianto ja alustavat toimenpiteet

Kansainvälistä ISA 300 -standardia *tilintarkastuksen suunnittelusta* tulisi lukea yhdessä ISA 200 -standardin, *riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen*, kanssa (IFAC 2018, 527–528). Tilintarkastuksen suunnittelu alkaa toimeksiannosta ja suunnitteluun liittyvistä alustavista toimenpiteistä. ISA 300.6 -standardin mukaan tilintarkastajan on alustavana toimenpiteenä muodostettava käsitys toimeksiannon ehdoista, niin että ISA 210 -standardin edellytykset toimeksiantojen ehtojen sopimisesta täyttyvät. (Halonen & Steiner 2009, 121.)

ISA 210.3 -standardin mukaan tilintarkastaja voi hyväksyä toimeksiannon vain, jos asiakas ja tilintarkastaja ovat keskenään sopineet perusteista, joiden mukaan annettu toimeksianto suoritetaan. Standardin mukaan edellytys toimeksiannon toteuttamiselle on, että tilintarkastaja sekä yrityksen toimiva johto ja hallintoelimet ymmärtävät toimeksiannon perusteet samalla tavalla. ISA 210.6 mukaan tilintarkastajan tulee selvittää, onko toimeksiantoyrityksen tilinpäätösnormisto hyväksyttävä sekä hankkia yrityksen toimivalta johdolta vahvistus siitä, että se ymmärtää ja hyväksyy vastaavansa tilinpäätöksen laatimisesta sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti, ja että se on oikein esitetty. Toimivan johdon on hyväksyttävä, että se on velvollinen antamaan tilintarkastajalle pääsyn kaikkeen johdon tiedossa olevaan informaatioon, joka on relevanttia tilinpäätöksen kannalta sekä antamaan muun tiedon, jota tilintarkastaja pyytää tilintarkastusta varten. Lisäksi toimiva johto hyväksyy tilintarkastajan rajattoman mahdollisuuden kommunikaatioon riittävän tilintarkastusevidenssin hankkimiseksi. (Halonen & Steiner 2009, 122.)

Asiakkaan ja tilintarkastajan välille solmitaan kirjallinen sopimus, jonka ehdot määritellään ISA 210.10 -standardin mukaan. Standardin mukaan kirjalliseen sopimukseen

tulee sisältyä vähintään tiedot tilintarkastuksen tavoitteista ja sen laajuudesta, tilintarkastajan velvollisuudet, yrityksen toimivan johdon velvollisuudet, tilinpäätösnormisto, jota tilinpäätöksen laadinnassa on sovellettu sekä tilintarkastajan raportointiperiaatteet ja tiedot, joiden perusteella näistä raportointiperiaatteista saatetaan poiketa. Toimeksiannon ehtoja varten sovitaan kirjallinen toimeksiantokirje, joka kuuluu tilintarkastusdokumentaatioon ja liitetään osaksi tilintarkastuskansiota. ISA 220.12 -standardin mukaan henkilö, joka on vastuussa toimeksiannosta, tulee varmistua siitä, että tilintarkastustoimeksiannon hyväksyminen on tapahtunut asianmukaisten toimintatapojen puitteissa. Tämä henkilö on yleensä vastuunalainen tilintarkastaja. Asianmukaisuudella ISA 220.12 -standardi viittaa yhteisön johdon ja avainhenkilöiden rehellisyyteen, toimeksiantotiimin pätevyyteen suorittaa tilintarkastus, siihen, että pystyykö tiimi noudattamaan relevantteja ammattieettisiä vaatimuksia sekä aiempien toimeksiantojen pohjalta esiin tulleisiin asioihin ja niiden vaikutuksista tuleviin toimeksiantoihin. (Halonen & Steiner 2009, 123.)

IFAC antaa vielä tarkentavia ohjeita ensimmäistä kertaa suoritettaviin toimeksiantoihin. Tilintarkastuksen suunnittelulla on sama tarkoitus ja tavoite riippumatta, onko kyseessä ensimmäistä kertaa suoritettava toimeksianto vai toimeksianto, joka on luonteeltaan jatkuva. Ensimmäistä kertaa suoritettavissa toimeksiannoissa on tavallista, että tilintarkastaja joutuu laajentamaan suunnitteluun liittyviä toimenpiteitä, sillä tällaisissa tapauksissa ei ole aikaisempaa kokemusta, joka voitaisiin ottaa huomioon jatkuvaluonteista toimeksiantoa suunniteltaessa. Ensimmäistä kertaa suoritettavissa toimeksiannoissa tulee kiinnittää huomiota edellisen tilintarkastajan kanssa tehtyihin järjestelyihin, esimerkiksi edellisen tilintarkastajan laatimien työpapereiden läpikäymiseen, tilinpäätöksen laatimisperiaatteisiin sekä tilintarkastus- ja raportointistandardien soveltamiseen. (IFAC 2018, 535–537.)

Edellisten lisäksi ISA-standardit antavat tilintarkastajalle ohjeita toimenpiteistä, joita tilintarkastaja voi ottaa huomioon suunnitteluvaiheessa. IFAC:n antamat ohjeet ovat joukko esimerkkejä, jotka ovat nousseet esille useissa toimeksiannoissa. ISA 300 -standardin mukaan huomiota tulisi kiinnittää toimeksiannon ominaispiirteisiin, raportointitavoitteisiin sekä tilintarkastuksen ajoitukseen ja viestinnän luonteeseen, merkittäviin tekijöihin toimeksiannon alustavissa toimenpiteissä sekä käytössä oleviin resursseihin. Toimeksiantoihin liittyen ISA 300 -standardi ohjeistaa tilintarkastajaa kiinnittämään erityishuomiota taloudellisen informaation tilinpäätösnormistoon, toimialakohtaisiin raportointivaatimuksiin, konserniyhtiöiden määräysvallan jakautumiseen, muiden tilintarkastajien huomioimiseen konserniyhtiöiden tilintarkastuksissa, käytettävään raportointivaluuttaan,

sisäisen tarkastuksen laajuuteen, tietotekniikan vaikutuksesta tilintarkastustoimenpiteisiin sekä henkilöstön käytettävyyteen ja saatavuuteen. (IFAC 2018, 538–539.)

3.1.3 Asiakas ja sen liiketoimintaympäristö

Vaadittavaa käsitystä liiketoimintaympäristöstä ohjaa ISA 315 -standardi, jota uusittiin vuonna 2018. Standardia *Olellaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla* sovelletaan yhdessä ISA 200 -standardin kanssa. (IFAC 2018, 542.) ISA 315.11a:n mukaan yksi keskeisimmistä laadukkaan tilintarkastuksen tunnuspiirteistä on käsityksen muodostaminen relevanteista toimialan ja sen sääntelyyn vaikuttavista tekijöistä. Vaadittava käsitys asiakkaasta ja sen liiketoimintaympäristöstä jakautuu toimialan ja sen ulkoisen toimintaympäristön, yhteisön luonteen, tilinpäätöksen laatimisperiaatteiden, tavoitteiden, strategian ja liiketoimintariskien sekä taloudellisen tuloksen arvioimiseen (Halonen & Steiner 2009, 159, 169).

Standardin soveltamisalan mukaan ISA 315 -standardi käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta tunnistaa riskejä siitä, ettei asiakasyrityksen tilinpäätöksessä ole olennaisia virheitä sekä tilintarkastajan velvollisuutta arvioida yhteisöä ja sen liiketoimintaympäristöä ja näihin vaikuttavaa yrityksen sisäistä valvontaa. Standardin tavoitteeksi on asetettu se, että tilintarkastaja pystyy estämään väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvan olennaisen virheellisuuden riskit sekä arvioimaan tilinpäätöksen tasolla muodostettua käsitystä tarkastuksen kohteena olevasta yrityksestä. Tämä käsitys muodostaa perustan arvioituihin olennaisen virheellisuuden riskeihin vastaavien toimenpiteiden toteuttamiselle. (IFAC 2018, 543.)

Arens ym. (2008) listaavat tekijöitä siitä, miksi käsityksen muodostaminen asiakkaista ja toimintaympäristöstä on tärkeää laadukkaan tilintarkastuksen näkökulmasta. Heidän mukaansa kehittynyt tietotekniikka on yhdistänyt asiakkaita ja toimittajia tiiviimmin yhteen, jolloin tilintarkastaja tarvitsee aikaisempaa enemmän informaatiota tilintarkastuksen kohteena olevan yrityksen asiakkaista, heidän toimittajistaan sekä muista liiketoimintaan vaikuttavista kumppaneista ja näihin vaikuttavista riskeistä. Tiettyihin toimialoihin voi myös liittyä sellaisia riskejä, jotka vaikuttavat tilintarkastajan arviointiin liiketoimintariskeistä ja hyväksyttävästä tilintarkastusriskistä. Joskus tilintarkastajat eivät ota vastaan toimeksiantoja sellaisilta yrityksiltä, jotka toimivat erityisen korkeatasoisen riskin toimialalla. Eri toimialoilla on myös tilinpäätöksen laadintaan liittyviä määräyksiä, joita tilintarkastajan tulee ymmärtää voidakseen riittävällä varmuuden arvioida, onko

tilinpäätös laadittu sovellettavien tilinpäätösperiaatteiden mukaisesti. Koska toimialaan itsessään voi liittyä merkittävää riskiä, korostaa ISA 315.A18 -standardi, että toimeksiantotiimiin tulee kuulua henkilöitä, joilla on riittävästi relevanttia tietämystä toimialaan liittyvistä erityisvaatimuksista (IFAC 2018, 544–546).

Riskienarviointitoimenpiteitä koskevien vaatimusten mukaan tilintarkastajan on suoritettava toimenpiteitä saadakseen perustan olennaisen virheellisyuden riskien arvioimiseksi tilinpäätöstasolla. Nämä toimenpiteet itsessään eivät kuitenkaan muodosta riittävästi tilintarkastusevidenssiä tilintarkastuslausunnon perustaksi. Riskienarviointitoimenpiteisiin on kuuluttava tiedusteluja yrityksen johdolle sekä muille yrityksessä toimiville henkilöille, joilla voi olla tilintarkastajan harkinnan mukaan sellaista tietoa, josta on apua väärinkäytösten tai olennaisen virheellisyuden riskien tunnistamisessa. Lisäksi riskienarviointitoimenpiteisiin kuuluu analyttisiä toimenpiteitä sekä havainnointia ja yksityiskohtaisia tilintarkastustoimenpiteitä. (IFAC 2018, 544.)

Kun tilintarkastaja muodostaa käsitystä liiketoimintaympäristöstä, kiinnittää hän huomiota yrityksen toimialalla vallitseviin olosuhteisiin, yleiseen markkinatilanteeseen, toimialan kysyntään, hintakilpailuun vaikuttaviin mekanismeihin ja toimialan kapasiteettiin. Lisäksi kohteena ovat alaan liittyvät kausivaihtelut, tarkastuskauteen liittyvä suhdannevaihe, toimialakohtaiset laskentaperiaatteet sekä toimialaan mahdollisesti liittyvät erityissäännökset ja -määräykset. Yhteisön toiminnan luonteeseen vaikuttavat monenlaiset tekijät, kuten yrityksen omistusrakenne ja sen hallintojärjestelmä, konsernin rakenne, myyntitulojen luonne, tuotteet ja markkinat sekä sijoitus- ja rahoitusasiat. (Tomperi, 2018.)

Sisäisen valvonnan osalta tilintarkastajan tulee muodostaa käsitys tilintarkastuksen näkökulmasta relevanteista sisäiseen tarkastukseen ja sen valvontaan liittyvistä mekanismeista. Yrityksen sisäinen valvonta on prosessi, jonka keskeinen tavoite on varmistaa taloudellisen raportoinnin luotettavuus, toiminnan tehokkuus sekä sovellettavien lakien ja määräysten noudattaminen. Sisäinen valvonta muodostuu osatekijöistä, joita ovat yrityksen valvontaympäristö, riskienarviointiprosessit, tietojärjestelmät sekä liiketoimintaprosessit, kuten kommunikointi, kontrollitoiminnot ja kontrollien seuranta. (Tomperi, 2018.)

Yritykseen ja sen arviointiin liittyen erityisen merkittävää on myös se, onko tarkastuksen kohteena oleva yritys luonteeltaan palveluyritys. Monet suuret yritykset ovat siirtäneet taloushallintoon kuuluvia toimintoja, kuten yrityksen kirjanpidon, palkanlaskennan, laskutuksen ja saatavien perinnän tilitoimistoille. Tilintarkastajan on arvioitava,

miten toimintojen ulkoistaminen vaikuttaa sisäiseen valvontaan, jotta olennainen virhe tai puutteen aiheuttama riski voidaan tunnistaa ja tarkoituksenmukaisia toimenpiteitä suoritetaan. (Tomperi, 2018.) ISA 315.32 -standardin mukaisesti tilintarkastajan tulee sisällyttää tilintarkastusdokumentaatioon ISA 315.11:n mukaisesti tilintarkastajan muodostama käsitys keskeisistä toimintaympäristön elementeistä, käytetyistä tietolähteistä ja riskienarviointitoimenpiteistä (IFAC 2018, 550).

3.1.4 Riskienarviointitoimenpiteet

Riskienarviointitoimenpiteet ovat tilintarkastustoimenpiteitä, joita käytetään käsityksen muodostamiseen tarkastuksen kohteena olevasta yrityksestä ja sen toimintaympäristöstä, jotta voitaisiin tunnistaa väärinkäytökset tai virheistä johtuvien olennaisen virheellisyyksien aiheuttamat riskit sekä arvioimaan niitä, kuten ISA 315.4 -standardissa ohjeistetaan. ISA 315.A2 -standardin mukaiset tehokkuussyyt saattavat johtaa siihen, että tilintarkastaja suorittaa aineistotarkastustoimenpiteitä ja testauksia yhtäaikaaisesti riskienarviointitoimenpiteiden kanssa. ISA 315 -standardin mukaan tilintarkastajalla tulee olla käsitys tarkastuksen kohteena olevasta yrityksestä koko tilintarkastusprosessin ajan ja tilintarkastajan tulee olla koko prosessin aikana valmis harkitsemaan tilintarkastuksen kokonaistrategian muuttamista. (Halonen & Steiner 2009, 154.)

Tarkastuksen kohteena olevan yrityksen johdolla on usein lähes täydellinen kuva johtamansa yrityksen taloudellisesta asemasta. Vastaavan kuvan saamisen edellyttäminen tilintarkastajalta olisi kohtuutonta, jonka vuoksi tilintarkastajalta ei edellytetä yhtä syvälistä käsitystä yrityksestä, vaikka ISA-standardit asettavatkin tilintarkastajalle kattavat vaatimukset käsityksen muodostamisesta sekä toimintaympäristöstä ja sisäisestä valvonnasta. ISA 315.6 -standardin mukaan riskienarviointitoimenpiteisiin tulee kuulua tiedustelujen tekemistä toimivalle johdolle, analyttisiä toimenpiteitä sekä havainnointia ja yksityiskohtaisia tarkastustoimenpiteitä. (Halonen & Steiner 2009, 55–56.)

ISA 330 -standardissa käsitellään tilintarkastajan velvollisuutta suunnitella ja toteuttaa toimenpiteitä, joilla vastataan ISA 315 -standardin mukaisiin tunnistettuihin ja arvioituihin olennaisen virheellisyyden riskeihin tilintarkastusprosessissa. ISA 330 -standardin tavoitteeksi on asetettu tarpeellisen määrän soveltuvan tilintarkastusevidenssin hankintaa arvioituista olennaisen virheellisyyden riskeistä suunnittelemalla ja toteuttamalla asianmukaisia toimenpiteitä kyseisiin riskeihin vastaamiseksi. ISA 330 -standardi jakautuu aineistotarkastustoimenpiteisiin ja kontrollien testaamiseen. Aineistotarkastustoimenpiteet voidaan edelleen jakaa yksittäisten tapahtumien tarkastamiseen ja analyttisiin

aineistotarkastustoimenpiteisiin. Standardin mukaan aineistotarkastustoimenpide on tilintarkastustoimenpide, jonka tarkoitus on suunniteltu olennaisten virheellisyyksien havaitsemiseksi kannanottotasolla. Kontrollien testaaminen on standardin mukaan puolestaan tilintarkastustoimenpide, jonka tarkoituksena on arvioida kontrollien tehokkuutta olennaisten virheellisyyksien havaitsemisessa, estämisessä ja korjaamisessa kannanottotasolla. (IFAC 2018, 608–609.)

ISA 330 -standardin mukaisten vaatimusten perusteella tilintarkastajan on toteutettava ja suunniteltava kokonaisnäkemys, johon toimenpiteet perustuvat. Näillä toimenpiteillä tilintarkastaja vastaa olennaisen virheellisyyden riskeihin tilinpäätöstasolla. Tilintarkastaja käyttää kontrollien testauksessa ammatillista harkintaa, sillä tilintarkastajan tulee hankkia sitä vakuuttavampaa tilintarkastusevidenssiä, mitä enemmän hän luottaa kontrollin tehokkuuteen. Tilintarkastaja voi käyttää kontrollien testauksessa aiemassa tilintarkastuksessa hankkimaansa tilintarkastusevidenssiä kontrollien toiminnan tehokkuudesta, jos hän pystyy riittävällä varmuudella toteamaan, että evidenssiä voidaan edelleen pitää relevanttina. Arvioidessaan relevanttien kontrollien tehokkuutta, tilintarkastaja ottaa kantaa siihen, antavatko käytetyt aineistotarkastustoimenpiteet viitteitä siitä, että kontrollit eivät toimi tehokkaasti. Pelkästään se, että aineistotarkastustoimenpiteet eivät havaitse virheellisyyksiä, eivät anna tilintarkastusevidenssiä siitä, että testattu kontrolli olisi tehokas. (IFAC 2018, 608–612.)

Ensimmäiset tiedustelut tilintarkastaja kohdentaa usein yrityksen toimivalle johdolle ja talousosastolle, erityisesti niille, jotka ovat vastuussa yrityksen taloudellisesta raportoinnista. Aluksi keskustelu tapahtuu siis yleensä talous- ja toimitusjohtajan kanssa, joilta saadaan suurin osa tiedosta, jota tilintarkastusprosessia varten tarvitaan. Muuta tiedustelua tehdään esimerkiksi sisäisen tarkastuksen henkilöstölle, monimutkaisiin liiketapahtumiin osallistuville henkilöille, yrityksen lakimiehille sekä myynti- ja markkinointihenkilökunnalle esimerkiksi kehityssuuntiin ja strategisiin päätöksiin liittyen. Tilintarkastaja suorittaa analyttisiä toimenpiteitä muodostaessaan käsityksen yrityksen asiakkaan liiketoiminnasta. ISA 315.A7 -standardin mukaan analyttisillä toimenpiteillä tarkoitetaan suhdelukujen ja erilaisten tunnuslukujen laskemista ja näiden vertaamista etukäteen määritettyyn oletusarvoon. Analyttiset toimenpiteet paljastavat erityisesti epätavallisia muutoksia vertailukohteeseen nähden ja auttavat näin tilintarkastajaa tunnistamaan sellaisia alueita, joihin liittyy olennaisen virheellisyyden riski. ISA 520 -standardi ohjeistaa tilintarkastajaa analyttisten aineistotarkastustoimenpiteiden osalta sekä tilintarkastusprosessin päätösvaiheen analyttisessä tarkastuksessa. Viimeisenä menetelmänä ISA 315.A11

-standardi ohjeistaa havainnoinnin käyttöä riskienarviointitoimenpiteenä sekä yksityiskohtaisen tarkastuksen suorittamista. Näitä menetelmiä käytetään perinteisesti silloin, kun tilintarkastaja haluaa lisänäyttöä saamiinsa vastauksiin tiedustelujen pohjalta. Havainnoinnin ja yksityiskohtaisen tarkastuksen kohteena ovat ISA 315 -standardin mukaan yhteisön toiminnot, yrityksen antamat dokumentit, kuten liiketoimintasuunnitelma ja -strategia, johdon raportit, kuten neljännesvuosiraportit ja välitilinpäätökset sekä yhteisön toimitilat ja tuotantolaitokset. (Halonen & Steiner 2009, 157–159.)

3.1.5 Tilintarkastusstrategia ja -suunnitelma

Tilintarkastuksen suunnitteluun kuuluu kokonaisstrategian laatiminen toimeksiantoa varten tilintarkastussuunnitelman kanssa. Riittävä suunnittelu hyödyntää tilintarkastajaa monella tavalla. Tilintarkastusstrategia ja -suunnitelma auttavat tilintarkastajaa kohdistamaan huomiota tilintarkastuksen kannalta tärkeisiin asioihin ja ratkomaan prosessin aikana syntyneitä ongelmia ajoissa, organisoimaan toimeksiantoa asianmukaisesti, tehokkaasti ja taloudellisesti sekä valitsemaan toimeksiantoon pätevät jäsenet, jotka pystyvät vastaamaan ennakoituihin riskeihin. (IFAC 2018 528.)

ISA 300.8 -standardin mukaan tilintarkastuksen kokonaisstrategiassa huomioidaan tilintarkastuksen alustavina toimenpiteinä tehdyt selvitykset asiakkaan luonteesta ja liiketoimintaympäristöstä. Tilintarkastusstrategia on tilintarkastusprosessin ”iso kuva”, jossa määritellään toimeksiannon perusasioita. Kokonaisstrategiaa laatiessa tilintarkastaja yksilöi toimeksiannon laajuuden ja ominaispiirteet, varmistaa toimeksiannon raportointi- ja kommunikaatiovaatimukset, alustavissa toimenpiteissä saatujen tulosten arvioinnin sekä resurssien käyttämiseen liittyvät vaatimukset ja tavoitteet. Kokonaisstrategiaan sisältyy ISA 300.A8 mukaisesti toimenpiteitä, jotka liittyvät tilintarkastajien yksittäisillä alueilla käytettäviin resursseihin, jos toimeksiantotiimi toimii korkean riskitason alueilla. (Halonen & Steiner 2009, 125–126.)

Kun tilintarkastukselle on muodostettu kokonaisstrategia, laaditaan strategiassa yksilöityjen tekijöiden pohjalta varsinainen tilintarkastussuunnitelma, joka on luonteeltaan merkittävästi yksityiskohtaisempi, kuin laajempia kokonaisuuksia painottava kokonaisstrategia. Tilintarkastussuunnitelman tavoite on, että toimeksiantotiimin jäsenet toimivat organisoidulla tavalla tilintarkastuksen tavoitteiden saavuttamiseksi. Tilintarkastussuunnitelmaa ohjaa ISA 300.9 -standardi, jonka mukaan tilintarkastussuunnitelman tulee sisältää ISA 315 -standardin mukaiset riskienarviointitoimenpiteet, ISA 330 -standardin mukaiset suunniteltujen tilintarkastustoimenpiteiden luonne, ajoitus ja laajuus

kannanottotasolla sekä muut suunnitellut toimenpiteet, jotka ovat tilintarkastusprosessissa suoritettava, jotta prosessi olisi ISA-standardien asettamien vaatimusten mukainen. (Halonen & Steiner 2009, 130–131.)

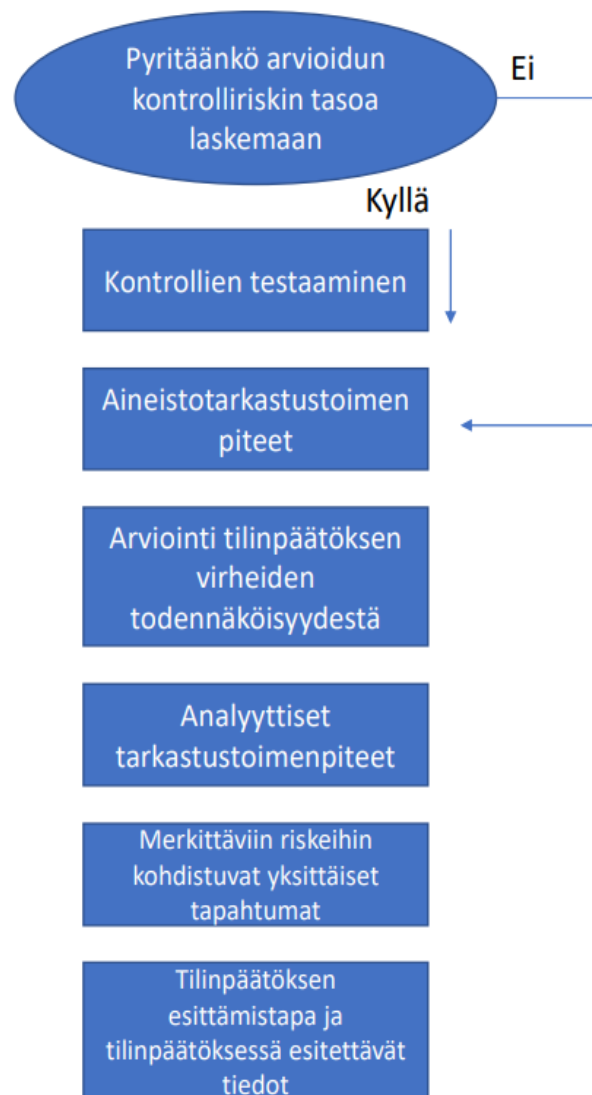
ISA 300.A10 -standardin mukaan tilintarkastuksen kokonaisstrategian ja tilintarkastussuunnitelman laatiminen eivät ole luonteeltaan erillisiä tai peräkkäisiä osia tilintarkastusprosessissa, vaan ne liittyvät läheisesti toisiinsa, sillä muutos toiseen aiheuttaa luultavasti muutoksen myös toisessa. (IFAC 2018, 501). Jos tilintarkastusprosessin aikana käy ilmi sellaisia asioita, joilla on vaikutusta tilintarkastukseen, täytyy tilintarkastuksen kokonaisstrategiaa, tilintarkastussuunnitelmaa tai molempia muuttaa. Odottamattomien tapahtumien, olosuhteisiin liittyvien muutosten tai tilintarkastustoimenpiteiden tuloksena saadun tilintarkastusevidenssin vuoksi tilintarkastaja voi joutua muuttamaan tilintarkastuksen kokonaisstrategiaa ja tilintarkastussuunnitelmaa riskienarvioinnin perusteella. ISA 300.A13 -standardin mukaan näin voi käydä esimerkiksi silloin, kun tilintarkastaja saa tilintarkastustoimenpiteitä suunniteltaessa käytettävissä olleista tiedoista merkittävästi poikkeavia tietoja. Tällöin esimerkiksi aineistotarkastustoimenpiteiden avulla hankittu tilintarkastusevidenssi on ristiriidassa kontrolleja testattaessa saadun evidenssin kanssa. (Halonen & Steiner 2009, 131–132.)

3.2 Tilintarkastuksen toteuttaminen

Tässä alaluvussa käydään läpi olennaisimmat tilintarkastuksen toteutukseen liittyvät vaiheet ISA-standardien asettamien vaatimusten mukaisessa järjestyksessä. Tämän lisäksi luvussa käydään läpi ISA-standardien, erityisesti ISA 570 -standardin mukaiset vaatimukset yrityksen toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä, sillä standardin syvälinen ymmärtäminen on olennaista tämän tutkielman tutkimuskysymysten näkökulmasta. Tutkimuskysymysten näkökulmasta toinen keskeinen standardi liittyy tilintarkastusevidenssin arvioimiseen, erityisesti ISA 200.17 -standardiin kohtuullisen varmuuden hankkimisesta.

ISA-standardeista standardit 500–599 sekä 600–699 ohjaavat erityisesti tilintarkastuksen toteuttamisvaihetta. Standardit 500–599 käsittelevät pääpiirteittäin tilintarkastusevidenssiä, erityishuomiota vaativia seikkoja tilintarkastuksen toteuttamisessa, ensimmäistä kertaa suoritettavia toimeksiantoja, otantaa, tilinpäätöspäivän jälkeisiä tapahtumia sekä toiminnan jatkuvuutta. Standardit 600–699 liittyvät muiden tekemän työn käyttämiseen, esimerkiksi konsernitilinpäätösten tilintarkastuksia, sisäisen tarkastajan tekemän työn käyttämistä ja erityisasiantuntijoiden, esimerkiksi lakimiesten tekemän työn hyödyntämistä. (IFAC 2018, 7.)

Halosen & Steinerin (2009, 222–223) mukaan tilintarkastajan arvio valvontaympäristöstä vaikuttaa merkittävästi olennaiseen virheellisyteen liittyviin riskeihin ja niiden arviointiin. Jos valvontaympäristö on tehokas, tilintarkastaja pystyy luottamaan sisäiseen valvontaan. Jos relevanttien kontrollien suunnittelu ja käyttöönotto todetaan asianmukaiseksi, tilintarkastaja suunnittelee ja suorittaa kontrollien testauksen saadakseen tilintarkastusevidenssiä kontrollien toiminnan tehokkuuteen liittyen. Kuvio 3 kuvaa tilintarkastusprosessin toteuttamisvaiheen olennaisimmat vaiheet ISA-standardien mukaisesti. Tilintarkastusprosessin toteuttamisvaiheen voidaan sanoa noudattaneen hyvän tilintarkastustavan periaatteita, kun toimeksiantotiimi suorittaa toteutuksen ISA-standardeissa annettujen ohjeiden mukaisesti. Tässä aluvussa käsitellään vain olennaisimmat tilintarkastusprosessin suorittamista koskevat vaiheet.

Kuvio 3 Tilintarkastuksen toteutuksen tärkeimmät vaiheet ISA-standardien mukaisesti (mukaillen Halonen & Steiner 2009, 232).

3.2.1 Aineistotarkastus

Tilintarkastajat tekevät tilintarkastustyötä sekä tilikauden aikana että tilinpäätöksen jälkeen. Se, että kuinka paljon työtä tehdään jo tilikauden aikana, riippuu tarkastettavan yhteisön koosta. Pienimmissä yrityksissä sekä asunto-osakeyhtiöissä ja säätiöissä on ollut tapana tehdä koko tilintarkastusprosessi vasta tilikauden päättymisen ja tilinpäätöksen valmistumisen jälkeen. Suuremmissa yrityksissä on resurssisyyistä tehtävä osa tilintarkastustehtävistä jo tilikauden aikana, jolloin tilikauden päättymisen jälkeen tarkastetaan enää pelkästään yrityksen tilinpäätös. Tilikauden aikana tilintarkastustiimi käy läpi järjestelmien ja sisäisten kontrollien testaamista, joiden pohjalta tehdään yksityiskohtaista aineistotarkastusta sekä analyttistä tarkastusta. Koska kaikkia kontrolleja ei voida resurssisyyistä testata, keskittyy tilintarkastustiimi eri vuosina tiettyihin toimintoihin, esimerkiksi yrityksen myyntitoimintoihin, ostoihin, varastoihin tai palkkahallintoon. Mitä paremmin tilintarkastustiimi katsoo yrityksen sisäisten kontrollien toimivan, sitä vähemmän tarpeelliseksi muodostuu liiketapahtumien yksityiskohtainen tarkastaminen (Tomperi, 2018.)

ISA-standardien mukainen tilintarkastus ei edellytä kaiken saatavilla olevan tositemateriaalin läpikäymistä tai niihin perustuvien kirjausten yksityiskohtaista tarkastamista. Käytännössä vain pienimmissä yhteisöissä sekä pienissä asunto-osakeyhtiöissä ja säätiöissä voidaan käydä läpi koko tilikauden tositteet ja tehdyt kirjaukset. Tilintarkastaja voi kuitenkin valita tarkastuksen alaisen yhteisön kohteet tapahtumien olennaisuuden ja virheisiin liittyvien riskien mukaan. Olennaisuuden lisäksi voidaan myös käyttää erilaisia otantamenetelmiä, joiden perusteella tarkastettavat tapahtumat valikoidaan. Otantamenetelmät mahdollistavat erilaisten kriteereiden asettamisen. Tällainen voi olla esimerkiksi kriteeri, jonka mukaan valitaan vain tietyn euromääräisen summan ylittävät tapahtumat mukaan tarkastukseen. (Tomperi, 2018.)

Olennaisten virheellisyyksien havaitsemiseksi tilintarkastajat suorittavat aineistotarkastustoimenpiteitä. ISA 330.18 -standardi jakaa nämä toimenpiteet analyttisiin ja yksittäisiä tapahtumia koskeviin aineistotarkastustoimenpiteisiin. Tilintarkastajan tulee suorittaa näitä toimenpiteitä lähtökohtaisesti aina, riippumatta arvioidusta olennaisen virheellisyyden riskistä. Aineistotarkastustoimenpiteet kohdistuvat jokaiseen olennaiseen

tapahtumaan, tilin saldoon tai tilinpäätöksessä esitettävään tietoon. ISA-standardien vaatimusten mukainen aineistotarkastus kuvastaa erityisesti sitä, että sisäiseen valvontaan lukeutuu aina luontaisia rajoitteita, joiden vuoksi myös hyvin ja huolellisesti suunniteltu sisäinen valvonta pystyy korkeintaan vain pienentämään tilinpäätökseen liittyvää olennaisen virheellisyyden riskiä, mutta ei kuitenkaan poistamaan sitä kokonaan. (Halonen & Steiner 2009, 246.)

ISA 330.19 -standardin mukaan tilintarkastaja käyttää ammatillista harkintaa sen mukaan, että käytetäänkö tilintarkastusprosessin suorittamisessa ulkopuolisia vahvistuksia koskevia toimenpiteitä. ISA 330.A48 -standardin mukaan relevanttia tilintarkastusevidenssiä voidaan kerätä ulkopuolisilla vahvistuksilla silloin, kun kyseessä on pankkitilien saldot, myyntisaamisten saldot ja ehdot, kolmansien osapuolien hallussa oleva käyttöomaisuus, lakimiesten säilyttämät saantokirjat, kolmansien osapuolien säilytyksessä olevat sijoitukset tai ostovelkojen saldot tai ehdot. ISA 330.20 -standardin mukaan tilintarkastajalta edellytetään, että aineistotarkastustoimenpiteisiin tulee sisällyttää tilinpäätöksen laatimisprosessiin liittyvät tilintarkastustoimenpiteet. Toisin sanoen, tilinpäätös tulee täsmäyttää sen perustana olevaan kirjanpitoaineistoon. ISA 330.A44 -standardi ohjeistaa, että analyyttiset aineistotarkastusmenetelmät soveltuvat paremmin, kun kyseessä on suuri määrä liiketapahtumia. (Halonen & Steiner 2009, 248.)

Yksittäisten tapahtumien tarkastamista pidetään perinteisimpänä tilintarkastustoimenpiteenä. Kyseessä on dokumenttien ja asiakirjojen tutkiminen, joka kohdistuu liike tapahtuman lajiin, tilien saldoihin tai tilinpäätökseen. Olennaista on myös se, että tällä tavalla hankittua tietoa pidetään kaikkein luotettavimpana tilintarkastusevidenssinä. Kun tilintarkastaja suunnittelee yksittäisten tapahtumien tarkastamista, relevantteja seikkoja ovat riskin ja kannanoton luonne. Yksittäisen tapahtuman tarkastamista suunniteltaessa tilintarkastajan tulee ajatella tarkastuksen laajuus otoskokona. ISA 330.A47 -standardi täsmentää, että myös muut seikat voivat olla relevantteja, esimerkiksi onko tehokkaampaa käyttää muita valikoivia tarkastusmenetelmiä. ISA 530 -standardi tarkentaa hyvän tilintarkastustavan mukaisia otantamenetelmiä. (Halonen & Steiner 2009, 249, 256.)

Analyttiset aineistotarkastustoimenpiteet soveltuvat sellaisiin tapahtumiin, joita voidaan ajan kuluessa ennustaa ja silloin, kun kyseessä on suuri määrä liiketapahtumia. ISA 520 -standardi sisältää ohjeita ja vaatimuksia analyyttisten menetelmien käytöstä tilintarkastusprosessin aikana. Määritelmän mukaan analyyttisillä toimenpiteillä tarkoitetaan taloudellisen informaation arviointeja, jotka tapahtuvat analysoimalla sekä taloudellista että muiden kuin taloudellisten tietojen yhteyksiä. Analyttiseksi toimenpiteeksi

luetaan myös tilintarkastusprosessissa tarvittava tutkiminen, joka kohdistetaan tunnistettuihin vaihteluihin tai jotka ovat ristiriidassa muun relevantin tiedon kanssa. Kun tilintarkastaja suunnittelee ja suorittaa analyyttisiä aineistotarkastuksia, tilintarkastajan tulee määrittellä, soveltuvatko aineistotarkastustoimenpiteet kannanottoihin, ottaen huomioon myös arvioidut olennaisen virheellisuuden riskit. Lisäksi tilintarkastaja arvioi menetelmän luotettavuuden ja muodostaa odotusarvon kirjatusta määrästä tai suhdeluvuista ja arvioi, onko odotusarvo riittävän tarkka. Jos analyyttisten toimenpiteiden kautta tulee esille vaihteluita tai yhteyksiä, jotka ovat ristiriidassa muun relevantin informaation kanssa, tilintarkastajan tulee tutkia erot tiedustelemalla yrityksen johdolta tai suorittamalla muita tilintarkastustoimenpiteitä. (IFAC 2018, 726–727.)

3.2.2 Kirjanpidon tarkastus

Tilintarkastuslaki jakaa tilintarkastuksen osa-alueittain tilikauden, kirjanpidon ja hallinnon tarkastamiseen (TTL 1141/2015). Vaikka näitä osa-alueita käsitellään erillään niin tilintarkastuslaissa kuin myös tilintarkastusalan standardeissa, eivät ne käytännön tilintarkastustyössä kuitenkaan ole erillisiä tarkastuskohteita. Tilintarkastuslaki ei sääntele mitä kirjanpidon tarkastuksen tulisi sisältää tai miten se tulisi käytännössä toteuttaa. Sen sijaan tilintarkastuslaki ohjaa tilintarkastajaa noudattamaan kirjanpidon tarkastamisessa hyvää kirjanpitolakia TTL 4:3.1 mukaisesti sekä suorittamaan tarkastus kansainvälisten tilintarkastusstandardien TTL 3:3 mukaisesti. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

TTL 4:3.2 täsmentää, että tilintarkastusprosessissa suoritettava kirjanpidon tarkastuksen laajuus ja sen sisältö määräytyvät aina tapauskohtaisesti, jolloin huomioon tulee ottaa tarkastuksen kohteena olevaan yhteisöön vaikuttavat olosuhteet tilintarkastajan ammatillinen harkinta huomioiden. Tämän lisäksi käytännön suorittamiseen vaikuttavat olennaisesti myös yhteisön yhtiömiesten ja yhtiökokouksen tai vastaavan muun toimielimen antamat erityisohjeet tilintarkastajalle. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.) Suomessa, jossa suurin osa tarkastuksen kohteena olevista yhteisöistä ovat yhtiömuodoltaan osakeyhtiöitä, antaa osakeyhtiölaki tärkeitä lähtökohtia tilintarkastuksen suorittamiselle, sillä osakeyhtiölain 6:17.1 mukaan toimitusjohtaja vastaa osakeyhtiössä siitä, että kirjanpito on lain mukainen ja yhtiön varainhoito luotettavalla tavalla järjestetty. Lisäksi yhtiön hallitus vastaa siitä, että kirjanpidon ja varainhoidon valvonta ovat asianmukaisesti järjestetty. (OYL 624/2006.)

Osakeyhtiölain lisäksi keskeinen tilintarkastusprosessin suorittamista ohjaava normi on kirjanpitolaki. Suomen kirjanpitolaki sisältää KPL:n 2. luvussa kirjanpidon pitämistä

koskevia säännöksiä sekä liiketapahtumien kirjaamista ja kirjanpitoaineistoa koskevia säännöksiä. (KPL 1336/1997.) Tilintarkastusprosessin näkökulmasta kirjanpidon tarkastaminen kohdistuu siihen, että onko tarkastuksen kohteena olevan yhteisön kirjanpito tehty kirjanpitolain asettamien säännösten mukaisesti ja antaako kirjanpito oikean ja riittävän kuvan tilinpäätöksen laatimiseen. Kirjanpitolain toinen luku sisältää keskeisiä kohteita tilintarkastuksen näkökulmasta. Kirjanpitoon kirjatut liiketapahtumat on pystyttävä todentamaan. Tämä tarkoittaa, että KPL 2:1 mukaisesti menot, tulot ja rahoitustapahtumat sekä niiden oikaisut tulee olla aitoja. Tämä vaatii myös kirjausketjun todentamisen mahdollisuuden. Ensisijaisesti kirjanpitolain vaatimus tapahtumien todentamiselle tapahtuu tositteiden kautta, koska kirjanpitokirjauksen tulee perustua päivättyyn ja järjestelmällisesti numeroituun tositteeseen KPL 2:5.1 mukaan niin, että kirjauksen, tositteiden ja liike-tapahtumat yhteys on vaivatta todennettävissä. (Horsmanheimo & Steiner, 2017.)

3.2.3 Tilinpäätöksen tarkastus

Halosen & Steinerin (2017, 387) mukaan tilintarkastuksen tavoite on lisätä käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen. Tavoite voidaan saavuttaa, kun tilintarkastaja antaa lausunnon, onko tilinpäätös laadittu tilinpäätösnormiston mukaisesti. Tilintarkastuslaki puolestaan asettaa tilintarkastuksen tavoitteeksi lausunnon, joka antaa tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen kautta oikeat ja riittävät tiedot tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilinpäätöksen tarkastamisessa merkityksellisimpiä asioita ovat olennaisuus ja se, että tilinpäätös on voimassa olevien säännösten mukaisella tavalla laadittu. Kun tilinpäätös on olennaisilta osin oikein ja tilintarkastaja katsoo, että se antaa oikean ja riittävän kuvan yhteisöstä, tilintarkastaja antaa vakioimuotoisen lausunnon. Jos tilintarkastajalla on huomautettavaa, hän antaa mukautetun kertomuksen.

Tilinpäätöstarkastusta määrittelee jo aiemman esitellyn ISA 200 -standardin lisäksi myös erillisesti annettu ISA 580 -standardi kirjallisista vahvistusilmoituksista, jonka mukaan tilintarkastajan on pyydettävä kirjalliset vahvistusilmoitukset kaikilta tilintarkastajan lausunnossa mainittavilta tilikausilta (IFAC 2018, 1108). Vahvistusilmoituksessa yhteisön toimiva johto vahvistaa täyttäneensä velvollisuutensa koskien tilinpäätöksen laadintaa ja tilintarkastajalle annettavia tietoja. Jos tilintarkastajalla on syytä epäillä vahvistusilmoitusten luonnetta, tilintarkastajan on ISA 580.16 -standardin mukaisesti arvioitava tämän vaikutusta tilintarkastuskertomuksessa annettavaan lausuntoon. Epäluottamuksen seurauksena tilintarkastuskertomus voidaan jättää myös kokonaan antamatta. Samoin

tilintarkastajan tulee tunnistaa myös ISA 501:n mukaiset vaatimukset yhteisöä koskevista mahdollisista oikeudenkäynneistä ja vaateista. (Halonen & Steiner 2017, 389–390.)

Kirjanpitolain mukaan tilinpäätöksessä on esitettävä jokaisesta taseen, rahoituslaskelman ja tuloslaskelman erästä vastaava viitetieto edelliseltä tilikaudelta (KPL 1997/1336). Vertailutiedon asianmukaisesta esittämisestä tilintarkastajan tulee hankkia riittävästi tilintarkastusevidenssiä asianmukaisen esittämisen osalta. Lisäksi tilintarkastaja arvioi, ovatko esitettyjen vertailutietojen laskentaperiaatteet yhdenmukaisia tilikaudella sovellettujen laskentaperiaatteiden kanssa ja vastaavatko yhteisön esittämät vertailutiedot edellisvuoden lukuja ja ovatko oikaisut sekä oikaisuista annettavat tiedot suoritettu ISA 710 -standardin mukaisesti. (Tomperi, 2018.) ISA 710 -standardin, *vertailutiedot – vertailuluvut ja vertailutilinpäätös*, mukaan vertailutiedot jaetaan vertailulukuihin ja vertailutilinpäätöksiin. Standardi määrittelee kirjanpitolain ja tilintarkastuslain säännösten perusteella, että Suomen lainsäädännön mukaisesti laadittavissa tilinpäätöksissä esiintyvät vertailutiedot ovat nimenomaan ISA 710 -standardin mukaisesti tarkoitettuja vertailulukuja. (IFAC 2018, 23.)

Kirjanpitolain mukaan tilinpäätös ja toimintakertomus on laadittava neljän kuukauden kuluessa tilikauden päättymisestä (KPL 1997/1336). Tilinpäätöstarkastuksen yhteydessä tilintarkastaja varmistaa, onko tilinpäätöksen valmistusaikaa koskevaa säännöstä noudatettu. Lähtökohtaisesti tilinpäätöstarkastus on luonteeltaan laillisuusvalvontaa, jossa säännökset vaikuttavat tilinpäätöksen muotoon, sisältöön ja esitettäviin tilinpäätös-tietoihin. ISA 250 -standardin mukaan, mikäli tilintarkastaja havaitsee, että yhteisö on jättänyt säännöstöjä noudattamatta, tilintarkastajan tulee harkita tämän vaikutusta raportointiinsa. (Tomperi, 2018.) IFAC:n (2018, 452) mukaan ISA 250 -standardi sisältää tilintarkastajalle lisäohjeistusta siitä, miten tilintarkastaja ratkaisee, onko tilintarkastaja tietyssä olosuhteessa velvollinen raportoimaan säädösten ja määräysten tunnistetusta tai epäilystä noudattamattomuudesta asiankuuluvalla viranomaiselle.

Tomperin (2018) mukaan tilinpäätös sisältää aina arvionvaraisia eriä, jonka vuoksi niitä ei pystytä määrittelemään tarkasti. Tällaisia ovat esimerkiksi vaihto-omaisuuden ja myyntisaamisten arvonalentumiset, pysyvien vastaavien hankintamenon jaksottaminen sekä esimerkiksi takuuvaraukset. Lähtökohtaisesti yrityksen johto vastaa yhteisön arvionvaraisten erien esittämisestä. Tilintarkastajan tulee huomioida, että arvionvaraisten erien kohdalla olennaisen virheen riski on suurempi. Lisäksi tilintarkastaja hankkii evidenssiä siitä, täytyykö tilinpäätöksessä tehdä arvonalentumiskirjauksia ja ovatko tilinpäätöksessä esitetyistä eristä tehdyt arvonalentumiskirjaukset olosuhteisiin nähden

perusteltuja. Tällöin tilintarkastaja yleensä perehtyy johdon laatimaan arvioon, jonka pohjalta erät ovat kirjattu. Erien arvonalentumista ohjaa ISA 540 -standardi, *arvionvaraisten erien tarkastaminen*. Uusissa toimeksiannoissa tilintarkastajan tulee tarkastaa myös ISA 510 -standardin mukainen avaava tase. Tällä tarkoitetaan kirjanpitolien saldoa tilikauden alkaessa, jotka perustuvat edellisen tilikauden sulkeviin tilinpäätössaldoihin. Tilintarkastusevidenssiä tarvitaan lähtökohtaisesti siitä, ettei avaava tase sisällä virheellisiä eriä.

Tilintarkastuskertomuksen lausunnot tulee perustua tilintarkastusevidenssiin, joka kerätään tarkastamalla kirjanpito ja tilinpäätös. Evidenssiä kerätään ottamalla kantaa ISA-standardien mukaisiin vaatimuksiin. Tase-erien tarkastuksessa tilintarkastajan tulee varmistaa, että kaikkien tase-erien arvostusperiaatteet ovat asianmukaisia sekä se, että erä kuuluu yhteisön varoihin, yhtiö esittää velat täysimääräisesti, erät täsmäävät kirjanpitoon ja yhtiö on laatinut tase-erittelyt asianmukaisella tavalla. (Tomperi, 2018.) Tilinpäätöksen tarkastuksessa on kiinnitettävä huomiota erityisesti yhtiön kokoon, sillä tämä vaikuttaa kirjanpitoasetuksen (1752/2015) mukaisiin tilinpäätösvaatimuksiin (KPA 1752/2015). Suomessa säännellään erikseen pien- ja mikroyritysten tilinpäätöksestä valtioneuvoston antaman asetuksen mukaisesti, jonka perusteella PMA-yhtiöitä koskevat vaatimukset ovat pienemmät kirjanpitoasetuksen mukaiseen kaavaan verrattuna (PMA 1753/2015).

Tuloslaskelman osalta tilintarkastuksen keskeisenä tavoitteena on selvittää, antaako tuloslaskelma oikean ja riittävän kuvan tilikauden tuloksesta, jolloin tilintarkastajan tulee aluksi selvittää, mitä tuloslaskelmakaavaa yrityksen tulee soveltaa. Tuloslaskelman sisällön tarkastaminen vaatii tilintarkastajalta ammatillisen harkinnan käyttöä, sillä erityisesti kulujen oikeellisuuden selvittäminen on yleensä haastavaa. Olennaista on myös tarkistaa tilikauden katko, eli se, ettei tilinpäätökseen ole jäänyt kirjaamatta sellaisia laskuja, jotka koskevat päättyneellä tilikaudella vastaanotettuja suoritteita. Vastaavasti katkon tarkastamiseen kuuluu, onko päättyneen tilikauden liikevaihtoa pyritty kasvattamaan sisällyttämällä seuraavan tilikauden puolella luovutettuja suoritteita. Monet taseen ja tuloslaskelman erät liittyvät toisiinsa niin, että taseen tarkastuksella saadaan tarkastettua myös osa tuloslaskelman eristä. Esimerkiksi vaihto-omaisuuden muutoksen tarkastuksella saadaan tarkastettua myös varastojen muutokset. Toisaalta tilintarkastaja kerää tilintarkastusevidenssiä tuloslaskelman oikeellisuudesta myös tilikauden aikaisella tarkastuksella yrityksen toimintojen, kuten ostojen, myyntien ja varastojen tarkastuksen kautta. (Tomperi, 2018.)

Tomperi (2018) täydentää, että tilinpäätöstarkastuksen yhteydessä suoritetaan myös analyttinen tarkastus tuloslaskelman erille. Tässä yhteydessä lasketaan yhteisön kannattavuuden tunnuslukuja sekä tilikauden että vertailuvuoden luvuista. Tilintarkastaja laskee myös tuloslaskelman ja tase-erien välisiä suhdelukuja. Oikean ja riittävän kuvan antamiseksi tuloslaskelmaa ja tasetta täydennetään liitetiedoilla, joissa esitetään kirjanpitoasetuksen ja sovellettavan yhteisölain mukaiset tiedot. Kokoluokan tarkastamisen jälkeen tilintarkastaja käy läpi tiedot tilinpäätöksen laatimisessa noudatetuista arvostus- ja jaksoitusmenetelmistä, tiedot oikaisuista sekä selvittää, onko tilikautta koskevat tiedot vertailukelpoisia päättyneen tilikauden tietojen kanssa. Tilintarkastaja selvittää, että kaikki kirjanpitoasetuksen mukaiset liitetiedot on annettu ja että oikean ja riittävän kuvan muodostamiseksi annetut liitetiedot on annettu tilinpäätöksessä.

3.2.4 Epävarmuus yhteisön toiminnan jatkuvuudesta

ISA 570 -standardia toiminnan jatkuvuudesta sovelletaan 15.12.2016 tai sen jälkeen päättyneiden tilikausien tarkastuksiin. Standardia sovelletaan yhdessä ISA 200 -standardin, *riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti*, kanssa. ISA 570 -standardi käsittelee tilintarkastajan velvollisuuksia, jotka liittyvät yhteisön toiminnan jatkuvuuteen ja siitä seuraaviin tilintarkastuskertomuksen vaatimuksiin. Toiminnan jatkuvuutta koskevan laskentaperusteen mukaan yhteisön tilinpäätös tulee laatia sillä oletuksella, että yhteisö jatkaa toimintaansa ennakoitavissa olevan ajan. Toisin sanoen, tilinpäätös tulee laatia toiminnan jatkuvuuden periaatteen mukaisesti, ellei tarkoitus ole purkaa yhteisön toimintaa. Toiminnan jatkuvuuden periaatteen soveltaminen on asianmukaista silloin, kun yhteisö kirjaa varat ja velat sillä perusteella, että yhteisö kykenee realisoimaan varansa ja suorittamaan velkansa tavanomaisessa tilanteessa. (IFAC 2018, 837–838.)

Velvollisuus arvioida toiminnan jatkuvuutta riippuu sovellettavasta tilinpäätösnormistosta. IAS 1 sisältää vaatimuksen, jonka mukaan yhteisön johto tekee arvion kyvystä jatkaa toimintaansa. Muissa tilinpäätösnormistoissa ei ole nimenomaista vaatimusta sille, että johto tekisi erityisen arvion toiminnan jatkuvuudesta. Kuitenkin silloin, kun toiminnan jatkuvuuteen perustuva laskentaperuste on perustavanlaatuinen periaate tilinpäätöstä laadittaessa, tilinpäätöksen laatiminen edellyttää johdon arviota yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa siitä huolimatta, ettei tilinpäätösnormisto sisällä nimenomaista vaatimusta. Johdon tekemään arviointiin kuuluu tietynä ajankohtana tehtävä harkintaan perustuva ratkaisu, joka koskee erilaisten tapahtumien tai olosuhteiden toteutumista

tulevaisuudessa. Tilintarkastaja on puolestaan velvollinen hankkimaan tarpeellisen määrän soveltuvaa tilintarkastusevidenssiä ja tekemään johtopäätöksen siitä, onko johdon olut asianmukaista käyttää toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaa tilinpäätöksen laatimisessa sekä tekemään johtopäätöksen siitä, liittyykö yhteisön kykyyn jatkaa toimintaansa olennaista epävarmuutta. Edellä mainitut velvollisuudet ovat olemassa, vaikka tilinpäätösnormisto ei niitä nimenomaisesti vaatisikaan. (IFAC 2018, 838–839.)

ISA 200 -standardissa kuitenkin todetaan, että tilintarkastusprosessiin liittyy merkittävästi luontaisia rajoitteita, jotka voivat vaikuttaa olennaisesti tilintarkastajan kykyyn havaita olennaisia virheellisyksiä. Riskit olennaisen virheellisyyden havaitsematta jättämisestä kasvavat silloin, kun kyseessä ovat sellaiset tulevaisuuden tapahtumat, joiden seurauksena yhteisö ei mahdollisesti pysty jatkamaan toimintaansa. Tilintarkastajan on mahdotonta ennustaa edellä kuvattuja tulevaisuuden tapahtumia, jonka vuoksi sitä, että tilintarkastuskertomuksessa ei viitata toiminnan jatkuvuutta koskevaan olennaiseen epävarmuuteen, ei voida pitää varmana totuutena yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa. Sen sijaan, jos tilintarkastaja havaitsee ISA 315 -standardin mukaisesti tapahtumia tai olosuhteita, jotka antavat merkittävää aiheutta epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa, tilintarkastajan on selvitettävä, onko johto jo tehnyt alustavan arvion yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa. Jos arviointi on tehty, tilintarkastajan tulee keskustella arvioista johdon kanssa ja selvittää, onko johto tunnistanut tapahtumia, jotka saattavat aiheuttaa yhtiön kyvyttömyyden jatkaa toimintaa. Jos johto ei ole tehnyt tällaista arviointia, tilintarkastaja keskustele johdon kanssa siitä, millä perusteella toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta aiotaan käyttää. Tilintarkastajan velvollisuuteen kuuluu tarkkailla koko tilintarkastusprosessin aikana, onko sellaisia tapahtumia tai olosuhteita, jotka saattavat antaa merkittävän aiheutta epäillä kykyä toiminnan jatkamiseen. (IFAC 2018, 839–840.)

ISA 570 -standardin mukaan tilintarkastajan tulee arvioida yhteisön johdon tekemää arvioita toiminnan jatkuvuudesta. Kun tilintarkastaja tekee omaa arviotaan, tilintarkastajan tulee käyttää arviossaan samaa ajanjaksoa, kuin mitä yhteisön johto on käyttänyt. Mikäli johdon tekemä arvio on alle 12 kuukautta ISA 570 -standardin mukaisesta tilinpäätöspäivästä, tilintarkastaja pyytää johdolta vähintään 12 kuukautta kattavaa ajanjaksoa kyseisestä päivästä lukien. Tilintarkastajan tulee arvioida, sisältyykö johdon tekemään arvioon kaikki tarpeellinen relevantti informaatio, josta tilintarkastaja on tietoinen tilintarkastuksen tuloksena. Johdolta tiedustellaan myös, että onko sillä tiedossa olosuhteita tai tapahtumia arvionsa tekemänsä ajanjakson jälkeen, jotka saattavat vaarantaa merkittävästi yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. Mikäli tapahtumia tai olosuhteita on

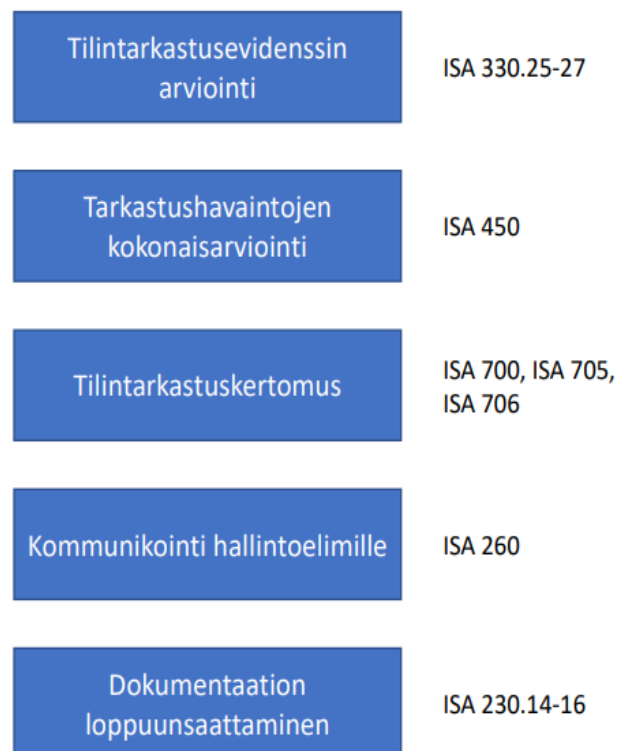
tunnistettu, tilintarkastaja hankkii tarpeellisen määrän tilintarkastusevidenssiä sen ratkaisemiseksi, että esiintyykö olosuhteisiin tai tapahtumiin liittyvää epävarmuutta, joka saattaa antaa merkittävän aiheen epäillä toiminnan jatkamisen kykyä, suorittamalla lisätoimenpiteitä. (IFAC 2018, 840–841.)

Toiminnan jatkuvuuden soveltamisella voi olla myös suoria vaikutuksia tilintarkastuskertomuksen antamiseen. Jos tilinpäätöstä laadittaessa on sovellettu toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta, mutta tilintarkastaja ammatillisen harkinnan nojalla katsoo, että johdon ei olisi ollut sitä asianmukaista soveltaa, tilintarkastaja on velvoitettu antamaan kielteinen lausunto. Toisaalta, jos tilinpäätöksessä esitetään riittävästi tietoja olennaisista epävarmuuteen vaikuttavista tekijöistä, tilintarkastajan on annettava vakiomuotoinen lausunto ja sisällytettävä tilintarkastuskertomukseen erillinen osio, joka on otsikoitu toiminnan jatkuvuuteen liittyväksi olennaiseksi epävarmuudeksi. Jos olennaisesta epävarmuudesta ei esitetä riittävästi tietoja tilinpäätöksessä, tilintarkastajan on annettava varauman sisältävä lausunto tai kielteinen lausunto ISA 705 -standardin edellyttämien vaatimusten mukaisesti. Lopuksi, jos yhteisön johto on haluton tekemään arviota tai pidentämään arvion kattamaa ajanjaksoa tilintarkastajan pyytäessä, tilintarkastajan tulee harkita tämän vaikutusta tilintarkastuskertomuksen antamiseen. (IFAC 2018, 843–844.)

3.3 Tilintarkastuksen päättäminen

3.3.1 Päättämistoimet ja tilintarkastusevidenssin arviointi

Tilintarkastuksen päätavoite saavutetaan, kun tilintarkastaja lisää tilinpäätöksen käyttäjien luottamusta raportoituihin lukuihin. Tavoite saavutetaan tilintarkastajan antaman lausunnon kautta, jossa tilintarkastaja ottaa kantaa, onko yhteisön laatima tilinpäätös laadittu sovelletun tilinpäätösnormiston mukaisesti. ISA 200.3 -standardi ilmaisee saman asian eri näkökulmasta, eli antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan. Kuvio 4 esittää tilintarkastuksen päätösvaiheeseen sisältyvät ISA-standardien mukaiset päättämistoimet. Tässä alaluvussa esitetään vain olennaisimmat päättämistoimet taloudellisten poikkeusolojen näkökulmasta.

Kuvio 4 ISA-standardien mukaiset tilintarkastuksen päättämistoimet (mukaihen Halonen & Steiner 2009, 441).

Ennen kuin tilintarkastuskertomus voidaan laatia, tilintarkastusprosessin päättämisvaiheeseen kuuluu useita toimenpiteitä, jos niitä ei ole suoritettu tilintarkastusprosessin aikana jo aiemmin. Mahdollisia loppuvaiheen toimenpiteitä ovat yleinen johtopäätös tilinpäätöskokonaisuudesta loppuvaiheen analyttisen tarkastuksen kautta, arviointi tilintarkastusprosessin aikana havaittujen korjaamattomien virheellisyyksien vaikutuksesta tilinpäätöksestä annettavaan lausuntoon, tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien arviointi, kirjallisten vahvistusten hankkiminen, tilintarkastuskertomuksen laatiminen sekä tilintarkastusprosessin aikana esille tulleiden merkittävien asioiden vaikutusten arviointi sekä niistä kommunikointi toimivalle johdolle ja hallintoelimille. (Halonen & Steiner 2009, 442–443.)

ISA 200.17 -standardin mukaan tilintarkastajan tulee hankkia tarpeellinen määrä tilintarkastusevidenssiä saadakseen kohtuullisen varmuuden tilintarkastusriskin hyväksyttävän alhaisesta tasosta. Tilintarkastajan täytyy viimeistään ennen tilintarkastuksen päättämistä arvioida suoritettujen tilintarkastustoimenpiteiden sekä kerätyn tilintarkastusevidenssin perusteella, ovatko arviot olennaisen virheellisyyden riskeistä ISA 330.25 -

standardin tarkoittamalla tavalla edelleen tarkoituksenmukaisia (IFAC 2018, 338, 614.) Halonen & Steiner (2009, 443) lisäävät, että se, milloin tilintarkastusevidenssiä on hankittu riittävästi, on lopulta kiinni tilintarkastajan ammatillisesta harkinnasta. Ammatilliseen harkintaan sisältyy, että olosuhteiden mukaan voidaan muuttaa alun perin suunniteltuja riskienarviointitoimenpiteitä ja tätä kautta tehdä enemmän tilintarkastustoimenpiteitä. Arvioidessaan tilintarkastusevidenssiä, tilintarkastajan tulee ISA 330.A62 mukaan huomioida virheellisyyden olennaisuus tilinpäätöksen näkökulmasta, johdon toiminnan tehokkuus ja kontrollien vastaavuus riskeihin, aikaisemmat tilintarkastuksen kautta hankitut kokemukset, tilintarkastustoimenpiteillä hankitut tulokset ja informaation laatu, tilintarkastusevidenssin vakuuttavuus sekä käsitys yrityksestä ja sen toimintaympäristöstä (IFAC 2018, 630).

3.3.2 Kokonaisarviointi ja tilintarkastuskertomus

ISA 450 -standardi käsittelee tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyyksien arvioimista. ISA 450 -standardi sisältää ohjeistuksen siitä, miten tilintarkastajan tulee arvioida tilintarkastusprosessin aikana todettujen virheellisyyksien vaikutusta tilintarkastukseen ja toisaalta, miten mahdolliset virheet, jotka ovat jätetty korjaamatta, vaikuttavat tilinpäätöksen antamaan oikeaan ja riittävään kuvaan. Kyseessä voidaan katsoa olevan virhe silloin, kun tilinpäätöksessä esitettävä rahamäärä poikkeaa tilinpäätösnormiston edellyttämästä vastaavasta tiedosta. ISA 450.A1 -kohdan mukaan virheellisyyksiä voi syntyä tilinpäätöksen laadinnassa tarvittavan informaation keräämisessä ja käsittelyssä, luvun ja tiedon vahingollisessa tai tahallisessa poisjättämisessä, kirjanpidollisissa arvioissa, johdon harkintoihin perustuvissa ratkaisuissa sekä tilinpäätöksen laatimisperiaatteiden valinnassa ja soveltamisessa. (IFAC 2018, 658, 661.)

Halosen & Steinerin (2009, 446) mukaan tilintarkastusprosessin aikana esiintyneet virheellisyydet erotetaan toisistaan niiden luonteen perusteella. Virheellisyyksistä selvimpiä ovat virheellisyydet, jotka perustuvat tosiasioihin ja joista ei ole epäilyjä. Virheellisyydet, jotka ovat harkintaperusteisia, liittyvät puolestaan sellaisiin tilanteisiin, joissa yhteisön toimivalla johdolla on mahdollisuus käyttää kirjanpidollista harkintaa arviointia laatiessaan ja jolloin tilintarkastaja katsoo, että johdon harkintaan perustuvat ratkaisut eivät ole olosuhteisiin nähden kohtuullisia. Tämän lisäksi voi esiintyä projisoituja virheellisyyksiä, jotka kuvastavat puolestaan tilintarkastajan tekemää parasta arviota tarkastuksen perusjoukkoon sisältyvistä virheellisyyksistä. Tilintarkastuksen kohteena on kuitenkin vain olennaiset virheellisyydet. Tilintarkastusprosessin aikana todetaan periaatteessa

aina vähintään jonkin verran virheellisyyksiä, joista osa todetaan välittömästi johtuvan joko inhimillisestä erehdyksestä tai vähäpätöisestä virheestä, jolla ei ole olennaista vaikutusta tilinpäätökseen. Kun tilintarkastaja havaitsee virheitä tarkastusprosessin edetessä, hänen tulee harkita, tuleeko tilintarkastusstrategiaa tai -suunnitelmaa muuttaa. Virheitä todettuaan tilintarkastaja pyytää yhteisön toimivaa johtoa tutkimaan asiaa ja korjaamisen jälkeen tilintarkastaja varmistaa, ettei virheellisyys jää tilinpäätökseen.

Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastajan lakisääteisiä raporteja ovat tilinpäätösmerkintä, tilintarkastuskertomus sekä tilintarkastuspöytäkirja (TTL 1141/2015). Tilintarkastaja antaa tilikaudelta tilintarkastuskertomuksen, jossa tilintarkastaja raportoi tilintarkastuksen tulokset. Tilintarkastuslain 15 § sisältää muutamia vaatimuksia tilintarkastuskertomuksen sisältöön, mutta muilta osin tilintarkastuskertomus suoritetaan hyvää tilintarkastustapaa ja ISA-standardien antamien ohjeistusten perusteella. Tilintarkastuskertomukseen tulee päiväys ja allekirjoitus, kohteena olevan tilinpäätöksen yksilöinti, noudatettu tilinpäätössäännöstö, tieto kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisesta sekä lausunnot siitä, että kohteena olevan yhteisön tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, toimintakertomuksen sekä tilinpäätöksessä ja toimintakertomuksessa annettavien tietojen ristiriidattomuudesta. Tilintarkastuskertomus voi olla muodoltaan vakiomuotoinen, mukautettu tai ehdollinen. Vakiomuotoinen kertomus annetaan silloin, kun tilintarkastus on suoritettu kansainvälisten tilintarkastusstandardien ja hyvän tilintarkastustavan mukaisesti, eikä lisätietojen antamiselle ole tarvetta. Mukautettuun kertomukseen sisältyy tilintarkastajan antama lisätieto tai kertomus sisältää huomautuksen. Tilintarkastajan on tilintarkastuskertomuksessa ilmoitettava, jos hän ei voi antaa lausuntoa. (Halonen & Steiner 2009, 453–454.)

Tilintarkastuslain 14 § säättää tilintarkastajan antamasta tilinpäätösmerkinnästä ja tilintarkastuslain 16 § tilintarkastuspöytäkirjasta (TTL 1141/2015). Tilinpäätösmerkintä on tilinpäätöksen, kirjanpidon, toimintakertomuksen sekä yhteisön hallinnon tarkastuksesta annettava raportti, joka on kuittausmerkintä siitä, että tilintarkastus on tehty. Tilinpäätösmerkinnän sisältö on sama, eikä se sisällä tilintarkastajan kannanottoja tai muita lausuntoja. Tilinpäätösmerkintä tehdään tasekirjaan ja se päivätään samalle päivälle kuin tilintarkastuskertomus. Tilinpäätösmerkinnässä on tilintarkastuslain mukaan todettava, että tilintarkastus on suoritettu, ja että tilintarkastuksen kohteena olevat dokumentit sekä tilintarkastuskertomus on annettu. Tilinpäätöspöytäkirja puolestaan sisältää tilintarkastusprosessin aikana tehdyt sellaiset tarkastushavainnot, joita tilintarkastaja ei sisällyttä tilintarkastuskertomukseen. Tarkoitus on informoida ja sisällyttää huomautuksia sellaisista

asioista, jotka ovat tulleet esille prosessin suorittamisen yhteydessä. Yleensä tällaiset asiat koskevat kirjanpidon ja yhteisön hallinnon käytännön hoitamiseen liittyviä näkökulmia, joita tilintarkastaja ei katso tarpeelliseksi sisällyttää tilintarkastuskertomukseen. Tällaiset havainnot ovat esimerkiksi pikaisten toimenpiteiden tarpeellisuudesta sekä virheiden osoittamisesta niiden korjaamista varten. Jos tilintarkastuspöytäkirjaan sisällytettäviä huomautuksia ei ole hoidettu kuntoon asianmukaisesti, voi seurauksena olla huomautus tilintarkastuskertomukseen. (Halonen & Steiner 2009, 454–455.)

Kansainvälisistä tilintarkastusstandardeista tilintarkastuskertomusta ohjaavat ISA 700-, ISA 705- sekä ISA 706 -standardit. Näiden standardien tavoitteeksi on asetettu se, että tilinpäätöksen käyttäjä voi luottaa tilinpäätökseen ja tavoitteen saavuttamiseksi tilintarkastuskertomukselle on asetettu muodoltaan yhdenmukainen malli, jonka tarkoitus on estää erilaisia väärinkäytöksiä. (Halonen & Steiner 2009, 457.) ISA 700 -standardi käsittelee tilintarkastajan yleistä velvollisuutta laatia tilinpäätöstä koskeva lausunto sekä tilintarkastuksen perusteella annettavan tilintarkastuskertomuksen muotoa ja sisältöä. Standardin vaatimusten tavoitteena on löytää asianmukainen tasapaino sille, että tilintarkastajan maailmanlaajuinen raportointi olisi mahdollisimman yhdenmukaista sekä toisaalta tarve lisätä tilintarkastajan raportoinnin arvoa tekemällä tilintarkastuskertomuksessa annettavasta informaatiosta käyttäjän kannalta mahdollisimman relevanttia. ISA 705 -standardi puolestaan käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta antaa asianmukainen tilintarkastuskertomus sellaisissa olosuhteissa, joissa hän ISA 700 -standardin mukaisesti lausuntoa laatiessaan toteaa, että on tarve antaa mukautettu lausunto tilinpäätöksestä. Lopulta ISA 706 -standardi sisältää ohjeistuksen tilintarkastuskertomukseen sisällytettävästä viestinnästä. (IFAC 2018, 980, 1057, 1089.)

3.3.3 Kommunikointi ja dokumentaatio

ISA 260 -standardi käsittelee tilintarkastajan kommunikointia tarkastuksen kohteena olevan yhteisön hallintoelinten kanssa. Standardi ei koske tilintarkastajan kommunikointia yhteisön johdon kanssa, paitsi jos johto toimii myös yhteisön hallintoelimessä. Standardi on suunniteltu erityisesti tilinpäätöksen näkökulmasta, mutta sitä voidaan soveltaa myös muuhun menneeseen aikaa koskevan taloudellisen informaation tilintarkastuksiin, jos hallintoelimet ovat velvollisia tämän menneen taloudellisen informaation tuottamista valvomaan. Standardi ohjaa tilintarkastajaa kaksisuuntaiseen kommunikointiin hallintoelinten kanssa siten, että tilintarkastaja antaa yleiskatsauksen tilintarkastuksen suunnittelusta ja laajuudesta. Tavoitteena on, että hallintoelimet saavat tarkastuksen kannalta relevanttia

tietoa ja että tilintarkastajan tekemät huomiot ovat saatavilla oikea-aikaisesti. (IFAC 2018, 487–488.)

Tilintarkastusprosessi päättyy dokumentoinnin loppuunsaattamiseen. Tilintarkastajan tekemän dokumentaation tulee sisältää tarpeellinen määrä tietoa, johon tilintarkastajan antama tilintarkastuskertomus perustuu sekä evidenssiä, jonka perusteella tilintarkastuksen voidaan katsoa olevan suoritettu ISA-standardien edellyttämällä tavalla. (Halonen & Steiner 2009, 480.) ISA 230 -standardi käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta laatia tilintarkastusdokumentaatio tilintarkastuksesta. Standardin liitteessä luetellaan myös muita ISA-standardeja, jotka sisältävät dokumentointivaatimuksia ja -suosituksia. ISA 230 -standardin tavoitteena on, että tilintarkastuksen pohjalta syntyy sellainen dokumentaatio, joka sisältää tarpeellisen määrän tietoa, johon tilintarkastus perustuu sekä riittävän evidenssin, joka osoittaa, että ISA-standardeja on sovellettavien säädöksiä ja määräyksiä perusteella noudatettu. (IFAC 2018, 408–408.)

Käytännössä tilintarkastaja suorittaa dokumentointia koko tilintarkastusprosessin ajan. Lopullinen dokumentaatio täytyy tehdä valmiiksi 60 päivää tilintarkastuskertomuksen antamispäivän jälkeen. Lopullisen tilintarkastuskansion kokoamisen aikana tilintarkastusdokumentaatioon voidaan tehdä enää hallinnollisluonteisia muutoksia, eli esimerkiksi uutta tilintarkastusevidenssiä ei voida enää tässä vaiheessa kerätä. Kun lopullinen tilintarkastuskansio on valmis, tilintarkastaja ei saa tuhota eikä poistaa mitään dokumentaatiota, ennen kuin kansioon liittyvä säilytysaika päättyy. Asiakirjat täytyy tilintarkastuslain 45.3 §:n mukaan säilyttää vähintään kuuden vuoden ajan. (Halonen & Steiner 2009, 481.)

4 TILINTARKASTUSPROSESSI JA TALOUDELLISET POIKKEUSOLOT

Tutkielman kolmas teorialuku pohjautuu tieteelliseen keskusteluun tilintarkastusprosessista taloudellisten poikkeusolojen aikana. Luvussa käsitellään 2000–2020-lukujen aikana esille nousseita teemoja, jotka ovat aiheuttaneet haasteita tilintarkastusprosessin läpiviemiseen tai ollut merkittävänä osana tilintarkastajien ja lainsäätäjien työtä. Tämä ajanjakso sisältää vuosituhannen alun viimeisimmät tilintarkastusalan yritysskandaalit Yhdysvalloissa sekä siitä seuranneet lakimuutokset Yhdysvalloissa ja Euroopassa, vuoden 2008 finanssikriisin ja sen jälkeiset lakimuutokset Euroopan unionin tasolla ja viimeisimpinä tapahtumina tilintarkastuslain uudistamisen ja vuosien 2019–2020 koronaviruspandemian. Yhdessä kahden edellisen teorialuvun kanssa rakennetaan tutkielman empiirisen osuuden haastattelurunko, joka esitetään tutkielman liitteissä.

4.1 Talouskriisien vaikutus tilintarkastusalan normeihin

Tilintarkastus on esimerkki sellaisesta alasta, jota on säännelty jo hyvin pitkään. Tilintarkastukseen on liittynyt sekä kansallista että kansainvälistä sääntelyä ja siihen liittyy edelleen runsaasti kehitystarpeita Suomessa. (Kihn ym. 2019, 18.) Euroopan yhteisöoikeudellisella lainsäädännön kehittämisenä on ollut 2010-luvun aikana merkittävä vaikutus Suomen tilintarkastus- ja tilinpäätöslainsäädäntöön niin yksityisellä kuin julkisella sektorilla. Vuoden 2016 tilintarkastuslain (1141/2015) uudistuksella pantiin täytäntöön Euroopan unionin tilintarkastusreformi, joka oli seurausta 2000-luvun aikaisista tapahtumista niin Yhdysvalloissa kuin myös Euroopan talousalueella. (Horsmanheimo 2019, 33.)

Vuonna 2011 Euroopan unionin komission tasolta todettiin, että tilintarkastussektoriin liittyy selkeitä heikkouksia, joita taloudelliset poikkeusolot ovat korostaneet. Euroopan unionin tilintarkastuksen sääntelyn tavoitteina pitkällä tähtäimellä on pidetty yhtenäisen markkina-alueen rakentamista. Tähän tavoitteeseen on pyritty talousmarkkinoiden integraatiolla sekä harmonisoimalla jäsenmaiden tilinpäätös- ja tilintarkastusperiaatteita. Vuonna 2002 lukuisat tilintarkastusvirheet aiheuttivat Enronin ja WorldComin konkurssit, joiden seurauksena sekä Yhdysvaltojen että Euroopan unionin lainsäätäjät ryhtyivät toimenpiteisiin tilintarkastusalan normien kehittämiseksi. Yhdysvalloissa otettiin käyttöön Sarbanes–Oxley (SOX) -laki ja Euroopassa tilintarkastusdirektiivi 2006/43/EC. Siitä huolimatta, että suurin osa EU-jäsenmaista oli mukana ottamassa käyttöön tilintarkastusdirektiivin 2006/43/EC mukaisia periaatteita, vuoden 2008 finanssikriisi kosketti koko

Euroopan talousaluetta ja sen seurauksena Euroopan komissio koki tarpeen tilintarkastusalan uudistuksille, jotka realisoituivat tilintarkastusreformin myötä vuonna 2010. (Kandemir 2013, 213–214.) Euroopan talousalueella tilintarkastusta yhdenmukaistettiin tilintarkastusdirektiivin (2006/43/EC), muutosdirektiivin (2014/56/EU) ja Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksen (EU 537/2014) myötä. Nämä muutokset yhdessä kattavat Euroopan unionin tilintarkastusreformin, johon Euroopan talousalueelle kuuluvat maat ovat sitoutuneet tilinpäätös- ja tilintarkastussäätelyn kautta. (Horsmanheimo 2019, 33.)

Finanssikriisin jälkeen Euroopan komissio julkaisi ns. vihreän kirjan, jossa se linjasi suunnan finanssikriisin jälkeiselle ajalle. Toteutettavilla toimenpiteillä pyrittäisiin vastaamaan rahoitusjärjestelmän vakauttamiseen, joka nähtiin kiireelliseksi. Enemmän huomiota tarvittaisiin tilintarkastuksen kehittämiseen, jota ei ollut aiemmin samassa mitta-kaavassa tehty. Tämä oli näkyvissä tilintarkastajien vuosien 2007–2009 antamissa tilintarkastuskertomuksissa, joissa tilintarkastajat olivat antaneet vakiomuotoisia tilintarkastuskertomuksia erittäin suurta taloudellista tappiota tekeville organisaatioille. Komission mukaan tilintarkastuksen tulisi yhdessä valvonnan ja yhteisöjen hallinnon kanssa olla yksi tärkeimmistä taloudellisen vakauden edistäjistä, jonka avulla saadaan varmuus totuudenmukaisesta taloudellisesta tilasta. (Euroopan komissio 2010, 4–5.)

Euroopassa oli käynnissä toimenpiteitä tilintarkastusalan uudistamiselle jo ennen finanssikriisiä. Finanssikriisin myötä lainsäätäjät olivat kuitenkin pakotettuina ryhtymään jatkotoimenpiteisiin alan uskottavuuden lisäämiseksi. Uudistukset sisälsivät laajennetun tilintarkastuskertomuksen, laajennetun tiedonantovelvollisuuden, konsultointi- ja oheispalveluiden rajoittamisen, lisääntyneen vallankäytön tilintarkastusalaa säänteleville toimikunnille sekä sääntöjä koskien tilintarkastajien rotaatioita. Näiden muutosten hyötyjä ja haittoja ei ole tieteellisessä tutkimuksessa tutkittu merkittävästi, mutta Euroopassa ja Isossa-Britanniassa tutkimusta on tehty jonkin verran. Esimerkiksi Kend & Basioudis (2018) tutkivat relevanttien sidosryhmien näkemyksiä EU:n tilintarkastusdirektiivin sekä Ison-Britannian tilintarkastusuudistuksen hyödyistä ja haitoista. He myös vertasivat saatuja tuloksia Australiaan, jossa finanssikriisi ei vaikuttanut talouteen yhtä merkittävästi kuin Euroopan talousalueella, ja pyrkivät selvittämään, olisiko myös Australiassa tarve tilintarkastuksen lakisäätteisille uudistuksille. (Kend & Basioudis 2018, 589.)

Empiirisessä tutkimuksessa Kend & Basioudis (2018) valitsivat tutkimuksen otokseksi tilintarkastusalalla toimivia asiantuntijoita. Otokseen valikoitui asiantuntijoita tilintarkastusalan säätelyn parissa työskentelevistä henkilöistä, Big4-yhtiöissä

työskenteleviä partnereita sekä muissa tilintarkastusyhteisöissä työskenteleviä henkilöitä. Tutkimus toteutettiin puolistrukturoituna haastattelututkimuksena sekä ns. workshop -tutkimuksena. Kaikilla osallistuneilla oli vähintään 15 vuotta työkokemusta alalla toimimisesta. Näihin menetelmiin päädyttiin, sillä kohdejoukkoon kuului tilintarkastusuudistuksen merkittävimpiä toimijoita ja tutkijat halusivat kerätä syvällistä tietoa, jota muilla menetelmillä ei olisi samalla tavalla pystytty keräämään. Tutkimustulosten analyysissä saatiin selville, että laajennetut tilintarkastajan raportointivaatimukset koettiin parantavan sidosryhmien ymmärrystä tilintarkastusprosessin eri vaiheista ja lisäävän luottamusta tilinpäätösraporttien oikeellisuuteen. Tutkimukseen osallistuneet asiantuntijat ilmaisivat samanlaisia näkemyksiä haastatteluiden perusteella. Laajentuneiden vaatimusten koettiin antavan tilintarkastajalle mahdollisuuden raportoida monipuolisemmin työnsä eri vaiheita, jonka katsottiin indikoivan paremmin tehdyn työn arvoa sidosryhmille, sillä laajennetut raportointivaatimukset toivat esille enemmän asiakkaiden liiketoimintaan kohdistuvia riskejä. (Kend & Basioudis 2018, 591.)

Laajennettujen raportointivaatimusten lisäksi Euroopassa otettiin käyttöön pakollinen 10 vuoden rotaatiosääntö tilintarkastajille, jotka tarkastavat yleisen edun kannalta merkittäviä yhteisöjä eli ns. PIE-yhteisöjä. Vertailussa esimerkiksi Australia sallii vain viiden vuoden ajanjaksoa koskevan tarkastuksen, jonka jälkeen tilintarkastusyhteisöä tulee kilpailuttaa. Tuloksissa tilintarkastusalan asiantuntijat antoivat positiivisia näkemyksiä rotaatiosääntöjen uudistamisesta, vaikka EU-jäsenmaiden väliset erot aiheuttivat jonkin verran myös huolestuneita näkemyksiä. Rotaatiosääntöjen perimmäisenä tarkoituksena on ollut nostaa tilintarkastusten laatua, sillä tilintarkastusyhteisöjen kierrättäminen lisää merkittävästi kilpailua alalla. Tutkimustulosten mukaan Euroopassa on otettu positiivisesti vastaan tilintarkastusalan uudistukset. (Kend & Basioudis 2018, 593.) Tutkimustulokset Australiassa ovat kuitenkin hieman erilaisia, sillä esimerkiksi Houghton ym. (2013, 155–156) mukaan tilintarkastusyhteisöt ovat antaneet negatiivisia kommentteja lisääntyneestä sääntelystä, joka on näkynyt tilintarkastusalalla muutosvastarintana. Tilintarkastusyhteisöt korostivat erityisesti lisääntyneeseen dokumentaatioon kuluvaan aikaan, jonka katsottiin olevan suurempi kustannus, kuin mikä siitä saatava hyöty.

4.2 Tilintarkastusprosessi ja talouskriisien aiheuttamat käytännön haasteet

4.2.1 Lisääntynyt työmäärä ja palkkioiden veloittaminen

Alexeyeva & Svanström (2015) tutkivat makroekonomisten heilahtelujen vaikutuksia tilintarkastajien perimiin palkkioihin liberaalisti säädellyssä toimintaympäristössä. Tutkimuksen tavoitteena oli saada selvyyttä, vaikuttivatko vuoden 2008 finanssikriisin luomat olosuhteet tilintarkastajille maksettuihin palkkioihin sekä jatkuiko palkkioiden maksaminen talouden elpymisjakson aikana. Palveluiden mittaamisesta esimerkiksi Shapiro (1983) on todennut korkeaa asiantuntijuutta vaativien palveluiden osalta, että tilintarkastuksen ja muiden konsulttipalveluiden laatua on hankala vahvistaa ostohetken aikana, jolloin toimittajan maine ja asiakkaan aikaisemmat kokemukset vaikuttavat merkittävästi palvelujen ostopäätökseen. Alexeyeva & Svanström (2015, 307) kuitenkin pitävät tilintarkastusta lähtökohtaisesti hieman erilaisena tässä suhteessa, koska se on yleensä luonteeltaan pakko suorittaa.

Yleisellä tasolla taloudellisen laskusuhdanteen aika nostaa kaikkien yritysten kohtaamaa riskiä, sillä tällöin yrityksillä on suurempi todennäköisyys rikkoa esimerkiksi velkasopimusten ehtoja, kuten liian korkeaa vieraan pääoman suhdetta omaan pääomaan. Toisaalta myös konkurssien mahdollisuudet kasvavat merkittävästi. Korkeampi riskitaso sekä yrityksen velkojien ja sijoittajien kasvanut huoli pakottavat tilintarkastajia soveltamaan laajempia tilintarkastustoimenpiteitä ja investoimaan enemmän resursseja tilintarkastusprosessiin erityisesti toiminnan jatkuvuuden arvioimiseksi. (Choi ym. 2008.) Alexeyeva & Svanström (2015, 306) toteavat, että tarpeet varmuuden kasvattamiselle taloudellisten ongelmien aikana sekä lisääntynyt oikeudenkäyntiriski tilintarkastajien näkökulmasta ovat todennäköisiä tekijöitä lisäämään tilintarkastajien työtuntimääriä.

Alexeyeva & Svanström (2015, 308) valitsivat tutkimuksensa otokseen 195 Tukholman pörssiin listattua yhtiötä vuonna 2012. Tutkimus sijoittui vuosien 2006–2011 ajankaksolle perustellusti, sillä kyseinen periodi kattaa erilaisia taloudellisia suhdanteita. Regressiomallin avulla tutkimuksessa havaittiin selkeä ero periodeilla ennen finanssikriisiä (2006–2007), sen aikana (2008–2009) ja sen jälkeen (2010–2011). Korkeammat tilintarkastuspalkkiot liittyvät tutkimuksen mukaan tilintarkastuspalkkion rakenteelliseen muutokseen kriisin aikana sekä siihen, että tilintarkastajat laskuttavat korkeampaa preemiota jopa paremmin menestyviltä yrityksiltä. Tutkimustulokset eivät osoittaneet suoraan sitä, että tilintarkastajien työmäärä nousisi tilintarkastusprosessin aikana, mutta sen sijaan tilintarkastajat pystyivät veloittamaan korkeampia palkkioita käyttämättä enempää aikaa

tilintarkastuskertomuksen antamiseen. Tutkimus ei kuitenkaan osoittanut, etteikö tilintarkastusyhteisöt tekisi enemmän työtä samassa ajassa talouskriisin aikana. Merkittävästi korkeampien palkkioiden veloittaminen jatkui myös talouskriisien jälkeisinä periodeina, joka osoittaa, että tilintarkastajat eivät ole halukkaita pienentämään palkkioita suhteessa pienempiin riskitasoihin.

Sikan (2009, 868) mukaan vuoden 2008 finanssikriisi erosi aikaisempiin tilintarkastusalaan vaikuttaneisiin skandaaleihin (Enron, WorldCom, ym.) siten, että tilintarkastuksen ammattilaiset pysyivät suhteellisen hiljaisina kriisin aikana. Chen ym. (2019, 108–109) tutkivat, miten tilintarkastuspalkkiot vaihtelivat vuoden 2008 talouskriisin seurauksena sekä sitä, miten tilintarkastajat hahmottivat tilintarkastusprosessiin kohdistuvan riskin ja mitä he hinnoittelivat tämän riskin erityisesti talouskriisin aikana. Tutkimuksen otokseen valittiin dataa Compustat -tietokannasta vuosien 2006–2011 ajalta. Lopulliseen otokseen sisältyi 1635 yritystä, joita analysoitiin regressiomallin avulla. Tutkimustulosten perusteella tilintarkastajat veloittivat suurempia tilintarkastuspalkkioita vuoden 2008 finanssikriisin aikana. Tutkimustulosten mukaan näyttää siltä, että tilintarkastajat lisäävät taloudellisten kriisien aikana työtuntimääriään tilintarkastusprosessin aikana ja syöttävät lisääntyneet kustannukset suoraan asiakkaille. Tilintarkastajat vastaavat kasvaviin riskeihin alentamalla heidän omaa havainnointiriskiään lisäämällä tilintarkastustoimenpiteitä evidenssin lisäämiseksi ja korkeamman laadun varmistamiseksi. Tulosten mukaan näyttää myös siltä, että tilintarkastajat eivät kokeneet vuoden 2008 talouskriisiä varsinaiseksi tilintarkastusalan kriisiksi.

4.2.2 Jatkuvuuden periaatteen arviointi

Finanssikriisin jälkeen yksi keskustelluimmista tilintarkastukseen liittyvistä aiheista on ollut tilintarkastajien epäonnistuminen liittyen markkinoilla toimivien yhteisöjen toiminnan jatkuvuuden arvioinneissa. Tämä ongelma on tunnistettu myös Euroopan komission vuoden 2010 vihreässä kirjassa. Kansainvälisten tilinpäätösstandardien mukaan yrityksen johto on vastuussa siitä, että tilinpäätös laaditaan jatkuvuuden periaatetta noudattaen, eli yhtiön toiminnan oletetaan jatkuvan ennustettavissa olevan ajan. Tilintarkastajan vastuulla puolestaan on ISA 570 -standardin mukaan arvioida, pystyykö yritys jatkamaan toimintaansa seuraavan tilikauden ajan. (Kandemir 2013, 223.) Toiminnan jatkuvuuden periaatetta on tutkittu merkittävästi talouskriisien aikana maailmanlaajuisesti. Cheffers ym. (2010) havaitsivat tutkimuksessaan, että epävarmuuksia sisältävä toimintaympäristö aiheutti toiminnan jatkuvuutta koskevien lausuntojen kasvun 14 %:sta 21 %:iin vuosien

2003–2008 aikana. Kasvua selittivät operatiiviset tappiot, käyttöpääoman riittämättömyys, alijäämäiset tulot sekä kilpailijoiden aiheuttama uhka.

Gallizo & Saladrigues (2016, 14–15) tutkivat tilintarkastajien antamien lausuntojen yhteyttä toiminnan jatkuvuuden suhteesta yritysten ominaispiirteisiin sekä taloudelliseen taantumaa. Tutkimuksen otokseen valittiin 48 yritystä vuodelta 2012, jotka jaettiin kahteen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän yritykset olivat saaneet tilintarkastajalta toiminnan jatkuvuutta koskevan lausunnon vuonna t ja toinen ryhmä oli saanut tilintarkastajalta vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen. Jälkimmäistä ryhmää käytettiin tutkimuksen kontrolliryhmänä. Tutkimuksessa havaittiin, että tilintarkastusyhteisön koolla oli merkittävä vaikutus toiminnan jatkuvuuden periaatteen arvioinnissa. Äkillisellä taloudellisella taantumalla ei tutkimuksen mukaan ollut vaikutusta toiminnan jatkuvuuden arviointiin, vaan yrityksen tekemät tappiot sekä arvion saaminen pieneltä tilintarkastusyhtiöltä lisäsi todennäköisyyttä sille, että yritys sai tilintarkastajalta lausunnon toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta. Tutkimustulosten mukaan yrityksen jatkuvuutta vaaransivat eniten tappioiden pysyvyys, ei niinkään äkilliset muutokset kansantaloudessa. Kannattaville yrityksille oli todennäköistä olla saamatta negatiivista lausuntoa toiminnan jatkuvuudesta, sillä kannattavat yritykset eivät todennäköisesti tee tappiota, eikä niiden toiminnan jatkuminen vaarannu. Suuret tilintarkastusyhteisöt antoivat harvemmin lausuntoja toiminnan jatkuvuuden vaarantamisesta, joka indikoi, että suuret yhteisöt pystyivät valitsemaan asiakkaansa ja tätä kautta määräävät vähemmän lausuntoja toiminnan jatkuvuuden vaarantamiseen liittyen.

Sanoran (2018, 164–165) tutki virheellisiä tilintarkastuskertomuksia toiminnan jatkuvuuden osalta Yhdysvalloissa vuoden 2008 finanssikriisin ympärillä. Hän luokitteli tutkimuksessaan toiminnan jatkuvuutta koskevat arvioinnit kahteen eri luokkaan. Ensimmäinen luokka sisälsi sellaiset arvioinnit, jotka tilintarkastaja oli antanut sellaisille asiakkaille, jotka jälkepäin osoittautuivat hyvin elinkelpoisiksi yrityksiksi, ja joille tilintarkastaja oli tästä huolimatta antanut mukautetun tilintarkastuskertomuksen. Toiseen luokkaan kuuluivat puolestaan sellaiset asiakkaat, joille tilintarkastaja oli antanut vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen, mutta asiakas oli pian tilintarkastuskertomuksen saamisen jälkeen ajautunut yrityssaneeraukseen tai konkurssiin. Tutkimuksen otos valittiin vuosilta 2005–2010, joka sisälsi periodit ennen finanssikriisiä (2005–2007), finanssikriisin ajan (2008–2009) sekä finanssikriisin jälkeisen ajan (2010). Lisäksi tutkimus otti huomioon, oliko tilintarkastuskertomuksen antaja Big4-yhtiö vai ei. Tutkimuksen tuloksissa havaittiin, että tilintarkastajien käyttäytyminen muuttui toiminnan jatkuvuutta koskevien

lausuntojen suhteen vuoden 2008 finanssikriisin aikana. Ensimmäisen luokan arvioinnit olivat merkittävästi alhaisempia finanssikriisin aikana, mutta eivät eronnet finanssikriisin jälkeisenä aikana verrattuna aikaan ennen finanssikriisiä. Toisen luokan toiminnan jatkuvuuden arviointi finanssikriisin aikana sekä finanssikriisin jälkeisenä aikana eivät eronneet merkittävästi aikaan ennen finanssikriisiä. Tutkimuksessa havaittiin, että tilintarkastusyhteisöt, jotka eivät kuuluneet Big4-yhtiöihin, ovat tulleet ajan myötä konservatiivisemmiksi koskien lausuntoja toiminnan jatkuvuudesta, erityisesti finanssikriisin jälkeisenä aikana.

Geiger ym. (2014, 59) tutkivat, olivatko tilintarkastajien antamat lausunnot toiminnan jatkuvuudesta vähemmän todennäköisiä aikana ennen vuoden 2008 finanssikriisiä. Tutkimus tehtiin vastauksena tilintarkastusalan säätäjien esittämään huoleen siitä, että tilintarkastajat eivät tuottaneet riittävää varoitusta tilintarkastuskertomuksissa, jonka seurauksena moni yhtiö ajautui konkurssiin finanssikriisin aikana. Tutkimuksen kohteena olivat taloudellisissa vaikeuksissa olevat yritykset, jotka ajautuivat konkurssiin vuosien 2004–2010 aikana. Otokseen valittiin 414 yritystä Yhdysvalloista, joita analysoitiin regressiomallin avulla. Tutkimuksen tuloksissa havaittiin, että tilintarkastajien alttius antaa varoitus yrityksen toiminnan jatkuvuudesta oli merkittävästi korkeampi finanssikriisin aikana. Tutkimuksessa havaittiin myös, että alttius antaa varoitus asiakkaille, jotka myöhemmin ajautuivat yrityssaneeraukseen tai konkurssiin, oli merkittävästi korkeampi sekä Big4-yhtiöissä että pienemmissä tilintarkastusyhteisöissä.

Yleisenä olettamuksena pidetään, että tilintarkastaja ei sisällytä tilintarkastuskertomukseen todennäköisesti mitään ylimääräistä, joka voisi rikkoa tilintarkastajan ja asiakkaan väliseen suhteen. Carson ym. (2019, 2415–2416) tutkivat tilintarkastajien raportointia Australiassa vuosien 2005–2014 aikana. Ensimmäinen periodi koski vuosia 2005–2007 ennen vuoden 2008 finanssikriisiä, toinen periodi vuosia 2008–2011, johon kuului sekä finanssikriisi että sen jälkeinen aika ja periodi 2012–2014, joka sisältää ajan, jolloin lainsäätäjät lisäsivät tilintarkastusalan tarkastelua Australiassa. Otokseen valittiin 20 593 tilintarkastuskertomusta, jotka oli annettu australialaisille pörssiyhtiöille vuosien 2005–2014 aikana. Tutkimuksessa käytettiin samaa luokittelua tilintarkastuskertomusten osalta, kuin Sanoran (2018) tutkimuksessa. Tutkimuksen tuloksissa havaittiin, että toiminnan jatkuvuudesta annettiin enemmän varoituksia vuosien 2012–2014 aikana, jolloin asiakasriski ei ollut merkittävästi korkeampi. Tutkimuksen mukaan syynä lisääntyneisiin toiminnan jatkuvuutta koskeviin lausuntoihin finanssikriisin jälkeen olivat tuona aikana merkittävästi nousseet tilintarkastusala koskevat säädökset.

4.2.3 Tilintarkastuksen laatu ja mukautetut tilintarkastuskertomukset

Vuonna 2015 IAASB julkaisi ISA 701 -standardin, jonka mukaan tilintarkastajan tulee esittää tilintarkastuksen näkökulmasta keskeisimmät seikat tilintarkastuskertomuksessa. ISA 701 -standardilla on pyritty vastaamaan erityisesti tilintarkastuskertomusten informaatioarvon parantamiseen. Pajunen ym. (2019, 84–85) tutkivat kyselytutkimusaineiston pohjalta, voidaanko tilintarkastuksen laatua parantaa sillä, että standardit asettavat tiettyjen seikkojen raportointivelvollisuuden tarkastajien antamaan tilintarkastuskertomukseen. Kyselytutkimuksella saatiin yhteensä 183 vastausta tilintarkastajilta. Tilastollisen analyysin pohjalta tulokset osoittavat, että tilintarkastajat olivat skeptisiä raportoinnin hyödyllisyyttä kohtaan. Raportoinnin ei nähty tuovan lisäarvoa yrityksen sidosryhmille, kuten sijoittajille, eikä raportointivelvollisuuden katsottu myöskään lisäävän tilintarkastuskertomuksen läpinäkyvyyttä. Näiden tulosten pohjalta johtopäätös oli, ettei lisääntyneiden raportointivaatimusten katsottu lisäävän tilintarkastuksen laatua.

Tilintarkastuksen laatua on tutkittu paljon talouskriisien aikana sekä yleisellä tasolla. Yleisistä tutkimuksista Nelson & Tan (2005, 42–43) havaitsivat tilintarkastajien ominaispiirteiden, kuten taitojen ja persoonallisuuden vaikuttavan tilintarkastuksen laatuun. Gul ym. (2013, 2018–2019) puolestaan tutkivat 800 yksittäisen tilintarkastajan vaikutusta tilintarkastuksen laatuun Kiinassa. Tutkimusten tuloksissa havaittiin, että tilintarkastusprosessin laatua voitiin pitää korkeampana, mikäli yksittäisellä tilintarkastajalla oli matalampi kynnyks antaa asiakasyritykselle mukautettu tilintarkastuskertomus ja tällä tavoin rajoittaa yrityksen tuloksenjärjestelyä. Yksittäisten tilintarkastajien hajontaa selitettiin ominaispiirteiden kuten tilintarkastajan koulutuksen, työkokemuksen, poliittisen jäsenyyden sekä työkokemuksen suurissa (Big4) tilintarkastusyhteisöissä, kautta. Tilintarkastajat, jotka olivat työskennelleet suurissa länsimaisissa tilintarkastusyhteisöissä tai saaneet yliopistokoulutuksen, joka perustuu länsimaiselle laskentajärjestelmälle, olivat selkeästi konservatiivisempia verrattuna Kiinassa koulutuksen saaneisiin, kommunistisen puolueen jäsenyyden omaaviin tilintarkastajiin, jotka määriteltiin tutkimuksessa aggressiivisiksi. Aggressiivisuus yhdistettiin lain määräämiin sanktioihin sekä siihen, että kuinka usein liian suureksi ilmoitettuja tuottoja tai omaa pääomaa joudutaan korjaamaan. Tutkimuksessa tilintarkastajan syntymävuodella tai sukupuolella ei havaittu olevan yhteyttä laatuun.

Tutkimus tilintarkastuksen laadusta on keskittynyt myös tilintarkastuksen laadun ja palkkioiden väliseen suhteeseen. Ettredge ym. (2014, 260) selvittivät

tilintarkastuspalkkioihin kohdistuvan paineen ja laadukkuuden välistä suhdetta vuosien 2007–2009 aikana, jolloin Yhdysvaltojen talous oli taantumassa ja huoli oli kohdistunut erityisesti tilintarkastusalan sääntelystä vastaaviin tahoihin. Laadukkuutta tutkittiin aineistosta löytyneiden virheiden pohjalta. Tutkimuksessa oletuksena oli, että taloudellisen taantumana aikana tilintarkastusyhteisöt eivät pysty korottamaan palkkioita yhtä helposti, vaikka asiakastoimeksianto olisi taloudelliselta riskiltään merkittävämpi ja monimutkaisempi. Tutkimuksen tuloksissa havaittiin, että tilintarkastustoimeksiantojen palkkioihin kohdistuvalla paineella oli positiivinen ja merkittävä yhteys aineistosta löytyvien virheiden kanssa vuonna 2008. Tutkimuksen mukaan tilintarkastajat tekivät vuonna 2008 palkkioihinsa liittyviä sopeutuksia ja tilintarkastuspalkkioihin kohdistuva paine oli positiivisesti yhteydessä tilintarkastuksen laadun heikkenemiseen.

Ojala ym. (2014, 14–17) tutkivat tilintarkastuksen laadun ja päätöksenteon välistä yhteyttä. He arvioivat tutkimuksessaan tilintarkastuksen taloudellisia vaikutuksia seitsemän eri hyötykomponentin kautta. Tilintarkastuksen hyötykomponentteja olivat sisäisen päätöksenteon hyödyt, tilintarkastuspalveluista saatava hyöty, taloudellisen tiedon varmuudesta saatava hyöty, sisäisen valvonnan hyödyt, raportoinnin muutoksiin liittyvät hyödyt, veroneuvontaan liittyvät hyödyt sekä laskentateknisiin kysymyksiin liittyvät hyödyt. Tutkimuksessa laatua arvioitiin sillä, oliko kyseessä Big4-yhteisö vai ei. Tutkimuksen näkökulma oli pienyritysten johtajat ja omistajat. Tutkimuksessa analysoitiin 642 suomalaista pk-yritystä ja analyysin perusteella johtopäätöksenä raportoitiin, että Big4-yhteisön valinta tilintarkastajaksi ei ollut merkittävällä tavalla yhteydessä edellä mainittuihin hyötykomponentteihin. Saatujen tulosten mukaan pk-yrityksen kirjanpitäjän luotettavuuden ja osaamistason havaittiin olevan positiivisesti yhteydessä tilintarkastuksen hyödyllisyyteen. Tutkimuksen mukaan siis mitä luotettavammaksi kirjanpitäjä koettiin, sen hyödyllisemmäksi tilintarkastus arvioitiin.

Taluskriisien aikana herää usein huoli siitä, että pystyvätkö tilintarkastajat tarjoamaan laadukkaita ja luotettavia tilintarkastuskertomuksia taluskriisiperiodin aikana ja miten tämä vaikuttaa yritysten toimintaan. Vastauksena tähän useat tutkijat ovat tutkineet taluskriisien vaikutusta tilintarkastuksen laatuun ja mukautettujen tilintarkastuskertomusten antamiseen eri näkökulmista. Shahzad ym. (2018, 98–104) tutkivat sijoittajien näkemyksiä tilintarkastuksen laadun muutoksiin taluskriisin aikana. Otokseen valittiin yhdysvaltalaisia yrityksiä periodilla 2003–2009 ja informaatiolähteenä käytettiin yritysten tulostiedotteita. Regressioanalyysillä saatujen tulosten perusteella tilintarkastajilla on merkittävä vaikutus sijoittajien luottamuksen rakentamiseen rahoitusmarkkinoilla.

Vastoin yleisiä käsityksiä, tulokset antavat näyttöä siitä, että sijoittajat kokivat tilintarkastuksen laadun kasvaneen talouskriisin aikana. Tulosten pohjalta sijoittajien koettuun laatuun ei vaikuttanut tilintarkastusyhteisön koko tai se, oliko tilintarkastusprosessin suorittaja Big4-yhtiö. Regressioanalyysi antoi vahvaa näyttöä siitä, että tilintarkastusten laatu koettiin korkeaksi talouskriisin aikana, periodilla 2008–2009.

Xu ym. (2011, 27–29) tutkivat tilintarkastajien toimenpiteitä talouskriisien aiheuttamiin riskeihin ja epävarmuuteen. Koska talouskriisi hidasti talouskasvua ja vaikutti merkittävästi pääoma- ja velkamarkkinoihin, tulisi näiden muutosten aiheuttamat riskit näkyä myös tilintarkastajien antamissa tilintarkastuskertomuksissa korkean laadun varmistamiseksi. Tutkimuksessa käytettiin aikaperiodia 2005–2009 ja otoksena 8382 australialaista pörssiyhtiötä, joka kattaa 95 % kaikista pörssilistatuista yhtiöistä Australiassa. Tilintarkastuskertomukset luokiteltiin vakiomuotoisiin, huomautuksen sisältäviin ja muutettuihin. Tutkimustulosten mukaan tilintarkastajien keskeisin toimenpide oli yritysten toiminnan jatkuvuutta koskeva arviointi, sillä yritysten kasvumahdollisuudet olivat koko talouden kasvun hidastumisen myötä laskeneet merkittävästi, yritysten likviditeetti oli laskenut ja riski toiminnan jatkamiseen oli kasvanut velkojen uudelleenrahoittamisen vaikeutumisen myötä. Tämän riskin tulisi näkyä myös tilintarkastajaraportoinnin kautta. Tutkimuksen tulokset indikoivat, että mukautetut tilintarkastuskertomukset kasvoivat 12 %:sta 18 %:iin vuosien 2005–2007 aikana ja 18 %:sta 22 %:iin vuosien 2008–2009 aikana. Mukautettua tilintarkastuskertomusta selitti jonkin verran yrityksen toimiala, sillä mukautetun kertomuksen saaminen oli todennäköisempää valmistavan teollisuuden aloilla. Tutkimuksessa kuitenkin havaittiin, että suuri osa yrityksistä, jotka saivat mukautetun tilintarkastuskertomuksen, pystyivät jatkamaan toimintaansa normaalisti talouskriisin jälkeisellä periodilla. Aineiston perusteella näyttäisi siltä, että sekä yritysten toimivilla johdoilla että tilintarkastajilla oli vaikeuksia arvioida, miten yritykset pystyisivät jatkamaan toimintaansa talouskriisin jälkeisinä periodeina.

4.3 Koronaviruspandemia ja tulevaisuuden trendit

Koronaviruspandemian leviäminen Suomessa vuoden 2020 keväällä on johtanut siihen, että laskentatoimen ammattilaiset ja erityisesti tilintarkastajat ovat joutuneet löytämään uusia keinoja tilintarkastusprosessin läpiviemiseen ja tilintarkastusevidenssin hankkimiseen. Tilintarkastusprosessiin on perinteisesti kuulunut, että tilintarkastustoimenpiteitä suoritetaan fyysisesti sisältäen henkilökohtaiseen keskusteluun perustuvia tarkastuksia olennaisten virheiden tunnistamiseksi. Lisäksi muita fyysisiä tilintarkastustoimenpiteitä

ovat perinteisesti olleet erilaiset havainnointimenetelmät, varastojen tarkastukset, dokumentoinnit, haastattelut, keskustelut sekä paikan päällä suoritettavat tuotantolaitoksiin ja tuotantovälineisiin kohdistuvat tarkastukset. Fyysisten tilintarkastustoimenpiteiden rajoittamiset ovat herättäneet keskustelua siitä, että onko ylipäätään mahdollista suorittaa tehokkaita tilintarkastuksia taloudellisten poikkeusolojen aikana. (Appelbaum ym. 2020, 14.)

Koronaviruspandemia on herättänyt keskustelua siitä, miten tulevaisuudessa voitaisiin varautua vastaavanlaisiin ongelmiin ja millaisia keinoja jo mahdollisesti nyt voitaisiin käyttää tilintarkastusprosessin tehostamiseksi silloin, kun fyysiset tilintarkastustoimenpiteet eivät ole mahdollisia. Vaikka monet tilintarkastusevidenssin keräämismenetelmät ovat nykyisin varsin tehokkaita erilaisten teknologioiden hyödyntämisen seurauksena, ne kuitenkin vaativat varsin usein fyysistä läsnäoloa, jotta tilintarkastajat voivat saada riittävän varmuuden tilintarkastusevidenssin lähteestä. EU:n talousalueella tilintarkastajien tuleekin käyttää ammatillista harkintaa siinä, että miten he suorittavat tilintarkastusprosessin lakien ja ISA-standardien vaatimusten mukaisesti samalla, kun he suorittavat karanteenien vuoksi töitä entistä enemmän etätyönä. (Appelbaum ym. 2020, 14–15.)

Seuraavaan taulukkoon on koottu vaihtoehtoratkaisuja, miten tilintarkastajat pystyvät suorittamaan tilintarkastustoimenpiteitä tehokkaasti siten, että ne täyttävät edelleen ISA-standardien mukaiset vaatimukset.

Taulukko 1 Vaihtoehtoiset tilintarkastustoimenpiteet taloudellisten poikkeusolojen aikana (Appelbaum ym. 2020, 16–18).

Tilintarkastustoimenpide	Vaihtoehtoinen etätyöratkaisu
Varastojen tarkastaminen	Videostriimit ja -tallenteet
Dokumentaatio	Kuvat, skannaukset, turvattu sähköpostiviestintä
Havainnointi	Live-videot, kuvat
Haastattelut	Zoom, Skype, GoToMeeting
Tilintarkastustiimin välinen kommunikatio ja yhteydenpito	TeamViewer
Riskien arviointi	Lisäaika suorittamiseen, uudet innovaatiot

Varastojen osalta tilintarkastajan tehtäviin kuuluu varaston koon mukaan joko varaston täydellinen läpikäynti, havainnointi tai yksittäiset otokset. Kun asiakas toimittaa varastoa koskevat tiedot tilintarkastajalle, tilintarkastajan tulisi tehdä fyysisiä tarkastuksia ja testauksia. Taloudellisten poikkeusolojen aikana fyysisten toimenpiteiden suorittaminen, kuten havainnoinnin kautta tapahtuva varastoarvojen validointi voi kuitenkin olla hyvin rajallista tai jopa kiellettyä. Esimerkiksi AICPA:n päätilintarkastaja on kehottanut tilintarkastajia käyttämään luovuutta uusien vaihtoehtoisten menetelmien suorittamiseen. Havainnointi ei nykyteknologian mahdollistamana vaadi fyysistä läsnäoloa, vaan se voidaan toteuttaa suhteellisen vaivattomasti myös videotallenteen tai videostriimin avulla. Tämä mahdollistaa myös uudenlaisen tilintarkastusevidenssin hyödyntämisen, sillä asiakkaiden videot voidaan tallentaa ja niitä voidaan hyödyntää myöhemmin varastoarvojen vahvistukseen. Tällaisen tilintarkastusevidenssin esittäminen vaatii kuitenkin tilintarkastusstandardien uudistamista, sillä nykyiset standardit eivät anna ohjeistusta videomuotoisen tilintarkastusevidenssin hyödyntämiseen. (Appelbaum ym. 2020, 16.) Videoiden hyödyntämistä tilintarkastusevidenssin keräämisessä on aiemmin ehdottanut myös esimerkiksi Gloe ym. (2014, 68–69), jotka perustelivat videoiden käyttöä tilintarkastusevidenssinä sillä, että videot voidaan aina tutkia uudelleen ja varaston validia arvoa tarkistuttaa epäselvyyksien ilmetessä.

Suurin osa tilintarkastajien tekemästä dokumentaatiosta tulisi olla saatavilla sähköisessä muodossa. Kaikki tilintarkastusaineistot, kuten pankin antamat vahvistukset, oikeudenkäyntiasiakirjat tai asiakkailta saadut tositteet eivät välttämättä ole sähköisessä muodossa. Paperisen aineiston muuttaminen digitaaliseksi voidaan toteuttaa päivättyjen kuvien tai skannauksien avulla tilintarkastajien pyytämistä allekirjoitetuista dokumenteista. Tällaisten asiakirjojen oikeellisuus tulisi kuitenkin ensin varmistaa teknisellä tarkastuksella niiden aitouden varmistamiseksi. Kommunikointi asiakkaiden, pankkien ja muiden sidosryhmien kanssa dokumenteista voitaisiin toteuttaa turvatulla sähköpostiviestinnällä. Tilintarkastusprosessin aikana suoritettavat havainnointimenetelmät puolestaan koostuvat perinteisesti prosessien ja toimenpiteiden tarkastuksesta. Havainnoinnin yksi keskeinen ongelma on, että ihmisen käytös saattaa muuttua silloin kun hän tietää, että häntä tarkkaillaan. Siksi ehdotus on, että videolähetysten kautta tilintarkastajat pystyisivät suorittamaan havainnoinnin etänä, prosessin suorittajien tietämättä tarkalleen, milloin havainnointi tapahtuu. (Appelbaum ym. 2020, 17–18.)

Karanteenien ja yhteiskunnan eristäytymisen aikana tilintarkastustiimi joutuu edelleen käymään keskustelua yrityksen johdon kanssa. Perinteisesti tilintarkastajat ovat käyneet keskusteluja kasvotusten, mutta etäyhteyksin toimineet kokouspalvelut ovat korvanneet kasvotusten käytävät keskustelut ja johdon haastattelut. Tilintarkastusprosessin näkökulmasta tällöin korostuvat salasanojen käyttäminen kokoukseen osallistumiseksi. Tilintarkastusprosessi sisältää monia haastavia tilanteita, joiden selvittäminen vaatii tilintarkastustiimin välistä yhteydenpitoa. Tällöin tilintarkastustiimi voi tukeutua järjestelmiin, jotka mahdollistavat näytön jakamisen lisäksi myös näppäimistön ja hiiren jakamisen. Tämän lisäksi tilintarkastajat suorittavat tilintarkastusprosessin aikana erilaisia riskien arvioimiseen liittyviä toimenpiteitä, kuten oikean markkina-arvon määrittämisen, toiminnan jatkuvuuden arvioinnin sekä tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien arvioinnin. Koska esimerkiksi markkina-arvon määrittämiseen liittyy merkittäviä haasteita, on tilintarkastajien näkökulmasta tärkeää, että viranomaiset antavat tilintarkastajille lisäaikaa tiettyjen tarkastustoimenpiteiden suorittamiseen. Tärkeää olisi, että uusissa olosuhteissa tilintarkastajat saisivat tarpeeksi liikkumavaraa uusien innovatiivisten menetelmien kehittämiseen, joita voidaan hyödyntää mahdollisesti myös tulevaisuuden tilintarkastuksissa. (Appelbaum ym. 2020, 18–19.)

Fischerin (2020) mukaan etänä suoritettavaan tilintarkastukseen siirtyminen koronaviruspandemian aikana nostaa esille monia pitkän tähtäimen kysymyksiä tulevaisuuden tilintarkastukselle. Paluu takaisin konventionaaliseen käsitykseen tilintarkastuksesta riippuu Fischerin mukaan siitä, mitä etänä suoritettavalla tilintarkastuksella tarkoitetaan. Jos etänä suoritettava tilintarkastus tarkoittaa, että yritetään tehdä samat asiat kuin aina ennenkin yrityksen ulkopuolisesta paikasta käsin, on selvää, että tilintarkastuksen todennukaisuus laskee ajan kuluessa. Toisin sanoen, tällöin tilintarkastajilla olisi suuria vaikeuksia saada oikeaa ja riittävää kuvaa yrityksestä, sillä heidän olisi vaikea päättää tehokkaasti, mitä tilintarkastustoimenpiteitä heidän kannattaisi suorittaa. Tällaisessa tilanteessa on oletettavaa, että tilintarkastajat siirtyvät takaisin perinteisesti suoritettavaan tilintarkastukseen. Toisaalta, jos etänä suoritettavalla tilintarkastuksella tarkoitetaan reaaliaikaisesti suoritettavaa suoran pääsyn kaikkeen informaation mahdollistavaa prosessia, on mahdollista, että koronaviruspandemia luo uusia innovaatiota perinteisesti konservatiiviseksi mielletylle tilintarkastusalalle. (Castka ym. 2020, 12–13.)

Disruptiiviset teknologiat ja innovaatiot ovat muuttaneet dramaattisesti lukuisia toimialoja, mutta huomattavimmin ne ovat vaikuttaneet maailmanlaajuisesti toimivien yritysten liiketoimintaan. Sekä taloudellista että ei-taloudellista koskevan informaation

vaatimukset osakkeenomistajien ja muiden tilinpäätösinformaation käyttäjien suunnalta vaativat, että informaatio tuotetaan ja jaetaan yrityksen ulkopuolelle entistä kustannustehokkaammin ja oikea-aikaisemmin. Jotta tilintarkastajat pystyvät vastaamaan näihin lisääntyneisiin vaatimuksiin, tulee heidän pystyä kehittymään ja sopeutumaan nopeasti muuttuvilla markkinoilla. (Smith 2016, 140–141.)

Nähtäväksi jää, millaisia seurauksia koronaviruspandemialla tulee olemaan tulevaisuuden tilintarkastusprosessiin kokonaisuudessaan. Mielenkiintoista on myös se, että tullaanko tilintarkastusalalla ottamaan käyttöön uusia teknologioita niiden kokemusten pohjalta, mitä koronaviruspandemia on alalle aiheuttanut. Vastakkain ovat nousseet näkemykset teknologia-avusteisesta tilintarkastuksesta ja paikan päällä tapahtuvasta tilintarkastuksesta. (Castka ym. 2020, 14–15.) Gale ym. (2017, 65) painottavat, että tilintarkastuksen yksi keskeisimpiä haasteita on se, että tilintarkastus keskittyy yrityksen johdon prosesseihin ja järjestelmiin. Datan kerääminen on erittäin rajoitettua ja moni asia, jota ei pystytä varmentamaan, täytyy vain hyväksyä. Siirtyminen teknologia-avusteiseen tilintarkastukseen nähdään kuitenkin haastavana, koska teknologia on tällöin osa tilintarkastajan päätöksentekoa. Toisaalta teknologia-avusteisen tilintarkastuksen mahdollisuudet luoda läpinäkyvyyttä ja luotettavuutta voivat olla vastauksia tilintarkastusprosessiin 2000-luvun aikana vaikuttaneisiin keskeisimpiin haasteisiin (Castka ym. 2020, 14–15).

5 EMPIIRINEN TEEMAHAASTATTELU TILINTARKASTAJILLE

Tämän tutkielman empiirinen osuus toteutettiin kenttätutkimuksen kulun mukaisesti, kuten luvussa 1.3 kuvailtiin. Empiirisessä osuudessa käsiteltiin ammatillisesti kokoneiden ja auktorisoitujen tilintarkastajien näkemyksiä kattavasti tilintarkastusalaa sääntelevien normien osuudesta tilintarkastukseen, tilintarkastusprosessin läpiviemisestä taloudellisten poikkeusolojen aikana sekä tilintarkastajien näkemyksiä siitä, miten taloudelliset poikkeusolot tulevat vaikuttamaan tilintarkastusalan tulevaisuuteen.

5.1 Tutkimusaineisto

Kenttätutkimusta voidaan käyttää hyödyksi silloin, kun halutaan saada syvälinen ymmärrys tutkimuksen kohteena olevasta yhteisöstä tai ihmisryhmästä sekä kuvata tämän toimintaa. Kenttätutkimuksessa tutkija pyrkii perinteisesti ymmärtämään erilaisten tapahtumien merkitystä tutkimuksen kohteena olevan yhteisön tai henkilön näkökulmasta. (Metsämuuronen 2008, 19–20.) Tilintarkastajien näkemyksiä ja heidän tekemiään valintojaan pyrittiin ymmärtämään tässä tutkielmassa puolistrukturoidun haastattelun, eli teemahaastattelun avulla.

Teemahaastattelua voidaan hyödyntää silloin, kun haastattelun kohteena olevat yhteisöt tai henkilöt ovat kokeneet tietynlaisen tilanteen, jota he pyrkivät haastatteluiden avulla kuvaamaan. Tällöin haastattelija rajaa haastattelurungon koskemaan tiettyjä aihepiirejä, jonka kautta haastattelija pyrkii saamaan esille haastateltavien ajatuksia ja kokemuksia. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 35.) Eskolan & Vastamäen (2001, 33) mukaan teema-alueet voidaan muodostaa etsimällä ne kirjallisuudesta, jolloin etsitään aikaisemmissa tutkimuksissa tutkittuja asioita ja yhdistellään käsitellystä materiaalista yhdistyvät teemat. Lisäksi voidaan muodostaa teemoja johtamalla ne teoriasta, jolloin teoreettinen käsite muutetaan mitattavaan muotoon. Tässä tutkielmassa teemahaastattelun avulla pyrittiin soveltamaan kenttätutkimuksen kulun mukaisesti käsiteanalyysin kautta kerättyä teoreettista tietoa ja vastaamaan empiirisen aineiston pohjalta tutkielman alkuvaiheissa esiteltyihin tutkimuskysymyksiin.

Tämän tutkielman haastattelut toteutettiin Teams-kokousten avulla. Haastatteluiden aikana ei käytetty kameraa, sillä vastaajien ilmeiden ja eleiden tulkinta ei ollut haastatteluaineiston kannalta relevanttia ja toisaalta ilmapiiri haluttiin pitää mahdollisimman rentona. Haastatteluja toteutettiin yhteensä kuusi kappaletta, joissa käytiin läpi tutkielman

lopussa esitettävän haastattelurungon (liite 1) mukaiset kysymykset. Haastateltaville annettiin mahdollisuus tutustua haastattelurungon sisältämiin kysymyksiin etukäteen, sillä tämän katsottiin antavan heille paremmat mahdollisuudet tuoda haastattelussa esille monipuolisempia näkökulmia. Tässä tutkielmassa haastateltaville tilintarkastajille annettiin vapaus vastata kysymyksiin hyvin laajasti omin sanoin ja lisätä aiheeseen liittyviä näkemyksiä ja kokemuksia työtehtävien kautta.

Tämän tutkielman haastattelurunko rakentui kolmesta eri teemasta, joita olivat tilintarkastusala sääntelevät normit, tilintarkastusprosessi taloudellisten poikkeusolojen aikana sekä tilintarkastuksen tulevaisuuden trendit. Nämä kolme teemaa muodostivat yhteensä 30 haastattelukysymystä lukuun ottamatta haastateltavien taustatietoja käsitteleviä kysymyksiä. Haastattelun lopuksi tilintarkastajille annettiin mahdollisuus kertoa käsiteltävien teemoja ulkopuolelta asioita, jotka eivät sisältyneet haastattelurunkoon, mutta jotka olivat haastateltavien mielestä aiheeseen liittyen olennaisia. Tällaisia asioita ei kuitenkaan noussut esille, vaan tilintarkastajien mielestä poikkeusolojen vaikutusta tilintarkastusprosessiin käsiteltiin riittävästi.

Haastatteluun osallistuneet tilintarkastajat eivät olleet ennalta tuttuja haastattelijalle ja heidät valittiin osaksi tutkimusta heidän ammatillisen pätevyytensä sekä tilintarkastusyhteisönsä perusteella. Kylmän ja Juvakan (2007, 79–80) mukaan laadullisessa haastattelussa korostuu erityisesti kokemukset tutkimuksen kohteena olevasta tilanteesta sekä haastateltavien halukkuus keskustella aiheesta. Tässä tutkimuksessa annettiin mahdollisuus tutustua haastatteluun etukäteen, jonka lisäksi haastatteluun kehoitettiin osallistumaan vain, jos haastateltava koki aiheen ajankohtaiseksi ja kiinnostavaksi ammatillisesta näkökulmasta.

Tutkielman luonteen ja saatujen tietojen arkuuden vuoksi kaikki saadut tulokset sekä haastatellut tilintarkastajat esitetään anonymoineina. Tämän vuoksi myöskään haastateltavien tilintarkastajien tilintarkastusyhteisöä ei eritellä. Haastatteluaineistoa kerättiin monipuolisesti eri Suomen kaupungeista ja haastatellut tilintarkastajat olivat runsaan kokemuksen omaavia HT-, KHT- tai JHT-tilintarkastajia. Tilintarkastajat toimivat yhteisössään joko asiantuntijaroolissa tai johtavassa asemassa. Pääasialliset työtehtävät liittyivät monipuolisiin tilintarkastuksen asiantuntija- ja johtotehtäviin. Pääasialliset toimeksiannot olivat pk-yritysten lakisääteisiä tilintarkastustehtäviä. Aineiston monipuolistamiseksi haastatteluun valittiin sekä miehiä että naisia. Koulutukseltaan kaikki olivat ylemmän korkeakoulututkinnon suorittaneita. Runsaan työkokemuksen ja ammatillisen pätevyyden lisäksi osallistuminen haastatteluun edellytti, että tilintarkastajat olivat olleet työsuhteessa

vuosien 2019–2020 koronaviruspandemian aikana. Seuraava taulukko kokoaa yhteen haastateltavien tilintarkastajien taustatiedot niiltä osin, kuin on tarpeellista haastattelujen tulosten osalta esittää. Tämän jälkeen siirrytään kenttätutkimuksen seuraavaan vaiheeseen, joka käsittää aineiston raportoinnin, analysoimisen ja tulkinnan.

Taulukko 2 Haastateltavien taustatiedot

Tilintarkastaja	Pohjakoulu-	Ammattitut-	Työkokemus	Big4 / Muu
	tus	kinto	vuosina	
A	HTM	JHT	Yli 10 vuotta	Muu
B	KTM	KHT	Yli 15 vuotta	Muu
C	YAMK	HT	Yli 5 vuotta	Muu
D	KTM	KHT	20 vuotta	Muu
E	KTM	KHT	Yli 8 vuotta	Big4
F	KTM	KHT	Yli 20 vuotta	Muu

5.2 Tutkimuksen tulokset

5.2.1 Normit ja standardit osana tilintarkastusprosessia

Haastateltavat tilintarkastajat pitivät tilintarkastusalaa säänteleviä normeja oman työkokemuksensa näkökulmasta riittävinä ja suurimmilta osin myös yhdenmukaisina. Sääntelyn tulkintaa pidettiin selkeänä, mutta toisaalta ohjeistusten ja määräysten katsottiin olevan saatavilla useasta eri lähteestä. Tilintarkastaja A totesi, että tilintarkastajien täytyy tuntea eri tilintarkastusalaa sääntelevien normien lähteet hyvin. Hänen mukaansa sen lisäksi, että tilintarkastajan täytyy tuntea tilintarkastusalan sääntelyn, korostuu työssä myös yhtiömuotoa säätelevät normit, jotka kulkevat osana tilintarkastusprosessia. Tilintarkastaja A ei kuitenkaan ole työssään havainnut ristiriitaisuuksia. Useat lähteet normeille aiheuttavat kuitenkin pieniä ongelmatilanteita tilintarkastajien käytännön työtehtävissä, mutta näitä ei yhdistetty välttämättä juuri taloudellisista poikkeusoloista aiheutuviksi.

Standardit sanoo jotain ja kun pitäisi yrittää suomalaisissa yrityksissä tehdä tarkastuksia ja noudattaa standardia... Aina siihen pyritään, mutta joutuu tiettyjä kompromisseja tekemään. Vaikka joku vaihto-omaisuusvaraston laskenta, että jos

sinulla on pieni suomalainen pk-yritys, jolla on aika kehittymättömät varaston seurantajärjestelmät, niin ei voi tilintarkastaja joka asiakkaassa uudenvuodenaattona olla laskemassa varastoa... Silloin täytyy keksiä niitä vaihtoehtoisia toimia. (Tilintarkastaja B)

Tilintarkastajan C mukaan räikeitä yhdenmukaisuutta rikkovia normeja ei löydy tilintarkastusdirektiivin, tilintarkastuslain tai ISA-standardien antamista ohjeista tai määräyksistä. Tilintarkastajan C näkemykset normeista olivat yhdenmukaisia tilintarkastajan B kanssa, mutta tilintarkastaja C yhdisti inventaarit myös taloudellisiin poikkeusoloihin.

Kun edellytetään paljon tarkastustoimenpiteitä esimerkiksi varaston osalta, mutta kun se ei tavallaan... inventaareihin osallistuminen ei ole mahdollista nykyisissä olosuhteissa... että tavallaan se käytännön toteutus on muodostunut nyt haasteeksi. (Tilintarkastaja C)

Tilintarkastaja D koki, että taloudelliset poikkeusolot voivat lisätä normien tulkintaan liittyvää ammatillista harkintaa, mutta ei ollut kokenut työnsä kautta varsinaisia ongelmia normien tulkinnasta tai soveltamisesta. Tilintarkastajat E ja F eivät myöskään olleet kokeneet ongelmia normien soveltamisesta taloudellisten poikkeusolojen aikana ja pitivät eri lähteistä tulevia normeina riittävinä ja yhdenmukaisina. Tilintarkastajan E mukaan epäselvistä tilanteista voidaan keskustella yhdessä asiakkaiden kanssa ja useimmiten niistä päästään yhteisymmärrykseen, miten erilaisia standardeja ja normeja pitäisi tilanteessa tulkita. Tilintarkastaja F toteaa, että joskus tulee esille myös hankalia tilanteita, jolloin ohjeistusta haetaan tilintarkastusalan normeista.

Tilintarkastajien näkemykset tilintarkastajien yleisestä osaamisesta alan sääntelyyn liittyen olivat positiivisia ja osaaminen on katsottu menevän parempaan suuntaan. Syitä parempaan suuntaan katsottiin syntyvän koulutuksen laadun parantumisesta sekä työnantajien laatujärjestelmien kehittymisestä. Alan sääntelyä pidettiin välttämättömyytenä työn suorittamiselle ja selviämiseksi laaduntarkastuksesta. Tilintarkastajat B ja E korostivat erityisesti tilintarkastusalan auktorisointien merkitystä, eli tilintarkastajaksi tuleminen edellyttää tentin läpäisyä, jossa tilintarkastusta käsittelevät normit ja käytännön työkokemus ovat merkittävässä roolissa. Tilintarkastajat B ja D mainitsivat myös lakisääteisen jatkuvan koulutusvelvollisuuden, jonka joutuu raportoimaan kerran vuodessa. Tilintarkastaja A yhdisti alan sääntelyn tuntemisen talouden riskisyyteen. Hänen mukaansa

poikkeusolot synnyttävät riskejä ja tätä kautta mahdollisia ongelmatilanteita, jolloin sääntelyyn liittyvä osaaminen korostuu. Tilintarkastajat A, C, D ja E lisäsivät vielä näkökulman siitä, että korkeaa osaamista pyritään varmistamaan PRH:n antamien vaatimusten mukaisesti ja toisaalta, monella tilintarkastusyhteisöllä on käytössään sisäisiä koulutuksia ja laatuvaatimuksia. Ulkoisten laadunvalvonnan keinojen ei katsottu olevan korostunut taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tilintarkastaja D ja E mainitsivat, että sisäisesti on kuitenkin järjestetty koulutuksia ja tiedotteita henkilöstölle. Tilintarkastajat C, D ja E mainitsivat, että sääntelyn osaamiseen voidaan katsoa liittyvän pieni ero ikäjakaumassa. Nuoret tarkastajat ovat useimmiten koulutuksen kautta hyvin perillä uudesta sääntelystä ja toisaalta vanhemmat tarkastajat muistavat paremmin vanhaa sääntelyä. Tilintarkastaja C katsoi tämän johtuvan siitä, että finanssikriisin jälkeen sääntely on muuttunut tiukemmaksi, jolloin aikaisemmin koulutuksen kautta ei ole jouduttu kiinnittämään asiaan niin paljon huomiota.

Ammattitutkinnon suorittaminen on vaativaa ja koulutusvaatimukset ovat mittaavat ja niistä pitää raportoida. Kukaan ei kuitenkaan viime kädessä voi testata, että opitko, mutta koulutuksia järjestetään ja uskoisin, että kollegat ovat näistä kiinnostuneita ja yrittävät... (Tilintarkastaja F)

Tilintarkastajien näkemykset tilintarkastusalan sääntelyn vaikutuksista tulevien skandaalien ehkäisemiseen olivat samankaltaisia. Sääntelyllä katsottiin olevan vaikutusta, mutta se ei kuitenkaan estä väärinkäytöksiä. Tilintarkastajat C ja E mainitsivat, että vuoden 2008 finanssikriisin jälkeen on tehty paljon muutoksia ja uskoi, että uuteen finanssikriisiin on varauduttu. Tilintarkastaja C myös totesi, että vuosien 2019–2020 koronaviruspandemia on ollut luonteeltaan hyvin erilainen kuin vuoden 2008 finanssikriisi, jonka vuoksi varautuminen ei ollut mahdollista. Tilintarkastaja E korostaa, että Suomessa on toistaiseksi pystytty hyvin välttämään tilintarkastusskandaaleja. Tilintarkastajien vastaukset liittyivät erityisesti siihen, että skandaalit johtuvat siitä, ettei standardeja noudateta, eikä lisästandardeilla tai vanhojen standardien muuttamisella ole tällöin juuri merkitystä.

Tavallaan kun on sääntelyä, niin pystytään varmistumaan, että se on riittävän laadukkaasti dokumentoitu se tarkastustyö... ja ehkä siinä suurin haaste on, että jos liikaa säännellään ja liian tiukasti säännellään väriä asioita, niin silloin voi

olla mahdollisuus, että olennaisuus ja riskien määrittely on tehty huonosti, jolloin laadullisesti tehdään oikeita toimenpiteitä, mutta ei riittäviä toimenpiteitä... eli keskitytään epäolennaisiin asioihin. (Tilintarkastaja A)

No ehkä omalla tavallaan pystyy... Ihmiset, jotka haluavat toimia väärin, toimivat väärin, riippumatta siitä, minkälaisia standardeja on jossain kirjassa. Luulen, että lopulta siinä tullaan sellaiseen normaaliin maalaisjärjen käyttöön ja ammatilliseen moraaliin. (Tilintarkastaja B)

Oman kokemuksen kautta ei. Koska yleensä ne... tavallaan väärinkäytökset ja näihin skandaaleihin johtaneet tapahtumat johtuvat just siitä, ettei niitä noudateta. Että, jos niitä noudatettaisiin, niin niitä ei tapahtuisi. Siellä on aina se riski, että voit olla noudattamatta. (Tilintarkastaja C)

Yhteydenpito tilintarkastusalaa sääntelevien toimijoiden kanssa ei ole tilintarkastajien vastausten perusteella lisääntynyt merkittävästi. Kaikki tilintarkastajat vastasivat, että yhteydenpito ei ole juurikaan lisääntynyt. Tilintarkastaja C totesi, että alan toimijat ovat antaneet kuitenkin enemmän ohjeistusta tilintarkastusyhteisöille tilintarkastusprosessiin liittyen. Tilintarkastaja C lisäsi, että ohjeet ovat liittyneet standardien noudattamiseen ja tulkintaan poikkeusolojen aikana. Tilintarkastaja E:n mukaan poikkeusolojen aikana ei ole oltu enempää tekemisissä tilintarkastusalaa sääntelevien tahojen kanssa, mutta tilintarkastusyhteisön sisäisen riskivalvonnan kanssa on käyty enemmän yksittäisiä keskusteluja, mutta ei merkittävästi. Tilintarkastaja E toteaa, että suurimmissa yhtiöissä (Big4) laadunvarmistuksen jäsenet tekevät töitä rajapinnassa ja tieto tästä työstä jaetaan organisaation muulle henkilöstölle. Tilintarkastaja E jatkaa, että vuoropuhelu ei kuitenkaan välttämättä näy yksittäisen tilintarkastajan työssä.

Sääntelyn lisäämisen merkitystä tilintarkastuksen informaation tuottamisesta sidosryhmille tilintarkastusprosessin näkökulmasta tilintarkastajien mielipiteet liittyivät siihen, että informaation tuottaminen kuuluu osaksi asiakaspalvelua, eikä sen katsottu liittyvän juuri sääntelyn tehtäväksi. Tilintarkastaja D:n mukaan nykyiset säännökset ja standardit itsesään sisältävät hyvin paljon ohjeita, kuten keskusteluja johdon kanssa ja yhteisöissä toimivien henkilöiden kanssa. Tilintarkastajat C ja F toteavat, että tilintarkastusprosessin avaaminen asiakkaille on tilintarkastajan oma velvollisuus ja tätä ei standardeja tiukentamalla juurikaan pystytä parantamaan.

Vastaisin, että ei. Eihän asiakkaat tiedä, mitkä ovat ISA-standardit. Ei asiakkaat sellaista mieti, eikä se heitä koske ollenkaan. Ei asiakkaat sen takia ole mitenkään tietoisempia tilintarkastajien työstä. Tässä alalla on vähän sellainen yleinen ongelma, josta on puhuttukin paljon... tämä tietynlainen niin kun odotuskuilu, että kun tilintarkastajan työstä menee paljon aikaa pakolliseen dokumentointiin, mutta eihän se asiakas näe sitä millään tavalla. (Tilintarkastaja B)

Kysymykseen, että voiko lisätä informaation tuottamista sidosryhmille, niin totta kai... Mutta, itse näen sen sellaisena asiakaspalveluelementtinä, eli en välttämättä lähtisi tilintarkastusstandardien kautta lisäämään, vaan enemmän sen yksilön, eli tilintarkastajan ja asiakkaan välisen keskustelun kautta... eli mikä se tarve sille informaatiolle on. Osa asiakkaista ei katso tarvitsevansa mitään muuta, kun sen kertomuksen. Eli tavallaan haluavat tehdä sen pienellä aikajänteellä ja kustannuksella, joten siinä mielessä en näe järkeväksi tuoda standardeihin tällaisia pakottavia säännöksiä. (Tilintarkastaja E)

Tilintarkastusdirektiivin uudistuminen, uudistunut tilintarkastuslaki ja tiukentuneet ISA-standardit koettiin positiiviseksi. Kehittyneet normit katsottiin vahvistavan normipohjaa, jonka nähtiin myös olevan riittävä mahdollisia tulevia tilintarkastuskriisejä ajatellen. Tilintarkastaja D:n mukaan nykyinen sääntely on riittävää ja riskejä pystytään havainnoimaan hyvin nykyisen sääntelyn avulla. Sääntelyyn katsottiin liittyvän tällä hetkellä myös jonkin verran ongelmia. Tilintarkastajat A, C, D ja E yhdistivät ongelmalliset standardit pk-sektorille ja katsoivat, että pk-yritysten soveltamiseen sopisivat paremmin helpotetut sääntelyvaatimukset.

Ilman muuta raportointi- ja dokumentaatiovaatimukset ovat tärkeitä. Mitä ei ole dokumentoitu, sitä ei ole tarkastettu. Mutta tietysti näkisin suurimmat ongelman nimenomaan sääntelyssä tietyllä tapaa sen, että se on suunnattu isoille yhtiöille, että sitä en ehkä mahdoton soveltaa kaikissa noissa pienimmissä... silloin se voi kääntyä vastoin tarkoitustansa... ja siinä mielessä toivoisi, että se sääntely vielä enemmän muuttuisi. (Tilintarkastaja A)

Kyllä koen, että sääntelyyn liittyvät vaatimukset ovat riittävät ja ehkä kun työskentelen pk-sektorilla ja todella pientenkin yhtiöiden parissa, niin se on vähän jopa mennyt jopa liian tiukaksi se sääntely osittain. (Tilintarkastaja C)

IFAC suunnittelee tällä hetkellä less complex entities -standardia. Odotan paljon sitä standardia... Siihen tietenkkin menee muutama vuosi, ennen kuin saadaan valmista aikaan, mutta suomalaisessa yrityskentässä sillä tulee olemaan merkittävä vaikutus tällä uudella standardilla. Myös pientä yksinkertaistamista toivoisin. (Tilintarkastaja D)

Tilintarkastusalan rotaatiosäännöistä tilintarkastajien mielipiteet olivat vaihtelevia, mutta pääsääntöisesti rotaatiosäännöt nähtiin hyvänä asiana tilintarkastusalalla. Tilintarkastaja B kuitenkin toteaa, ettei usko tilintarkastajien rotaatioiden juurikaan parantavan tilintarkastuksen laatua tai parantavan kilpailua. Tilintarkastaja D, E ja F katsovat, että rotaatiosäännöt lisäävät kilpailua alalla ja kokevat tilintarkastusalan rotaatiosäännöt positiivisena.

Mielestäni Enron-kriisit saivat aikaan sen, että haluttiin lisää riippumattomuutta. Jos olet 10 tai 20 vuotta tilintarkastajana isossa yhtiössä, jossa on valtavat taloudelliset intressit... Niin ehkä se ei ole hyvä... Siinä alkaa muodostumaan tällaisia läheissuhteita, joten on hyvä, että ne pakosti laitetaan vaihtoon. (Tilintarkastaja F)

Tilintarkastajat A ja C uskovat laadun paranevan ja kokevat rotaatiosäännöt positiivisena sekä samalla toteavat, että ilman rotaatiosääntöjä tilintarkastukseen voi liittyä tietynlaisia riskejä yhtiön johtamistapaan viitaten.

Tietysti jos on katsonut 10 tai 20 vuotta samaa yhtiötä, niin saako siihen sitten enää uusia näkökulmia... vai alkaako olemaan jo sokea niille jutuille... Varmaan siihen tekee hyvää ja kyllä näkisin, että rotaatio varmaan lisää laatuakin tietyllä tapaa. Jos puhutaan yhtiöistä, jossa hallitus ja omistaja ovat sama asia, niin tämä asetelma itsessään on jo sen tyyppinen, että laadukkaasti tehty tilintarkastus voi tarkoittaa tilintarkastajan vaihtoa... pahimmillaan. (Tilintarkastaja A)

Täytyy sanoa, että kyllä siellä riskejä on nähtävissä... sitten taas en ajattelisi, että se koskee kuitenkaan isoja yhtiöitä, joissa asia on merkityksellisempi, koska PRH valvoo niitä kuitenkin tiukemmin ja siellä tarkastajalla on se riski, että lähtee työ, jos se menee noin toimimaan. (Tilintarkastaja C)

5.2.2 Työmäärä ja tilintarkastuspalkkiot

Tilintarkastusprosessista taloudellisten poikkeusolojen aikana tilintarkastajilta kysyttiin heidän kokemuksiaan investointitarpeiden lisäämisestä resurssien osalta tilintarkastusprosessiin. Resursseilla tarkoitettiin tässä tapauksessa lisääntyneitä työmääriä, lisääntyneitä tilintarkastustoimenpiteitä sekä suurempia tilintarkastustiimejä. Tilintarkastaja A:n mukaan muutokset liittyivät lähinnä tiettyjen tilintarkastustoimenpiteiden lisäämiseen, mutta kokonaisuudessaan hän katsoi, ettei taloudelliset poikkeusolot lisänneet resurssitarpeita. Tilintarkastaja B totesi, että tilintarkastusprosessi ei menetelmällisesti muuttunut merkittävästi koronaviruksen aikana. Tilintarkastaja F toteaa, että hänen tilintarkastusprosessinsa on luonteeltaan yleisesti ottaen hyvin digitaalinen, jonka vuoksi hän on välttynyt resurssien lisäämiseltä. Tilintarkastaja F jatkoi, että hänelle tulee silti vielä paperista aineistoa, joka on vaatinut tiettyjä toimenpiteitä. Kaikkien tilintarkastajien näkemykset liittyivät resurssien uudelleenjärjestelyyn menneen kevään aikana. Myös lisätarkastustoimenpiteistä kerrottiin, mutta varsinaista työmäärän lisääntymistä ei katsottu syntyvän.

Menneenä keväänä... ei vielä. Kyllä samoilla resursseilla ja samoilla tuntimäärillä tehtiin. Ei ainakaan vielä ole havaittu mitään hälyttävää, että täytyisi oikein reagoida siihen. Toiminnan jatkuvuuden periaate on ollut asia, jota tulee nyt korostetusti painotettua. (Tilintarkastaja D)

Koen, että viime keväänä ei ollut tarvetta lisätä resursseja. Tietysti poikkeusolojen vuoksi aikataulut muuttuivat, jolloin se oli lähinnä sitä resurssien uudelleenjärjestelemistä. Tulevaa kevättä ajatellen koen, että on tarpeen aavistuksen lisätä resursseja... Se on vielä suunnitteluasteella, mutta isossa kuvassa näkisin, että tullaan lisäämään resursseja. (Tilintarkastaja E)

Kyllä se tietysti tuohon kevääseen sellaisia lisätarkastustoimenpiteitä ja raportoinnin pohtimisen haasteita toi normaalia enemmän. Se tapahtui vielä silleen

mielenkiintoisessa taitteessa, että poikkeuksellisen paljon asioita tapahtui tilinpäätöspäivän ja tilintarkastuskertomuksen antamisen välillä. (Tilintarkastaja A)

Tilintarkastusprosessin läpiviemiseen liittyen tilintarkastajilta kysyttiin, ovatko he joutuneet tekemään tilintarkastustoimenpiteitä, joita he ovat tehneet enemmän vuosien 2019–2020 koronaviruspandemian aikana, verrattuna normaaleihin olosuhteisiin. Tilintarkastajat E, A ja B ottivat esille tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat ja olivat sitä mieltä, että näihin tapahtumiin oli kiinnitetty kevään aikana enemmän huomiota kuin koskaan aikaisemmin.

Kyllä tilikauden jälkeisiin tapahtumiin... keskusteluja... on käyty ehdottomasti enemmän. Siihen liittyvää katkon oikeellisuuden varmentamista yhä pidemmälle sen tilikauden ajanjakson päättymisen jälkeen on tullut tehtyä enemmän. (Tilintarkastaja E)

Tilinpäätöspäivän jälkeen... Ihan puhtaasti talousraporttien katsominen ja tietysti toinen puoli, että ihan johdon keskustelut, niihin on tarvinnut vielä normaalia enemmän kiinnittää huomiota. Johdon kanssa on käyty keskusteluja, miten tämä tilanne on heille vaikuttanut. Kyllähän nämä käydään muutenkin, mutta yleensä sitä ei ole yhtä paljon. (Tilintarkastaja A)

Jos puhutaan koronaviruksesta... Niin tietysti kun suurin osa kevään tarkastuksista tulee tarkastukseen siellä huhti-toukokuussa... ja sitten ne kertomukset annetaan ehkä kesällä tai aikaisemmin, niin kyllä sillä oli vaikutusta tiettyihin asiakkaisiin. Joutui siinä tarkemmin miettimään tilinpäätöspäivän jälkeisiä tapahtumia ja osassa jouduttiin korjaamaan liitetietoja. (Tilintarkastaja B)

Tilintarkastaja B totesi tilintarkastustoimenpiteistä, että vaikka tilintarkastusprosessi ei itsessään ole juurikaan muuttunut, niin kevään aikana on jouduttu tekemään tietynlaisia kompromisseja sellaisten asiakkaiden kanssa, joiden aineisto saadaan sähköisesti tai aineisto saadaan toimistolle suoraan. Tällöin fyysiset tapaamiset on voitu jättää tekemättä ja vastuuhenkilöiden tapaamiset jätetty väliin. Tilintarkastaja C korosti, että toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen on panostettu viime kevättä enemmän.

Taloudelliset poikkeusolot ja erilaiset skandaalit heijastuvat talouden riskisyyteen. Tästä näkökulmasta haastateltavilta tilintarkastajilta kysyttiin tilintarkastusprosessin läpiviemiseen liittyen, miten he kokivat talouden riskisyyden vaikutusten refleктоituvan tilintarkastuspalkkioihin. Kaikki tilintarkastajat olivat sitä mieltä, että taloudelliset poikkeusolot eivät ole vaikuttaneet tilintarkastuspalkkioihin, eivätkä talouteen liittyvät riskit juurikaan refleктоidu niihin. Tilintarkastaja E toteaa, että yleisesti tehdyt tuntimäärät lisäävät tilintarkastuspalkkioita, mutta tämä ei suoraan ole korreloinut tilintarkastuspalkkioihin taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tilintarkastajan F mukaan riskillisille asiakkaille tilintarkastus maksaa enemmän, mutta ei yhdistänyt koronaviruspandemiaa tilintarkastuspalkkioiden refleктоitumiseen.

Jos puhutaan Suomen mittakaavassa... niin miten sen nyt sanoisi... Ei, siinä mielessä, että välillä joudutaan kyllä tekemään omaksi huvikseen noita hommia, koska tavallaan kilpailu... kilpailua on tilintarkastusalalla toimeksiannoista ja se, että päästään siihen haluttuun varmuustasoon tilintarkastusprosessia suorittaessa, niin ei onnistu siinä tuntibudjettimäärässä... tai mitä on budjetoitu siihen toimeksiantoon. (Tilintarkastaja E)

No ei kyllä millään tavalla. Meidän palkkiomme eivät nousseet koronaviruksen takia, mutta ei ne nyt tietysti ole laskenutkaan... Ei se koronavirus tuohon vaikuta mielestäni mitenkään. (Tilintarkastaja B)

5.2.3 Toiminnan jatkuvuuden arvioiminen

Tilintarkastajilta kysyttiin millaisia haasteita he ovat käytännön työtehtävissään kokenut ISA 570 -standardin soveltamisesta ja tulkinnasta taloudellisten poikkeusolojen aikana. Kaikki tilintarkastajat olivat yhtä mieltä siitä asiasta, että toiminnan jatkuvuuden arviointi on selkeästi korostunut taloudellisissa poikkeusoloissa ja he olivat käytännön työtehtävissään olleet enemmän tekemisissä standardin soveltamiseen ja tulkintaan liittyen. Kaikki tilintarkastajat olivat myös yksimielisiä siitä, että tilintarkastajat ovat antaneet kulu-
luvan vuoden aikana enemmän varoituksia toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta. Standardin tulkintaan liittyvien ongelmallisuuksien näkökulmasta tilintarkastajat jakoivat monipuolisesti erilaisia näkemyksiä koronaviruksen aikaisesta tilintarkastusprosessista.

Ehkä enemmän haaste on ollut se käytännön... tavallaan sen tiedon saaminen ja ymmärtäminen. Kun ei tästä tilanteesta esimerkiksi keväällä, kun tilinpäätöksiä tarkastettiin... ollut mitään käsitystä, että mihin se tilanne menee. (Tilintarkastaja C)

Se miten itse joutuu reagoimaan... Pitää haastaa sitä johtoa entistä enemmän budjettien ja ennusteiden suhteen, niitä pitää käydä todella kriittisesti läpi ja poh-tia sitä, ovatko ne ennusteet realistisia. Toisaalta ovatko johdon suunnittelemat sopeuttamistoimet riittäviä. (Tilintarkastaja D)

On se pistänyt miettimään... Siihen on joutunut panostamaan enemmän. Jos vi-ruksella on ollut vaikutuksia, niin olen edellyttänyt, että kirjoitetaan liitetiedoissa pääkohdittain auki ja annetaan kannanotto siellä vielä siitä jatkuvuudesta. Sitten on haettu vielä perusteita, että mihin heidän näkemyksensä perustuu, että he us-kovat rahojen riittävän. (Tilintarkastaja F)

Toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen liittyen tilintarkastajilta kysyttiin, millaisiin yritys- ja toimialakohtaisiin tekijöihin he ovat kiinnittäneet erityistä huomiota kuluvan vuoden aikana arvioidessaan toiminnan jatkuvuutta. Toimialoista korostuivat erityisesti ravintola-ala, johon nähtiin yhdistyvän paljon epävarmuutta asiakkaiden puutteen sekä aukioloaikoihin liittyvän epävarmuuden vuoksi. Muina toimialoina mainittiin esiintymi-seen liittyvät alat (Tilintarkastaja C), matkatoimistot (Tilintarkastaja D ja F) sekä muut palvelut (Tilintarkastaja C, B ja D). Samalla mainittiin myös sellaisia toimialoja, joilla tilanne on päinvastainen. Erittäin hyvin pärjäävänä toimialana pidettiin erityisesti IT-alaa.

Yrityskohtaisista tekijöistä... Tase-erien osalta kyllähän se näkyy myyntisaamis-ten kotiutumisen hitautena, ostovelat laahaavat... Kyllä se vaikuttaa tosi moneen tase-erään. Ravintola- ja elintarvikepuolella erityisesti varaston kuranttius, kun tavara ei liiku. (Tilintarkastaja C)

Toimialakohtaiset erot ovat tietysti isot, kun tietyt alat olivat kokonaan kiinni esi-merkiksi keväällä. Totta kai siitä liikevaihdosta katosi iso osa. Toisilla toi-mialoilla on helppo lomauttaa ja tehdä muita sopeutuksia. Yrityskohtaisesti saa-miset, velat, oma pääoma ovat olennaisia. Tietysti kassan tilanne myös, paljonko

siellä on rahaa ja onko saamisissa epävarmuutta. Lisäksi millaisia lainoja yrityksellä on, niin se vaikuttaa. (Tilintarkastaja A)

Jatkuvuuden periaatteen näkökulmasta tilintarkastajilta kysyttiin, korostuuko heidän mielestään jo tilintarkastusprosessin suunnitteluvaiheessa toimeksiantojen valinta enemmän taloudellisten poikkeusolojen aikana, verrattuna normaalioloihin. Tilintarkastajat olivat asiassa melko yksimielisiä siitä, että koronaviruspandemia ei ole juurikaan vaikuttanut toimeksiantojen valintaan yksittäisiä tapauksia lukuun ottamatta. Tilintarkastaja C painotti, että hänen mielestään toimeksiantojen valintaan ei ole kiinnitetty erityishuomiota vielä, mutta ei poissulkenut mahdollisuutta siitä, että näin tultaisiin tekemään tulevana keväänä. Tilintarkastaja D ei ollut joutunut tekemään konkreettisia toimenpiteitä valintaan liittyen. Tilintarkastaja D kuitenkin lisäsi, että hän saattaisi jättää tällä hetkellä esimerkiksi ravintola-alalla toimivan yhtiön tarkastamatta, mikäli sitä ei olisi tilintarkastettu aikaisemmin. Tilintarkastaja E:n mukaan koronaviruspandemia ei hänen näkemyksensä mukaan vaikuta juurikaan asiakkaiden valintaan, verrattuna tavalliseen tilanteeseen. Hän lisäsi vielä, että hänen tilintarkastusyhteisössään (Big4) tehdään samat riskiarviointitoimenpiteet, kuin aikaisemminkin. Tilintarkastajan E näkemyksiä painotti myös tilintarkastajat A ja B. Tilintarkastaja F kertoo, että hän on pystynyt valitsemaan asiakkaitaan jo pidemmän aikaa ja tätä kautta valinnut vain itseään kiinnostavia yrityksiä. Hän kuitenkin jatkaa, ettei näe asiakasvalinnalla olevan suoraa kytkentää koronavirukseen.

Tilintarkastajien antamia virheellisiä näkemyksiä toiminnan jatkuvuuden arvioimisesta ei yhdistetty yhdenkään haastateltavan toimesta suomalaiseksi tilintarkastusongelmaksi. Kysymys koettiin melko haastavaksi. Virheellisten arvioiden katsottiin johtuvan lähinnä tilintarkastajien henkilökohtaisista ominaisuuksista, tarkastuksen kohteena olevan yhtiön johdon toiminnasta ja sääntelyn monitulkinnaisuudesta muissa maissa, kuten Yhdysvalloissa 2000-luvun alussa. Tilintarkastajat A ja B korostivat, että toiminnan jatkuvuudesta annettava lausunto on luonteeltaan rajua, eikä sellaista voida antaa varmuuden vuoksi.

Sen tiedän, että se on vaikeaa. Tulevaisuuden ennustaminen on hankalaa. Joskus tapahtumat, jotka voivat vaarantaa sen toiminnan jatkuvuuden, ne tulevat niin äkillisesti ja yllättäen ja sitten kun ne tulee päälle, niin ne kumuloituvat ja se aiheuttaa sitä hankaluutta. Toisaalta kulmakerrointa korottaa vielä vähän se, että jos yhtiö on taloudellisissa vaikeuksissa, niin usein käy niin, että johto saattaa

pyrkiä peittämään vaikeuksia sellaisilla keinoilla, jotka eivät välttämättä tule siinä tilintarkastusprosessissa ilmi. Suurin ongelma siinä on, että kun ne ongelmat tulee näkyviin, niin pinnan alla on jo aika paljon tapahtunut. (Tilintarkastaja D)

Esimerkiksi Enron tietysti oli ihan oma tapuksensa kaikkine asioineen. Mutta kyllä se varmaan, ainakin jos puhutaan pörssiyhtiöistä, niin siellä kynnyks antaa lausunto toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta, on todella korkealla. Tavallaan sen kerätyn evidenssin täytyy olla niin vahvaa, että sellaisen lausunnon uskaltaa lähteä antamaan. Siinä on varmaan suuria haasteita – varmuuden vuoksi tuollaista lausuntoa ei voida antaa. (Tilintarkastaja A)

5.2.4 Tilintarkastusprosessin laatu

Tilintarkastajilta kysyttiin, millaiset tekijät heidän mielestään vaikuttavat tilintarkastusprosessin laatuun taloudellisten poikkeusolojen aikana. Aluksi tilintarkastajilta kysyttiin, miten heidän mielestään tilintarkastusprosessin laatua voitaisiin lisätä sidosryhmien näkökulmasta. Tilintarkastajat antoivat laadun parantamiseen liittyen paljon erilaisia näkemyksiä.

Johdon kanssa käytävät keskustelut pitäisi tietyllä tapaa velvoittaa pakolliseksi ja prosessissa pitäisi olla tietyt kohdat, mitkä tulee aina käydä läpi. (Tilintarkastaja D)

Jos on näitä automatisointeja mahdollista yrityksessä tehdä, niin sitä kautta tilintarkastuksenkin automatisointi voisi lisätä laatua. (Tilintarkastaja E)

Kun vaatimustaso tulee ulkoapäin (PRH), niin kaikki joutuvat tekemään samalla tasolla työtä. Näkisin, että koulutus ja valvonta ovat kaksi tärkeintä tekijää. (Tilintarkastaja A)

Sääntelyn tulisi olla mahdollisimman käytännönläheistä, eli sellaista, jota oikeasti pystyy soveltamaan siihen työhön. (Tilintarkastaja C)

Erityisesti tilintarkastajan persoonallisuuteen liittyvillä tekijöillä nähtiin olevan merkittävä vaikutus tilintarkastuksen lopputulokseen. Persoonalliset ominaisuudet katsottiin

kaikkien tilintarkastajien toimesta korostuvan taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tilintarkastajan kyky haastatella yrityksen johtoa nähtiin tärkeäksi tekijäksi taloudellisten poikkeusolojen aikana. Persoonallisista ominaisuuksista todettiin myös, että sääntelyn näkökulmasta haastateltavat olivat sitä mieltä, että tilintarkastusprosessin laatu ja tulokset pitäisivät aina olla samat persoonallisuudesta riippumatta, mutta valitettavasti näin ei käytännössä kuitenkaan ole.

Persoonallisuudella ei saisi olla vaikutusta laatuun... mutta kyllä sillä on. Se voi olla sekä positiivista että negatiivista, mutta yleensä tällaiset ekstrovertit tyytit, jotka ovat vähän niin kuin vähemmistönä tässä tilintarkastuspuolella, sellainen ekstrovertti tyyppi saattaa olla vähän herkempi kaivamaan johdolta tietoja. Se mielestäni sitten on taas riski, että kun meillä on paljon introverttia porukkaa tässä toimialalla, jotka ovat ehkä korostetusti tyytyväisiä siihen, että he katsovat, että kirjanpito ja hallinto näyttää oikealta. (Tilintarkastaja D)

Karu sanoa, mutta kyllä sillä on. Ehkä sellainen avoimuus ja helposti lähestyttävyyys ja luotettavuus, että asiakas uskaltaa tietyt asiat kertoa, kun päästään niihin riskisyyttä lisääviin asioihin nopeammin käsiksi. Tietysti myös analyttisyys ja tarkkuus lainsäädännön ja kirjanpidollisten asioiden oikeellisuuteen on hyvä yhdistelmä. (Tilintarkastaja E)

Vastaus varmaan pitäisi olla, että ei. Mutta kyllä sillä on. Perus vuorovaikutustaidot, kun on kunnossa, niin saa sellaista tietoa johdolta, mitä ei ehkä muuten saisi. Jos osaa käyttäytyä niin, että saa sen johdon luottamuksen ja tietoa kerrotaan, niin kyllä se vaikuttaa laatuun. (Tilintarkastaja A)

Persoonallisuuteen liittyvien tekijöiden lisäksi tilintarkastajilta kysyttiin demograafisten tekijöiden vaikutusta tilintarkastusprosessin laatuun. Demograafisilla tekijöillä tarkennettiin tarkoittavan tilintarkastajan ikää, sukupuolta ja asuinpaikkaa. Haastateltavien tilintarkastajien vastauksissa oli jonkin verran hajontaa kysymykseen liittyen. Ainoastaan tilintarkastajat E (Big4) ja D totesivat, että he eivät usko demograafisilla tekijöillä olevan minkäänlaista vaikutusta laadun kanssa. Lisäksi tilintarkastaja A korostaa, että hänen näkemystensä mukaan sukupuolella ei ole minkäänlaista vaikutusta laatuun. Tilintarkastaja A jatkaa, että asuinpaikkakunta vaikuttaa merkittävästi asiakaskuntaan, jolla voi olla

vaikutusta kokemuksen kertymiseen ja ikään voi liittyä koulutus- ja kokemuseroja, jotka voivat vaikuttaa myös laatuun. Myös tilintarkastaja D korostaa asuinpaikkakunnan merkitystä ja on sitä mieltä, että laatuvaatimukset ovat korkeampia pääkaupunkiseudulla. Tilintarkastajien B ja F mukaan demograafiset tekijät ovat yhteydessä persoonallisuuteen ja katsovat, että niillä voi olla vaikutusta persoonallisuuspiirteiden mukaisesti tilintarkastuksen laatuun. Tilintarkastaja C toteaa sukupuoleen liittyen, että sillä on joskus historiassa saattanut olla merkitystä, mutta ei koe, että sitä olisi enää tänä päivänä.

Laatunäkökulmaa tarkasteltiin myös toimeksiantajayrityksen kirjanpitäjän näkökulmasta. Haastateltavilta kysyttiin, miten he kokivat kirjanpitäjän ammattitaidon ja osaamisen vaikuttavan tilintarkastuksen laatuun ja lopputulokseen. Tähän kysymykseen tilintarkastajat olivat yksimielisesti sitä mieltä, että kirjanpitäjällä on vaikutusta laatuun ja moni vastaajista korosti, että kirjanpitäjän osaamisella on merkittävä vaikutus tilintarkastusprosessiin. Taloudellisiin poikkeusoloihin kirjanpitäjän rooli yhdistettiin sitä kautta, että taloudellisten poikkeusolojen aikana aika ei välttämättä riitä hyvin tärkeäksi koettuihin asioihin, kuten johdon haastatteluihin, jos kirjanpito on huonosti tehty ja aikaa kuluu liikaa sen tarkastamiseen.

Sanotaan, että se helpottaa tilintarkastajan työtä. Tietysti lopputuloksen pitäisi olla laadukas ihan sama kuka sen tekee, mutta ilman muuta sillä on vaikutusta esimerkiksi siihen, kuinka paljon joudutaan raportoimaan ja paljonko se teettää työtä. Kirjanpitäjän rooli on täysin keskeinen. (Tilintarkastaja A)

Sillä on äärettömän iso merkitys. Jos kirjanpitäjä on hyvin dokumentoinut työnsä ja tehnyt huolellisesti. Siellä on kaikki vahvistukset pankilta ja muut kunnossa ja kirjanpitäjä osaa vaatia asiakkaalta tiettyjä dokumentteja, niin sanoisin että sillä on iso merkitys. (Tilintarkastaja B)

Taloudellisten poikkeusolojen aikana erityisesti voi käydä niin, että tuntibudjetista suuri osa ajasta menee siihen, että joudutaan selvittämään ja kaivamaan kirjanpitoa ja kyselemään muistiotositteiden sisältöjen perään. Jos olet käyttänyt suuren osan tuntibudjetista siihen, että saat kirjanpidosta kiinni ja sinulla ei ole aikaa enää käydä keskusteluja johdon kanssa – vaikka ne siis pitäisi käydä – niin saattaa kallistua se tekeminen kevään kiireessä siihen, että ne keskustelut sitten jäävät. (Tilintarkastaja D)

Tilintarkastuksessa on aina olemassa jokin katto, kuinka paljon aikaa voit uhrata johonkin tiettyyn asiaan. Jos pk-yrityksellä on täysin epäpätevä kirjanpitäjä, niin jossain kohtaa sen kirjanpidon tarkastaminen on lopetettava. Jos on laadukas tilitoimisto ja kirjanpitäjä, niin tilintarkastaja voi keskittyä nimenomaan konsulttoivaan työhön. (Tilintarkastaja F)

5.2.5 Tulevaisuuden trendit ja teknologian käyttöönotto

Haastattelun lopussa koottiin yhteen tilintarkastajien näkemykset siitä, miten aikaisemmat taloudelliset kriisit, kuten vuoden 2008 finanssikriisi ja vuosien 2019–2020 koronaviruspandemia vaikuttavat tilintarkastajien näkemysten mukaan tuleviin taloudellisiin kriiseihin ja tilintarkastusprosessiin poikkeusoloissa. Ensimmäisenä tilintarkastajilta kysyttiin, onko heidän mielestään 2000-luvun kriisien seurausten pohjalta pystytty varautumaan tuleviin kriiseihin. Tilintarkastajat olivat kysymyksessä melko yksimielisiä siitä, että tulevia skandaaleja pystytään ehkäisemään ja että toimenpiteitä riskien välttämiseksi on tehty, mutta samalla todettiin, että kaikkeen ei pysty aina varautumaan. Tilintarkastaja B korostaa, että esimerkiksi harva ajatteli vielä vuoden alussa, että 2020 vuoden aikana syntyy koronaviruksesta myös taloudellinen kriisi Suomessa.

Riskiperusteisuus on lisääntynyt hyvin paljon... Väittäisin silti, että aina tulee uusia skandaaleja ja muuta, pystytään mielestäni ehkäisemään, mutta kokonaan ei välttämään. Paljon kehitystä on tapahtunut, mutta silti riskit ovat aina olemassa. (Tilintarkastaja A)

Ohjeistus meillä on olemassa siihen, että kuinka laadukkaaseen työhön päästään myös poikkeusolojen aikana. Jos ajatellaan, että miten sitä voitaisiin vielä varmentaa tulevaisuuteen nähden, niin kyllä tilintarkastusvalvonnalla on siinä iso rooli, että kun tarkastusvalvonta käy kriisin aikana tehtyjä tilintarkastuksia läpi, niin heidän havainnoistaan kommunikoidessaan pystytään auttamaan todella paljon tuleviin kriiseihin varautumista. (Tilintarkastaja D)

Siihen voi tietysti liittyä erilaisia tilanteita – millaista haasteita aika aiheuttaa kirjanpitopuolelle – tietysti uskon, että jos tilintarkastajalla on riittävästi aikaa

käytettävissä näissä muuttuvissa olosuhteissa, niin uskon, että pystyy vastaamaan näihin tuleviin kriiseihin. (Tilintarkastaja E)

Kovasti on yritetty... Nythän on kaksi isoa direktiivi uudistusta tullut ja kyllä nämä ovat asioita vieneet eteenpäin. Ehkä sellaisia Enroneita ei... Tai voi niitä ehkä silti tapahtua, mutta sellaisen aikaansaaminen nyky maailmassa on kyllä vaikeutunut. (Tilintarkastaja F)

Tilintarkastusevidenssin hankintaan liittyen tilintarkastajilta kysyttiin, kokivatko he, että taloudellisten poikkeusolojen aikana tehdyt vaihtoehtoiset toimenpiteet olisivat yhtä tehokkaita, kuin mitä perinteisesti käytetyt tarkastustoimenpiteet. Lisäksi tilintarkastajilta tiedusteltiin heidän yleistä suhtautumistaan etänä suoritettavaan tilintarkastukseen ja sitä, miten he kokivat tilintarkastusalaa ohjaavien ammattistandardien suhtautumisen vaihtoehtoisilla tavoilla suoritettaviin tilintarkastustoimenpiteisiin.

En usko, että mitään evidenssiä on ainakaan jäänyt pois. Tietysti palaverien osalta ei fyysisesti nähdä. Ja kun aineistosta hankitaan evidenssi niin, ettei siinä ole ketään vieressä, niin siinä muodostetaan erilaisia toimintatapoja, mutta niitä toimintatapoja on vaikeaa yksilöidä – kyllä se muuttuu. Uskoisin, että lopputulema tehokkuuden kannalta on hyvä. (Tilintarkastaja A)

Näkemykseni mukaan se tilintarkastus pystytään melko samalla tavalla tekemään. Tietysti se huono puoli ja negatiivinen juttu liittyy hiljaisen tiedon onkimiseen tai keskusteluun ihmisten kanssa, joka kuitenkin on tärkeää, niin totta kai sen tyyppinen tästä häviää. (Tilintarkastaja B)

Kyllä ne ovat yhtä tehokkaita, mutta on jouduttu miettimään enemmän asiakkaan tuottaman dokumentaation luotettavuutta. Koska olemme nyt joutuneet pyytämään sellaista aineistoa, jota normaalisti keräisimme itse. Mielestäni fyysinen läsnäolo koskee enemmän julkishallinnon organisaatioita, jossa aineisto on paperisessa muodossa. (Tilintarkastaja C)

Keskusteluthan pystytään nykyteknologialla tekemään ihan hyvin. Inventaari on ollut sellainen haaste. Ne ei vielä viime keväänä ehtineet niin paljon, kun ne oli

jo tavallaan ehditty käymään, mutta ne ovat nyt tulossa taas talvella ja on mielenkiintoista nähdä, kun joka varastoon ei tulla pääsemään... niin tilanne voi olla aika vakavakin vuodenvaihteessa... Kyllä me varmaan striimaten käydään läpi varaston olemassaolon toteamiset... ja se tulee varmasti olemaan merkittävä asia. (Tilintarkastaja D)

Jos asiakas on hankalassa taloudellisessa tilanteessa – ja tiedostan sen – ja, jos he hyvin vahvasti eivät halua meitä tarkastuskäynnille, tai esimerkiksi inventointikäynnille, niin tekisin tarkempia vaihtoehtoisia tarkastustoimenpiteitä kyllä. (Tilintarkastaja E)

Tilintarkastaja A:n mukaan etänä suoritettava tilintarkastus on yksi alaa koskevista suurista muutoksista ja se on hänen mielestään mennyt parempaan suuntaan. Tilintarkastajat A ja B kuitenkin painottavat, että vuorovaikutus on tärkeä osa tilintarkastusprosessia. Tilintarkastaja A jatkaa, että alalla on alettu huomamaan, että tilintarkastaja voi tehdä työnsä hyvin, vaikka hän ei olisikaan fyysisesti samassa tilassa. Tilintarkastaja B puolestaan toivoo paluuta normaaliin mahdollisimman pian. Tilintarkastaja C lisää kommenttiinsa, että etänä suoritettava tilintarkastus sopii hyvin muutenkin digitaalisesti toimiviin organisaatioihin. Tilintarkastaja D:n mukaan etänä tehtävä tilintarkastus huolellisesti tehtynä voi olla yhtä tehokasta kuin perinteinen tilintarkastus, mutta korostaa samalla, että tämä tulee viemään aikaa ja ensi vuoden vaihtoehtoiset tilintarkastustoimenpiteet eivät varmastikaan tule ajan suhteessa olemaan yhtä tehokkaita kuin perinteiset tilintarkastustoimenpiteet. Tilintarkastaja E katsoo, että vaihtoehtoiset tarkastustoimenpiteet tulevat kohdistumaan enemmän tulevaan vuoteen. Tilintarkastaja E jatkaa, että hän kokee, että etänä suoritettavat toimenpiteet voivat hänen mielestään olla laadullisesti yhtä tehokkaita, kuin perinteiset menetelmät. Hän kuitenkin katsoo, että vaihtoehtoisiin toimenpiteisiin liittyy ajallisia haasteita. Tilintarkastaja F, joka on tottunut digitaalisiin tilintarkastustoimenpiteisiin, ei ole juuri kokenut muutoksia tilintarkastusprosessin suorittamisesta poikkeusolojen aikana.

Ammattistandardien osalta tilintarkastajat olivat hyvin yksimielisiä siitä, että tilintarkastusalaa ohjaavat ammattistandardit suhtautuvat hyvin vaihtoehtoisiin tilintarkastustoimenpiteisiin. Toisin sanoen standardien antamat ohjeet ja määräykset olivat selkeitä, eikä taloudellisten poikkeusolojen aikana havaittu ongelmia niiden vuoksi. Tilintarkastajien A, C, D ja E mukaan tilintarkastusprosessin pystyy hyvin pitkälti tekemään standardien

mukaisesti ajasta ja paikasta riippumatta. Tilintarkastaja B:n mukaan koronaviruspandemia ei juurikaan ole vaikuttanut alan ammattistandardien kautta tilintarkastusprosessin suorittamiseen.

Mitä enemmän sähköiset järjestelmät on kehittynyt, niin sen helpompaa on tavallaan noudattaa... tai ei tarvitse edes miettiä, että tämä olisi nyt jotenkin vaihtoehtoinen tapa toimia. (Tilintarkastaja A)

Mielestäni ammattistandardeissa on aika hyvin kuvattu vaihtoehtoisia toimenpiteitä – eihän se ole aina yksi ja sama tapa, miten joku tietty toimenpide täytyy tehdä. (Tilintarkastaja D)

Uuden teknologian käyttöönottamiseen liittyen tilintarkastajat eivät juurikaan ole ottaneet käyttöön uutta teknologiaa, mutta ovat alkaneet käyttämään olemassa olevaa teknologiaa enemmän. Yksittäisten tilintarkastajien lisäksi korostettiin sitä, miten toimintatavat koko tilintarkastusyhteisössä ovat muuttuneet jonkin verran taloudellisten poikkeusolojen aikana.

Ehkä joku Teamsin käyttö on lisääntynyt. Yksi ehkä hyvä uudistus, joka alalla on tapahtunut, esimerkiksi tämä sähköinen allekirjoittaminen on lisääntynyt – eli ei tarvitse enää fyysisesti allekirjoittaa. (Tilintarkastaja B)

Itse en ole ottanut, mutta nykyinen työnantajani on joutunut ottamaan käyttöön teknologiaa, joka itselleni oli jo entuudestaan tuttua. Esimerkiksi Excel-pohjaisia otantamenetelmiä ja data-analyysia on nyt käytetty enemmän. (Tilintarkastaja C)

Ei oikeastaan. Mulla on sama teknologia ollut käytössä, mutta nyt huomattavasti enemmän ja laajemmassa mittakaavassa. (Tilintarkastaja D)

Haastattelun lopuksi tilintarkastajilta kysyttiin vielä, että millaisia teknologisia kehitysaskelia tai muuta suuria muutoksia he odottavat, että tilintarkastusalalla tulee tapahtumaan lähitulevaisuudessa. Tilintarkastajat korostivat vastauksissaan, että tilintarkastuksen sisältö tulee luultavasti pysymään hyvin samanlaisena ja toisaalta myös sitä, että he kokevat, että tilintarkastuksen tulee myös tulevaisuudessa suorittamaan ihminen. Mitään

alaa mullistavia innovaatioita yksikään vastaajista ei pysynyt kuitenkaan erittelemään. Vastaukset korostivat automaatiota ja rutiinitehtävien yksinkertaistumista.

Kyllä varmaan ainakin robotiikka lisääntyy ja suurien massojen käsittely ohjelmilla... Tavallaan tullaan samaan irti enemmän havaintoja ja tarkastusohjelmat ohjaavat tilintarkastajaa tekemään töitä. Muutos tulee olemaan erittäin suuri, mutta siihen en usko, että robotit tulevat korvaamaan meitä. Kokonaisnäkömyksen täytyy kuitenkin muodostaa ihminen. (Tilintarkastaja A)

Maantieteellinen kattavuus lisääntyy ainakin digitalisaation avulla, eli ei olla enää sidoksissa siihen maantieteelliseen alueeseen, jossa toimitaan. (Tilintarkastaja B)

Tilintarkastaja C korostaa, että tilintarkastusalalla olisi jo nyt käytettävissä monia hyviä työkaluja, joita voitaisiin ottaa käyttöön, mutta niitä syystä tai toisesta ei ole vielä alettu soveltamaan osana tilintarkastusprosessia. Tilintarkastaja C jatkaa, että hän ei näe, että lähitulevaisuudessa olisi syntymässä mitään uusia innovatiivisia teknologioita, mutta uskoo, että olemassa olevia teknologioita aletaan hyödyntämään entistä enemmän. Tilintarkastaja E viittaa vastauksessaan uudenlaiseen dokumentaatioon, jossa esimerkiksi videoyhteyksien kautta tapahtuvat haastattelut voitaisiin dokumentoida tekstiksi ilman, että ihmisen täytyy sitä itse kirjoittaa. Tilintarkastaja F:n näkömyksen mukaan tositeaineiston sähköistyminen ja selainpohjaiset järjestelmät tulevat lisääntymään.

6 TILINTARKASTAJIEN KOKEMAT AMMATILLISET HAASTEET TALOUDELLISTEN POIKKEUSOLOJEN AIKANA

Tässä luvussa reflektoidaan tutkimustuloksia aiempaan tieteelliseen tutkimukseen. Kenttätutkimuksen olennainen vaihe on aineiston analysoiminen, jossa tutkija keskustelee ja tekee havaintoja tutkitusta aiheesta. Tutkielman tavoitteita lähdettiin selvittämään kolmen tutkimuskysymyksen kautta, jotka liittyivät tilintarkastusalan normeihin, poikkeusolojen vaikutuksista tilintarkastusprosessin eri vaiheisiin sekä siihen, miten tilintarkastajat kokivat, että poikkeusolot vaikuttavat tilintarkastuksen tulevaisuuden näkyymiin. Muodostettuja tutkimuskysymyksiä lähestyttiin kenttätutkimuksen vaiheiden mukaisesti yhdistämällä teoriaa, tieteellistä tutkimustietoa sekä tilintarkastajien ammatillisia kokemuksia teorian ja tutkimustiedon avulla muodostetuista teemoista. Tutkielmassa käytetyn teoreettisen aineiston ja kirjallisuuden kautta selvitettiin, millaiset lait, asetukset ja direktiivit ohjaavat tilintarkastusalaa, millaiset vaatimukset tilintarkastajien auktorisointiin liittyy sekä millainen on suomalaisen tilintarkastuskäytännön mukainen hyvä tilintarkastustapa ja miten sen mukaista korkeaa laatua pyritään pitämään yllä.

Lisäksi teoreettista aineistoa ja ammattikirjallisuutta käytettiin ISA-standardien mukaisen tilintarkastusprosessin kuvaamisessa. Tieteellisten tutkimustulosten kautta selvitettiin, millaista keskustelua tutkijat ovat käyneet taloudellisten poikkeusolojen vaikutuksesta tilintarkastusprosessin eri vaiheisiin, tilintarkastusalaa säänteleviin normeihin sekä alan tulevaisuuteen liittyen. Tieteellisen keskustelun pohjalta nostettiin esiin kolme keskeistä teemaa, joita tutkittiin empirian kautta suorittamalla teemahaastattelu kuudelle, ammatillisesti kokeneelle tilintarkastajalle.

Tässä tutkielmassa nousi esille, että taloudelliset poikkeusolot vaikuttavat tilintarkastusprosessin läpiviemiseen sen eri vaiheissa ja aiheuttavat ammatillisia haasteita tilintarkastajille. Tämän tutkielman ensimmäisen tutkimuskysymyksen tarkoitus oli selvittää, että miten tilintarkastusta sääntelevät normit ovat kehittyneet vastaamaan taloudellisten poikkeusolojen aiheuttamiin haasteisiin. Kihn ym. (2019, 18) mukaan tilintarkastukseen on liittynyt sekä kansallista että kansainvälistä sääntelyä ja siihen liittyy edelleen runsaasti kehitystarpeita Suomessa. Haastateltavat tilintarkastajat pitivät tilintarkastusalaa säänteleviä normeja oman työkokemuksensa näkökulmasta riittävinä ja suurimmilta osin myös yhdenmukaisina. Kehitystarpeisiin viitaten tilintarkastajat totesivat, että haasteita syntyy siitä, että ohjeistusten ja määräysten katsottiin olevan saatavilla useasta eri

lähteestä, jolla viitattiin tilintarkastuslakiin, tilintarkastusdirektiiviin, ISA-standardeihin sekä alan keskeisten toimijoiden antamiin ohjeisiin ja suosituksiin. Tilintarkastusalaa sääntelevien normien todettiin olevan myös ongelmallinen suomalaisten pk-yritysten näkökulmasta, sillä suuri osa sääntelystä on tarkoitettu kansainvälisesti toimiville, suuremmille yhtiöille.

Vuonna 2002 lukuisat tilintarkastusvirheet aiheuttivat Enronin ja WorldComin konkurssit, joiden seurauksena sekä Yhdysvaltojen että Euroopan unionin lainsäätäjät ryhtyivät toimenpiteisiin tilintarkastusalan normien kehittämiseksi. Lisäksi vuoden 2008 finanssikriisi kosketti koko Euroopan talousaluetta ja sen seurauksena Euroopan komissio koki tarpeen tilintarkastusalan uudistuksille, joka realisoitui tilintarkastusreformin myötä vuonna 2010. (Kandemir 2013, 213–214.) Tämänhetkiset tilintarkastusongelmat liittyvät erityisesti pk-yritysten kehittymättömiin järjestelmiin, joka aiheuttaa ongelmia standardien soveltamisessa. Vuosien 2019–2020 koronaviruspandemian aiheuttamia taloudellisia poikkeusoloja ei nähty varsinaisena tilintarkastuskriisinä, mutta sen katsottiin aiheuttavan tilintarkastusalan normien näkökulmasta ongelmia erityisesti fyysistä läsnäoloa vaativissa tilanteissa, kuten inventaareissa. Taloudellisten poikkeusolojen todettiin lisäävän ammatillisen harkinnan käyttöä, joka on korostunut erityisesti toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa sekä tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien vaikutusten selvittämisessä tilintarkastuskertomukseen.

Kend & Basioudis (2018, 591) mukaan laajennetut tilintarkastajan raportointivaatimukset on koettu parantavan sidosryhmien ymmärrystä tilintarkastusprosessin eri vaiheista ja lisäävän luottamusta tilinpäätösraporttien oikeellisuuteen. Tämän katsottiin heidän tutkimuksessaan antavan mahdollisuuden raportoida monipuolisemmin tilintarkastuksen eri vaiheita, jonka puolestaan katsottiin indikoivan paremmin tehdyn työn arvoa sidosryhmille, sillä laajennetut raportointivaatimukset toivat esille enemmän asiakkaiden liiketoimintaan kohdistuvia riskejä. Tässä tutkielmassa tehtyjen haastatteluiden perusteella suomalaisten tilintarkastajien mukaan sääntelyn lisäämisen merkitystä tilintarkastuksen informaation tuottamisesta sidosryhmille tilintarkastusprosessin näkökulmasta mielipiteet liittyivät siihen, että informaation tuottaminen kuuluu osaksi asiakaspalvelua, eikä sen katsottu liittyvän juuri sääntelyn tehtäväksi. Vuosikymmenten aikana kehittyneiden normien katsottiin kuitenkin vahvistavan normipohjaa, jonka nähtiin olevan riittävän hyvä ja johdonmukainen tulevia tilintarkastuskriisejä ajatellen.

Laajennettujen raportointivaatimusten lisäksi Euroopassa otettiin käyttöön pakollinen 10 vuoden rotaatiosääntö tilintarkastajille. Tuloksissa tilintarkastusalan asiantuntijat

antoivat positiivisia näkemyksiä rotaatiosääntöjen uudistamisesta, vaikka EU-jäsenmaiden väliset erot aiheuttivat jonkin verran myös huolestuneita näkemyksiä. Rotaatiosääntöjen perimmäisenä tarkoituksena on ollut nostaa tilintarkastusten laatua, sillä tilintarkastusyhteisöjen kierrättäminen lisää merkittävästi kilpailua alalla. (Kend & Basioudis 2018, 593.) Haastatteluiden perusteella tilintarkastusalan rotaatiosäännöistä tilintarkastajien mielipiteet olivat vaihtelevia, mutta pääsääntöisesti rotaatiosäännöt nähtiin hyvänä asiana tilintarkastusalalla. Tulosten perusteella rotaatiosäännöllä voidaan vastata erityisesti pk-yritysten johdon opportunistiseen käyttäytymiseen ja toisaalta vastata laatuongelmiin, jotka saattaisivat syntyä, mikäli sama tilintarkastusyhteisö jatkaisi toimeksiantajan tarkastuksia kymmenien vuosien ajan.

Houghton ym. (2013, 155–156) mukaan tilintarkastusyhteisöt ovat antaneet negatiivisia kommentteja lisääntyneestä sääntelystä, joka on näkynyt tilintarkastusalalla muutostarintana. Tilintarkastusyhteisöt korostivat erityisesti lisääntyneeseen dokumentaatioon kuluvaan aikaan, jonka katsottiin olevan suurempi kustannus, kuin mikä siitä saatava hyöty. Tutkielmassa suoritettujen haastatteluiden perusteella suomalaiset tilintarkastajat kokevat yleisellä tasolla tilintarkastusta ohjaavat normit positiivisesti. Heidän mukaansa lakisääteiset veloitteet edistävät tilintarkastajien osaamista alan normeihin liittyen ja katsovat jatkuvan koulutusvelvollisuuden ylläpitävän korkeaa laatua yhdessä sisäisen ja ulkoisen laadunvalvonnan kanssa. Sääntelyn osaamisen katsottiin korostuvan taloudellisissa poikkeusoloissa. Tilintarkastajat olivat luottavaisia lisääntyneen sääntelyn varautumisesta tuleviin taloudellisiin poikkeusoloihin. Samalla kuitenkin painotettiin, että kaikkeen ei voida varautua.

Toisen tutkimuskysymyksen avulla haastatteluissa pyrittiin selvittämään, millaisia ammatillisia haasteita taloudelliset poikkeusolot aiheuttavat tilintarkastusprosessin eri vaiheisiin. Halonen & Steiner (2009) toteavat ISA-standardien mukaisen tilintarkastusprosessin koostuvan tilintarkastuksen suunnittelusta, tilintarkastuksen toteuttamisesta sekä sen päättämisestä. Alexeyeva & Svanström (2015) mukaan tutkimustulokset eivät osoittaneet suoraan sitä, että tilintarkastajien työmäärä nousisi tilintarkastusprosessin aikana, mutta sen sijaan tilintarkastajat pystyivät veloittamaan korkeampia palkkioita käyttämättä enempää aikaa tilintarkastuskertomuksen antamiseen. Tutkimus ei kuitenkaan osoittanut, etteikö tilintarkastusyhteisöt tekisi enemmän työtä samassa ajassa talouskriisin aikana. Suomalaiset tilintarkastajat totesivat yksipuolisesti, että heidän tuntimääränsä ei kasvanut kevään tai kesän aikana.

Haastatteluissa saatujen tulosten perusteella suomalaiset tilintarkastajat eivät pysty perimään asiakkailtaan korkeampia tilintarkastuspalkkioita talouden riskisyydestä huolimatta. Heidän mukaansa suomalaisessa tilintarkastusympäristössä kilpailu on niin kovaa, ettei korkeampia palkkioita voida veloittaa. Tilintarkastusprosessi ei vaatinut lisäresursseja, vaan muutokset liittyivät resurssien uudelleenjärjestelyyn vaihtoehtoisten tilintarkastustoimenpiteiden suorittamisen kautta. Chen ym. (2019, 108–109) mukaan tilintarkastajat lisäävät taloudellisten kriisien aikana työtuntimääriään tilintarkastusprosessin aikana ja syöttävät lisääntyneet kustannukset suoraan asiakkaille. Suomalaisten tilintarkastajien näkökulmasta tilintarkastusprosessin läpivieminen perustuu tuntibudjetointiin, eivätkä he koe, että talouden riskisyydellä olisi yhteyttä tilintarkastuspalkkioiden kasvamiseen.

Finanssikriisin jälkeen yksi keskustelluimmista tilintarkastukseen liittyvistä aiheista on ollut tilintarkastajien epäonnistuminen liittyen markkinoilla toimivien yhteisöjen toiminnan jatkuvuuden arvioinneissa. Kansainvälisten tilinpäätösstandardien mukaan yrityksen johto on vastuussa siitä, että tilinpäätös laaditaan jatkuvuuden periaatetta noudattaen, eli yhtiön toiminnan oletetaan jatkuvan ennustettavissa olevan ajan. Tilintarkastajan vastuulla puolestaan on ISA 570 -standardin mukaan arvioida, pystyykö yritys jatkamaan toimintaansa seuraavan tilikauden ajan. (Kandemir 2013, 223.) Cheffers ym. (2010) havaitsivat tutkimuksessaan, että epävarmuuksia sisältävä toimintaympäristö aiheutti toiminnan jatkuvuutta koskevien lausuntojen kasvun 14 %:sta 21 %:iin vuosien 2003–2008 aikana. Kasvua selittivät operatiiviset tappiot, käyttöpääoman riittämättömyys, alijäämäiset tulot sekä kilpailijoiden aiheuttama uhka. Haastattelujen perusteella kaikki tilintarkastajat olivat yhtä mieltä siitä asiasta, että toiminnan jatkuvuuden arviointi on selkeästi korostunut taloudellisissa poikkeusoloissa ja he olivat käytännön työtehtävissään olleet enemmän tekemisissä standardin soveltamiseen ja tulkintaan liittyen. Käytännön työtehtävissä tämä näkyi siten, että tilintarkastajat lisäsivät toimenpiteitä, jotka liittyivät yritysjohdon haastatteluihin sekä tilinpäätöspäivän jälkeisiin tapahtumiin. Samalla tilintarkastajat keräsivät lisäselvityksiä liittyen taloudelliseen informaatioon ja korostivat tiettyjä toimialoja, kuten ravintola-alaa ja muita palvelualoja.

Gallizo & Saladríguez (2016, 14–15) tutkimuksessa havaittiin, että tilintarkastusyhteisön koolla oli merkittävä vaikutus toiminnan jatkuvuuden periaatteen arvioinnissa. Äkillisellä taloudellisella taantumalla ei tutkimuksen mukaan ollut vaikutusta toiminnan jatkuvuuden arviointiin, vaan yrityksen tekemät tappiot sekä arvion saaminen pieneltä tilintarkastusyhtiöltä lisäsi todennäköisyyttä sille, että yritys sai tilintarkastajalta

lausunnon toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta. Haastattelujen perusteella eroa ei havaittu suurten tilintarkastusyhteisöjen ja pienempien tilintarkastusyhteisöjen välillä. Tilintarkastajat kiinnittivät enemmän huomiota toimialakohtaisiin tekijöihin, joissa riskiset alat korostuivat. Tilintarkastajat kiinnittivät enemmän huomiota myös yritysکوhtaisiin tekijöihin, kuten omaan pääomaan, velkoihin, myyntisaamisiin sekä kassan kestävyYTEEN. Tilintarkastajien antamia virheellisiä näkemyksiä toiminnan jatkuvuuden arvioimisesta ei yhdistetty yhdenkään haastateltavan toimesta suomalaiseksi tilintarkastusongelmaksi. ISA 570 -standardin soveltamiseen liittyen tilintarkastajat ovat lisänneet valmiuttaan haastaa yrityksen johtoa budjettien ja ennusteiden suhteen. Toiminnan jatkuvuutta ei kuitenkaan pidetty niin suurena riskinä, että asiakastoimeksiantoja olisi jouduttu karsimaan. Tilintarkastajat kuitenkin totesivat, että tällainen saattaa olla myös mahdollista koronaviruksen jatkuessa pidempään. Esille nousi myös se, että harvalla suomalaisella tilintarkastajalla on mahdollisuus valita asiakkaansa.

Pajunen ym. (2019, 84–85) toteavat, että lisääntyneen raportoinnin ei nähty tuovan lisäarvoa yrityksen sidosryhmille, kuten sijoittajille, eikä raportointivelvollisuuden katsottu myöskään lisäävän tilintarkastuskertomuksen läpinäkyvyyttä. Haastattelujen perusteella tulokset osoittavat, että tilintarkastajien mielestä lisääntyneet raportointivaatimukset eivät tuo lisäarvoa asiakkaille, sille he katsovat, että tilintarkastusprosessin sisällön avaaminen asiakkaille kuuluu asiakaspalvelutyöhön, ei pakollisiin raportointivaatimuksiin, eikä tätä kautta voida lisätä tilintarkastusprosessin laadukkuutta. Lisäksi tilintarkastajat totesivat, että asiakas ei välttämättä lähtökohtaisesti ole kiinnostunut muusta dokumentaatiosta, kuin tilintarkastuskertomuksesta ja mahdollisista korjaustoimenpiteistä tilintarkastuspöytäkirjassa.

Tutkimuksessaan Nelson & Tan (2005, 42–43) havaitsivat tilintarkastajien ominaispiirteiden, kuten taitojen ja persoonallisuuden vaikuttavan tilintarkastuksen laatuun. Haastattelujen perusteella tilintarkastajien persoonalliset ominaisuudet katsottiin kaikkien tilintarkastajien toimesta korostuvan taloudellisten poikkeusolojen aikana. Erityisesti tilintarkastajan kyky haastatella yrityksen johtoa nähtiin tärkeäksi tekijäksi taloudellisten poikkeusolojen aikana. Persoonallisista ominaisuuksista todettiin myös, että sääntelyn näkökulmasta haastateltavat olisi sitä mieltä, että tilintarkastusprosessin laatu ja tulokset pitäisivät aina olla samat persoonallisuudesta riippumatta, mutta valitettavasti näin ei käytännössä kuitenkaan ole. Tiedon saaminen yritysjohtolta ja luottamuksen rakentaminen korostaa ulospäinsuuntautunutta ja ihmisläheistä persoonallisuustyyppiä.

Gul ym. (2013, 2018–2019) mukaan yksittäisten tilintarkastajien ominaispiirteiden, kuten tilintarkastajan koulutuksella ja työkokemuksella oli yhteys tilintarkastuksen laatuun, mutta sukupuolella tai iällä ei. Demograafisten tekijöiden osalta haastattelun vastaukset olivat hyvin jakautuneita. Vastauksissa korostui enemmän yksittäisen tilintarkastajan persoonallisuus, kuin demograafiset tekijät, kuten ikä, sukupuoli tai asuinpaikka.

Ojalan ym. (2014, 14–17) mukaan pk-yrityksen kirjanpitäjän luotettavuudella ja osaamistasolla on havaittu positiivinen yhteys tilintarkastuksen hyödyllisyyteen ja mitä osaavampana ja luotettavampana kirjanpitäjää voitiin pitää, sen hyödyllisempänä myös tilintarkastus koettiin. Haastateltavilta kysyttiin, miten he kokivat kirjanpitäjän ammattitaidon ja osaamisen vaikuttavan tilintarkastuksen laatuun ja lopputulokseen. Tähän kysymykseen tilintarkastajat olivat yksimielisesti sitä mieltä, että kirjanpitäjällä on vaikutusta laatuun ja moni vastaajasta korosti, että kirjanpitäjän osaamisella on merkittävä vaikutus tilintarkastusprosessiin. Taloudellisiin poikkeusoloihin kirjanpitäjän rooli yhdistettiin sitä kautta, että taloudellisten poikkeusolojen aikana aika ei välttämättä riitä hyvin tärkeäksi koettuihin asioihin, kuten johdon haastatteluihin, jos kirjanpito on huonosti tehty ja aikaa kuluu liikaa sen tarkastamiseen.

Tutkielman kolmas ja viimeinen tutkimuskysymys käsitteli, miten tilintarkastajat kokevat taloudellisten poikkeusolojen vaikutukset tilintarkastuksen tulevaisuuden näkymiin Appelbaumin ym. (2020, 14) mukaan fyysisten tilintarkastustoimenpiteiden rajoittamiset ovat herättäneet keskustelua siitä, että onko ylipäättään mahdollista suorittaa tehokkaita tilintarkastuksia taloudellisten poikkeusolojen aikana. Haastatteluiden perusteella tilintarkastajat kokivat, että etänä suoritettavat tilintarkastustoimenpiteet voivat olla yhtä tehokkaita, kuin mitä perinteisesti tehtäisiin. Lopputulos tehokkuuden näkökulmasta on katsottu olevan hyvä, mutta huolet ovat kohdistuneet hiljaisen tiedon leviämättömyyteen ja toisaalta huolena nähdään sellaiset toimenpiteet, jotka ovat ennen vaatineet fyysistä läsnäoloa, kuten inventaarien suorittaminen. Vaihtoehtoisten menetelmien tehottomuuden kokeminen liittyy tällä hetkellä siihen, että näitä menetelmiä ei ole aiemmin käytetty.

Appelbaum ym. (2020, 14–15) mukaan EU:n talousalueella tilintarkastajien tulee käyttää ammatillista harkintaa siinä, että miten he suorittavat tilintarkastusprosessin lakien ja ISA-standardien vaatimusten mukaisesti samalla, kun he suorittavat karanteenien vuoksi töitä entistä enemmän etänä. Haastatteluiden perusteella tilintarkastajat ovat yksimielisiä siitä, että tilintarkastusta ohjaavat normit suhtautuvat hyvin vaihtoehtoisella tavalla suoritettaviin tilintarkastustoimenpiteisiin ja korostavat, että etänä suoritettava tilintarkastus on muuttumassa parempaan suuntaan.

Fischerin (2020) mukaan etänä suoritettavaan tilintarkastukseen siirtyminen koronaviruspandemian aikana nostaa esille monia pitkän tähtäimen kysymyksiä tulevaisuuden tilintarkastukselle. Paluu takaisin konventionaaliseen käsitykseen tilintarkastuksesta riippuu Fischerin mukaan siitä, mitä etänä suoritettavalla tilintarkastuksella tarkoitetaan. Haastattelun perusteella tilintarkastajat kuitenkin suhtautuvat eri tavalla etänä ja perinteisesti suoritettavaan tilintarkastusprosessiin. Osa vastaajista toivoo paluuta takaisin normaaliin pian, osa on tehnyt digitaalista tilintarkastusta jo pidemmän aikaa ja pitää sitä normaalina tilintarkastuksena. Tässä kysymyksessä korostuu se, että etänä suoritettavan tilintarkastuksen käsite ei ole vielä täysin hahmottunut. Castka ym. (2020, 12–13) toteaa että, jos etänä suoritettavalla tilintarkastuksella tarkoitetaan reaaliaikaisesti suoritettavaa suoran pääsyn kaikkeen informaation mahdollistavaa prosessia, on mahdollista, että koronaviruspandemia luo uusia innovaatioita perinteisesti konservatiiviseksi mielletylle tilintarkastusalalle.

Smith (2016, 140–141) korostaa, että pystyäkseen vastaamaan lisääntyneisiin tilintarkastusalaan koskeviin vaatimuksiin, tulee tilintarkastajien pystyä kehittymään ja sopeutumaan nopeasti muuttuvilla markkinoilla. Tilintarkastajat olivat haastatteluiden perusteella melko yksimielisiä siitä, että tulevia kriisejä pystytään ehkäisemään ja toimenpiteitä riskien välttämiseksi on tehty. Vastauksissa kuitenkin painottui, että kaikkeen ei voi varautua. Esimerkiksi kukaan ei pystynyt vielä vuoden 2020 alussa varautumaan siihen, että inventaareja ei päästä tekemään fyysisesti tai, että johdon haastattelut tapahtuvat etäyhteyksien kautta. Uuden teknologian käyttöönottamiseen liittyen tilintarkastajat eivät juurikaan ole ottaneet käyttöön uutta teknologiaa, mutta ovat alkaneet käyttämään olemassa olevaa teknologiaa enemmän. Alan tulevaisuutta pohtiessaan tilintarkastajat korostivat vastauksissaan, että tilintarkastuksen sisältö tulee luultavasti pysymään hyvin samanlaisena ja toisaalta myös sitä, että he kokevat, että tilintarkastuksen tulee myös tulevaisuudessa suorittamaan ihminen. Mitään alaa mullistavia innovaatioita yksikään vastaajista ei pystynyt kuitenkaan erittelemään. Vastauksissa korostuivat automaatio sekä rutiinitehtävien yksinkertaistuminen.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tutkielman viimeinen luku etenee kenttätutkimuksen vaiheiden mukaisesti haastatteluaineiston arvioimiseen. Tämän tutkielman viimeisessä luvussa arvioidaan lisäksi empiirisen tutkimuksen reliabiliteettia ja validiteettia sekä esitetään mahdolliset jatkotutkimusmahdollisuudet.

7.1 Tutkielman johtopäätökset

Tämä tutkielma toteutettiin koronaviruspandemian aikana, joka tarjosi mielenkiintoisen mahdollisuuden tutkia kokonaisvaltaisesti tilintarkastusprosessin eri vaiheita ja niihin liittyviä ammatillisia haasteita kokeneiden tilintarkastajien ammatillisesta näkökulmasta. Tutkielman tarkoitus oli selvittää, miten tilintarkastusala sääntelevät normit ovat kehittyneet ja miten ne soveltuvat käytettäväksi poikkeuksellisissa olosuhteissa nyt ja mahdollisesti myös tulevaisuudessa. Tämän lisäksi tutkielmassa pyrittiin selvittämään, miten tilintarkastajat ovat kokeneet koronaviruspandemian vaikutukset työhönsä ja miten he näkevät pandemian vaikutukset tilintarkastusalan kehittymiselle ja tulevaisuuden näkyville.

Empiirinen tutkimus käsitteli laajasti tilintarkastusalan normeja, tilintarkastusprosessia sekä tilintarkastajien näkemyksiä alan tulevaisuudesta. Haastattelututkimus toi esille uutta tietoa siitä, miten tilintarkastajat kokevat Suomessa sovellettavien tilintarkastusalan normien vastaavan tuleviin taloudellisten poikkeusolojen mukanaan tuomiin haasteisiin ja millaisia kehitystarpeita suomalaisen tilintarkastusalan sääntelyyn edelleen liittyy. Tutkimus nosti esille keskeisiä tilintarkastusprosessin haasteita tilintarkastajien ammatillisesta näkökulmasta ja kartoitti tilintarkastajien näkemyksiä alan teknologisesta kehityksestä.

Tämä tutkielma tuotti uudenlaista tietoa tilintarkastusprosessin läpiviemisestä taloudellisten poikkeusolojen aikana suomalaisessa tilintarkastusympäristössä. Suomessa sovellettavia tilintarkastusalan normeja pidetään tilintarkastajien keskuudessa tehokkaina ja riittävinä vastaamaan tulevien taloudellisten poikkeusolojen aiheuttamiin haasteisiin. Tulevien tilintarkastusalan normien uudistukset toivotaan helpottavan erityisesti pk-yritysten tilintarkastusta. Suomalaiset tilintarkastajat eivät koe, että tiukentamalla raportointivaatimuksia voidaan parantaa sidosryhmien ymmärrystä tilintarkastusprosessin läpiviemisestä, vaan tilintarkastajat kokevat tämän kuuluvan osaksi heidän ammatillisia periaatteitaan. Heidän mukaansa tilintarkastuksen roolia taloudellisen informaation

varmistajana ei kannattaisi lähteä kehittämään raportointivaatimuksia tiukentamalla, sillä asiakkaat eivät lähtökohtaisesti ole kiinnostuneita tilintarkastusalan normeista, vaan tilintarkastuskertomuksen saamisesta tavoiteajassa. Tilintarkastajien työmäärä ei noussut koronaviruspandemian aikana, eikä suomalaisessa tilintarkastusympäristössä, jossa vallitsee kova kilpailu tilintarkastusyhteisöjen kesken, voida periä korkeampia tilintarkastuspalkkioita.

Ammatillisesta näkökulmasta erittäin olennaiseksi työvaiheeksi koronaviruspandemian aikana on noussut ISA 570 -standardin mukainen arviointi toiminnan jatkuvuuden arvioinnista. Toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on lisännyt tarvetta keskustella enemmän yritysjohton kanssa. Keskustelut voivat viedä aikaa pois muista tilintarkastustehtävistä, kuten kirjanpidon ja tilinpäätösaineiston tarkastamisesta, joka aiheuttaa haasteita, koska tilintarkastus pohjautuu yleisesti aikabudjettiin. Tämän lisäksi tilintarkastajat kokevat, että haastatteluiden suorittaminen vaatii tilintarkastajalta sosiaalisia taitoja tiedon keräämiseksi yritysjohtolta, joka on suoraan yhteydessä tilintarkastuksen laatuun poikkeusoloissa. Muista tilintarkastustoimenpiteistä inventaarit ja tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat koettiin korostuneeksi poikkeusolojen aikana. Inventaarien suorittamista pidettiin haasteellisena fyysisten rajoitteiden vuoksi ja tilintarkastajien katseet ovat kääntyneet kohti vuoden 2021 kevättä, jolloin inventaareja tullaan luultavasti suorittamaan etäyhteyksiä ja striimeja hyödyntäen. Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat saattoivat olla hyvin olennaisia riskinäkökulmasta, jonka vuoksi tilintarkastajat joutuivat kohdistamaan resursseja enemmän näiden tapahtumien tarkastamiseen. Koska suomalainen tilintarkastusprosessi perustuu aikabudjettiin, on näiden tarkastusten suorittaminen pois muista tarkastustoimenpiteistä.

Tilintarkastajat toteavat, että heillä olisi jo nyt käytössään paljon uutta teknologiaa, jota voisi soveltaa tilintarkastusprosessissa. Yleisesti otettuna konservatiivisella alalla uuden teknologian käyttöönotto tulee kuitenkin ottamaan oman aikansa, eikä tilintarkastajilla ole yhtenäistä näkemystä siitä, miten alan teknologinen kehitys tulee muovaamaan alaa tulevaisuudessa. Tilintarkastajat kuitenkin uskovat, että rutiinitehtävien määrä tulee jatkossa vähenemään ja tilintarkastajan työ muuttuu enemmän kohti konsultoivaa roolia. Taloushallinnon automatisointi tulee heidän mukaansa parantamaan tilintarkastuksen laatua inhimillisten virheiden vähentyessä.

Tutkielman tulokset eivät osoittaneet merkittäviä eroja suomalaisessa tilintarkastusympäristössä Big4-yhtiöiden ja pienempien tilintarkastusyhteisöjen välillä. Tutkimustulokset viittaavat siihen, että suomalaisessa, erittäin kilpaillussa

tilintarkastusympäristössä, tilintarkastusyhteisöt eivät pysty valitsemaan asiakkaitaan. Tätä tukee myös se, että tilintarkastajat olivat yksimielisiä siitä, etteivät he pysty perimään korkeampia tilintarkastuspalkkioita siitä huolimatta, että he tekisivät korkeampia työmääriä. Yleisesti ottaen tilintarkastajien työmäärä ei kuitenkaan lisääntynyt, vaan työtehtävät keskittyivät vahvemmin johdon haastatteluihin ja toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen. Luonteeltaan hyvin kilpailtu tilintarkastusympäristö selittää myös sitä, miksi suomalaiset tilintarkastajat eivät koe, että tiukentamalla raportointivaatimuksia voidaan parantaa tilintarkastuksen laatua. Suomalaiset tilintarkastajat kokevat, että he ovat alansa asiantuntijoina itse vastuussa siitä, että he pystyvät tuomaan tilintarkastusprosessin eri vaiheet näkyviin sidosryhmille.

7.2 Tutkimuksen arviointi

Kaikessa tutkimuksessa pyritään välttämään virheitä, jonka vuoksi yksittäisessä tutkimuksessa tulee arvioida tehdyn tutkimuksen reliabiliteettia. Laadullisen tutkimuksen arviointiin ei ole olemassa yksiselitteisiä ohjeita ja tutkimusta tulee arvioida kokonaisuutena, jolloin sen sisäinen johdonmukaisuus painottuu. (Tuomi & Sarajärvi, 2018.)

Tässä tutkielmassa valittiin suoritettavaksi tutkimusmenetelmäksi laadullinen teema-haastattelu, koska empiirisen tutkimuksen keskeisenä tavoitteena oli saada syvälinen ymmärrys tilintarkastajien ammatillisista näkemyksistä, joiden kautta tutkimuskysymyksiin haettiin vastauksia. Määrällisillä tutkimusmenetelmillä ei olisi voitu saada yhtä syvälinistä ja monipuolista kuvaa tilintarkastajien kohtaamista haasteista omassa työssään alan asiantuntija- ja johtamistehtävissä. Laadullisen tutkimuksen aineisto koostui monipuolisesti kerätyistä teema-haastatteluista, jotka jakautuivat kolmeen eri teemaan.

Tutkimuksen aikana suoritettiin yhteensä kuusi tilintarkastajille suunnattua teema-haastattelua. Tilintarkastajat valittiin heidän ammatillisen pätevyytensä, eli suoritettujen auktorisoinnin sekä heidän työnantajien perusteella. Aineistoa pyrittiin monipuolistamaan valitsemalla haastateltaviksi sekä suurissa tilintarkastusyhteisöissä toimivia tilintarkastajia, että pienemmissä, muutaman hengen tilintarkastusyhteisöissä työskenteleviä tilintarkastajia. Lisäksi aineistoa pyrittiin monipuolistamaan valitsemalla haastateltaviksi sekä miehiä että naisia ja valitsemalla haastateltavia eri puolilta Suomea. Tutkimuksen luotettavuuden näkökulmasta haastateltavien tilintarkastajien määrällä on olennainen merkitys lopputulokseen. Tutkimuksen tuloksia olisi voinut vahvistaa edelleen jatkamalla tilintarkastajien haastatteluita.

Tutkimuksen tulokset olivat vertailukelpoisia, sillä haastateltavien tilintarkastajien asiakkaat koostuivat suurimmilta osin pk-yrityksistä, eikä tutkimuksen aikana tarkasteltu julkishallinnon organisaatioita, joista saadut tulokset olisivat voineet merkittävästi vaihdella yksityisen sektorin yrityksiin verrattuna. Suurimmilta osin tilintarkastajien näkemykset olivat yhteneviä ja kysymysten asettelun vuoksi tilintarkastajien näkemykset täydensivät hyvin toisiaan. Vain muutama kysymykseen liittyen tilintarkastajien näkemykset erosivat toisistaan merkittävästi, esimerkiksi tilintarkastajien demograafisten tekijöiden vaikutuksesta tilintarkastuksen laatuun.

Eskolan (2007) mukaan 6–8 haastateltavaa on sopiva määrä opinnäytetyössä, jossa työmäärän näkökulmasta ajankäyttö pysyy kohtuullisena. Lopullinen määrä riippuu kuitenkin tutkimuksen tavoitteesta. Eskolan & Suorannan (2014) mukaan yksi keskeinen tapa tarkastella aineiston riittävyttä on saturaatio. Saturaatiolla tarkoitetaan tilannetta, jossa aineisto alkaa toistamaan itseään. Tässä tutkielmassa saturaatio saavutettiin selkeästi tutkimuskysymysten näkökulmasta kuudella haastattelulla. Kysymyksiin, jotka luonteen vuoksi olivat sellaisia, että niihin pystyi vastaamaan hyvin monella eri tavalla, olisi voitu saada lisää näkemyksiä toteuttamalla lisää haastatteluita. Toisaalta vastauksen riittivät jo hyvin monipuolisten ja kattavien vastausten saamiseen. Koska tutkimuksen kannalta merkittävimpiin asioihin saatiin vastaukset, voidaan haastateltavien määrää pitää riittävänä.

Tutkielmassa suoritettavat haastattelut tallennettiin ja litteroitiin jokaisen tilintarkastaja-haastattelun osalta. Tällä tavoin voitiin varmistua siltä, että tutkimustuloksia ei raportoida muistin varassa, vaan haastatteluaineisto käytiin läpi uudelleen. Mahdollisimman monipuoliset ja kattavat vastaukset pyrittiin varmistamaan sillä, että tilintarkastajille annettiin mahdollisuus tutustua haastattelurunkoon etukäteen ja pohtia oman ammatillisen asemansa kautta, missä tilanteissa ja millä tavalla taloudelliset poikkeusolot ovat vaikuttaneet heidän tekemään työhönsä. Ennen teemahaastattelun toteuttamista haastateltavilta pyydettiin lupa nauhoittamiseen. Haastattelun aikana ei käytetty kameraa, koska ilmeiden ja eleiden tulkinta ei ollut tutkimuksen luonteen vuoksi relevanttia.

Tutkimus toteutettiin täysin anonymisti, eikä tilintarkastajia tai heidän tilintarkastusyhteisöjään voida tunnistaa vastausten perusteella. Tällä pyrittiin tilintarkastajien yksityisyyden turvaamisen lisäksi varmistamaan tutkimustulosten näkökulmasta se, että tilintarkastajat pystyisivät vapaammin kertomaan omista ammatillisista haasteistaan ja kohtaamistaan ongelmista tilintarkastusalalla. Tutkimuksen luotettavuuden ja oikeellisuuden näkökulmasta tutkimuksessa ei ole syytä epäillä, että haastateltavista

tilintarkastajista jotkin olisivat pyrkineet tahallaan vääristämään tutkimustuloksia, sillä tutkimustulokset olivat suurimmilta osin hyvin yhdenmukaisia ja toisiaan täydentäviä. Rehellisyyteen liittyviä ongelmia ei kuitenkaan voi täysin sulkea koskaan pois haastattelu-tutkimuksista.

Reliabiliteetin ja validiteetin näkökulmasta tutkimuksen yksi keskeinen haaste oli se, että tutkimusongelma koski osittain ilmiötä, joka realisoitui vasta vuosien 2019–2020 aikana. Koska koronaviruspandemiaa ei ole ehditty vielä tutkia muutamia yksittäisiä teollisia tutkimuksia lukuun ottamatta, voivat tilintarkastajien näkemykset joistakin kysymyksistä vielä muuttua. On esimerkiksi oletettavaa, että vuoden 2021 kevään jälkeen tilintarkastajilla on erilainen kokemus vaihtoehtoisten tilintarkastustoimenpiteiden suorittamisesta ja toisaalta tilintarkastusalalla toimivat organisaatiot ovat ehtineet julkaisemaan enemmän ohjeistusta tilintarkastusprosessin suorittamisesta taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tutkimuksen validiteettia voidaan kuitenkin pitää korkeana, sillä haastatteluaineisto on hyvin monipuolinen ja haastateltavien tilintarkastajien valinta on toteutettu huolellisesti.

On kuitenkin hyvä muistaa, että teemahaastattelu perustuu subjektiivisiin kokemuksiin, jonka seurauksena on mahdollista, että tilintarkastajat jättävät asioita kertomatta tai kertovat tiettyjä asioita varovaisemmin. Tällaisia ongelmia on kuitenkin pyritty välttämään anonymiteetin turvaamisella ja antamalla tilintarkastajille mahdollisuus osallistua tutkimukseen oman mielenkiintonsa ja ammatillisen kokemuksensa perusteella. Kuuden tilintarkastajan saamia vastauksia ei voida pitää koko totuutena haastattelussa suoritettujen teemojen kysymyksistä, mutta tutkimus antaa kuitenkin hyvän näkemyksen siitä, miten tilintarkastajat ovat kokeneet tilintarkastusprosessin taloudellisten poikkeusolojen aikana ja millaisia ammatillisia haasteita he ovat kokeneet.

7.3 Jatkotutkimusmahdollisuudet

Taloudelliset poikkeusolot tarjoavat uniikin luonteensa vuoksi paljon jatkotutkimusmahdollisuuksia. Tämän tutkielman perusteella näyttäisi siltä, että koronaviruspandemian aiheuttamia ammatillisia haasteita tilintarkastusalalla ei olla vielä nähty kokonaisuudessaan, vaan katse siirtyy ensi talven ja kevään aikaisiin tarkastuksiin. Vaihtoehtoisia tilintarkastustoimenpiteitä tullaan suorittamaan entistä enemmän etänä ja esimerkiksi inventaarien suorittaminen tarjoaa runsaasti uusia tutkimusmahdollisuuksia. Mielenkiintoista tulee myös olemaan, millaisia ohjeita tilintarkastusalalla annetaan toiminnan jatkuvuudesta, jos tiettyjen toimialojen rajoittuminen jatkuu koronaviruspandemian seurauksena.

Tutkielman aihetta voitaisiin laajentaa koskemaan myös esimerkiksi kiinteistöalan sekä julkisen sektorin organisaatioita. Uusia näkökulmia voitaisiin kerätä maista, joissa tilintarkastusta sääntelevät normit poikkeavat länsimaalaisesta tilintarkastuksesta. IFAC on kehittämässä uutta ”less complex entities” -tilintarkastusstandardia, joka tulee todennäköisesti muuttamaan merkittävästi pk-yritysten tilintarkastusta. Tämä tulee tarjoamaan runsaasti uusia jatkotutkimusmahdollisuuksia tilintarkastusprosessin suorittamisesta suomalaisessa tilintarkastusympäristössä. Mielenkiintoista olisi myös tutkia määrällisesti, miten toiminnan jatkuvuutta koskevat lausunnot ovat lisääntyneet Suomessa aikana ennen koronaviruspandemiaa, sen aikana ja mahdollisesti myös sen jälkeen.

LÄHTEET

- Alexeyeva, I. – Svanström, T. (2015) The impact of the global financial crisis on audit and non-audit fees. Evidence from Sweden. *Managerial auditing journal*, Vol. 30 (4), 302–323.
- Alm, A. (2017) Audit report and going concern from auditor's point of view: Interview study. Pro gradu -tutkielma. Turun kauppakorkeakoulu.
- Anttiroiko, A. (2004) Yhteiskuntavastuu ja sen määrittelyprosessi. Tampere University Press, 17–60.
- Appelbaum, D. – Budnik, S. – Vasarhelyi, M. (2020) Auditing and accounting during and after the COVID-19 crisis. *The CPA journal*, Vol. 90 (6), 14–19.
- Arens, A. – Elder, R. – Beasley, M. (2008) *Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach*. 12th edition. New Jersey.
- Arvopaperimarkkinayhdistys ry. (2019) Hallinnointikoodi – Corporate Governance 2020. <<https://cgfinland.fi/wp-content/uploads/sites/39/2019/11/hallinnointikoodi-2020.pdf>>, haettu 5.9.2020.
- Carson, E. – Fargher, N. – Zhang, Y. (2019) Explaining auditors' propensity to issue going-concern opinions in Australia after the global financial crisis. *Accounting and Finance*, Vol. 59 (4), 2145–2453.
- Castka, P. – Searcy, C. – Fischer, S. (2020) Technology-enhanced auditing in voluntary sustainability standards: the impact of COVID-19. *Sustainability*, Vol. 12 (11), 1–24.
- Cheffers, M. – Whalen, D. – Thrun, M. (2010) 2009 Going concerns: A ten-year review. *Audit Analytics*.

- Chen, H. – Hua, S. – Liu, Z. – Zhang, M. (2019) Audit fees, perceived audit risk, and the financial crisis 2008. *Asian Review of Accounting*, Vol. 28 (1), 97–111.
- Choi, J.H. – Kim, J.B. – Liu, X.H. – Simunic, D.A. (2008) Audit pricing, legal liability regimes, and Big 4 premiums: theory and cross-country evidence. *Contemporary Accounting Research*, Vol. 25, 55–99.
- Eskola J. (2001) *Teemahaastattelututkimuksen toteuttamisesta*. Tammi, Helsinki.
- Eskola, J. – Suoranta, J. (1991) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Eskola, J. – Vastamäki, J. (2001) *Teemahaastattelu: opit ja opetukset*. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Ettredge, M. – Fuerherm, E. – Li, C. (2014) Fee pressure and audit quality. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 39 (4), 247–263.
- Euroopan komissio (2010) Vihreä kirja. Tilintarkastuspolitiikka: kriisin opetuksen. <[https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0561_/com_com\(2010\)0561_fi.pdf](https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0561_/com_com(2010)0561_fi.pdf)>, haettu 5.9.2020.
- Euroopan Parlamentti ja Euroopan Unionin Neuvosto (2014) Euroopan Parlamentin ja Neuvoston asetus yleisen edun kannalta merkittävien yhteisöjen lakisääteisestä tilintarkastusta koskevista erityisvaatimuksista ja komission päätöksen 2005/909/EY kumoamisesta. <<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=FI&f=PE%205%202014%20INIT>>, haettu 9.9.2020.
- Fama, E. – Jensen, M. (1983) Separation of Ownership and Control. *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, 1–31.
- Fischer, S. (2020) COVID-19 The end of ‘traditional audit’? <<https://www.asi-assurance.org/s/post/a1J1H000004oLhhUAE/p0798>>, haettu 23.9.2020.

- Forss, M. (2000) Uudet tilintarkastussuositukset yhdenmukaistavat tilintarkastuksen. *Tilintarkastus-Revision*, Vol. 4, 7–12.
- Gale, F. – Ascui, E. – Lovell, H. (2017) Sensing reality? New monitoring technologies for global sustainability standards. *Global Environment Politics*, Vol. 17 (2), 65–83.
- Gallizo, J. – Saladríguez, R. (2016) An analysis of determinants of going concern audit opinion: Evidence from Spain stock exchange. *Intangible Capital*, Vol. 12 (1), 1–16.
- Geiger, M. – Raghunandan, K. – Riccardi, W. (2014) The global financial crisis: U.S. bankruptcies and going-concern audit opinions. *Accounting Horizons*, Vol. 28 (1), 59–75.
- Gloe, T. – Fischer, A. – Kirchner, M. (2014) Forensic analysis of video file formats. *Digital investigation*, Vol. 11, 68–76.
- Gul, F. – Wu, D. – Yang, Z. (2013) Do individual auditors affect audit quality? Evidence from archival data. *The Accounting Review*, Vol. 88 (6), 1993–2023.
- Halonen, K. – Steiner, M. (2009) *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. WSOYpro, Helsinki.
- HE 70/2016. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tilintarkastuslain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. <<https://finlex.fi/fi/esitykset/he/2016/20160070>>, haettu 5.9.2020.
- Hirsjärvi, S. – Hurme, H. (2000) *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Horsmanheimo, P. (2019) EU-säädösreformin vaikutuksista tilintarkastusalan sääntelyyn ja valvontaan Suomessa. Tampere University Press, Tampere.

- Horsmanheimo, P. – Kaisanlahti, T. – Steiner, M. (2017) *Tilintarkastuslaki ja EU:n uudistunut tilintarkastussääntely: kommentaari*. Alma Talent, Helsinki.
- Horsmanheimo, P. – Steiner, M. (2017) *Tilintarkastus: asiakkaan opas*. Alma Talent, Helsinki.
- Houghton, K. – Kend, M. – Jubb, C. (2013) The CLERP9 audit reforms: Benefits and costs through the eyes of regulators, standard setters and audit service suppliers. *Abacus*, Vol. 49 (2), 139–160.
- International Federation of Accountants (2018) *Kansainväliset tilintarkastusalan standardit: kansainväliset laadunvalvontaa, tilintarkastusta, yleisluontoista tarkastusta, muita varmennuspalveluita ja liitännäispalveluita koskevat standardit ja muut ohjeet 2016–2017 ja eettiset säännöt tilintarkastusammattilaisille 2016*. ST-Akatemia, 2017.
- Jensen, M. – Meckling, W. (1976) Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Financial Economics*, Vol. 3, 305–360.
- Järvinen, P. – Järvinen, A. (2000) *Tutkimustyön metodeista*. Opinpajan kirja, Tampere.
- Kandemir, H. (2013) The EU law on auditing and the role of auditors in the global financial crisis of 2008. *International Journal of Disclosure and Governance*, Vol. 10, 213–233.
- Kend, M. – Basioudis, I. (2018) Reforms to the market for audit and assurance services in the period after the global financial crisis: Evidence from the UK. *Australian Accounting Review*, Vol. 28 (4), 589–597.
- Kihn, L. – Oulasvirta, L. – Ruohonen, J. – Rönkkö, J. Wacker, J. (2019) Talous, sääntely, ohjaus – tarkastuksen ja valvonnan ajankohtaiskysymyksiä. *Tampere University Press 2019*, Tampere.

Kirjanpitoasetus 1752/2015. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20151752>>, haettu 18.9.2020.

Kirjanpitolaki 1336/1997. <<https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19971336>>, haettu 17.9.2020.

Koski, P. – Sillanpää, M. (2017) *Yhtiöoikeus*. 1. Alma Talent, Helsinki.

Kylmä, J. – Juvakka, T. (2007) *Laadullinen terveystutkimus*. Edita Prima Oy: Helsinki.

Lehtisyrjä, P. (2018) Pienten ja keskisuurten yritysten tilintarkastajien näkemyksiä uudesta tilintarkastuskertomuksesta. Pro gradu -tutkielma. Lappeenrannan teknillinen yliopisto.

Matthews, D. (2006) *A History of Auditing: The Changing Audit Process in Britain from the Nineteenth Century to the Present Day*. Routledge 2006, Florence.

Metsämuuronen, J. (2008) *Laadullisen tutkimuksen perusteet*. 3. uudistettu painos. Gummerus, Jyväskylä.

Nelson, M. – Tan, H. (2005) Judgement and Decision-Making Research in Auditing: A Task, Person, and Interpersonal Interaction Perspective. *Auditing: A Journal of Practice*, Vol. 24 (1), 41–71.

Nezhina, T – Brudney, J. (2010) The Sarbanes–Oxley Act. More Bark Than Bite for Non-profits. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, Vol. 39 (2), 275.

Ojala, H. – Niskanen, M. – Collis, J. – Pajunen, K. (2014) Audit quality and decision-making in small companies. *Managerial Auditing Journal*, Vol. 29 (4), 1–26.

Osakeyhtiölaki 624/2006. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624>>, haettu 17.9.2020.

- Pajunen, K. – Rautiainen, A. – Saastamoinen, J. (2019) Paraneeko tilintarkastuksen laatu keskeisten seikkojen raportoimisella tilintarkastuskertomuksessa? – Tilintarkastajien näkökulma. *Tampere University Press*, Tampere.
- PRH 1/2016 tiedote (2016) Rekisteröityminen ja tilintarkastajanimikkeet. <https://www.prh.fi/fi/tietoa_prhsta/ uutiskirjeet/ajankohtaista_tilintarkastusvalvonnasta/tilintarkastusvalvonta_1_2016/rekisteroityminenjatilintarkastajanimikkeet.html>, haettu 8.9.2020.
- Rikoslaki 39/1889. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001#L30>>, haettu 10.9.2020.
- Ruusuvuori, J. – Nikander, P. – Hyvärinen, M. (2010) *Haastattelun analyysi*. 1. Verkkoaineisto. Vastapaino 2010, Tampere.
- Sanoran, K. (2018) Auditors' going concern reporting accuracy during and after the global financial crisis. *Journal of Contemporary Accounting & Economics*, Vol. 14 (2), 164–178.
- Satopää, R. (2000) Hyvä tilintarkastustapa – millaista se on? *Tilisanomat*, Vol. 1, 63–64.
- Sercu, P. – Bauwhede, H. – Willekens, M. (2006) Post-Enron implicit audit reporting standards: sifting through the evidence. *De Economist*, 389–403.
- Shahzad, K. Pouw, T. – Rubbaniy G. – El-Temtamy, O. (2018) Audit quality during the global financial crisis: the investors' perspective. *Research in international business and finance*, Vol. 45, 94–105.
- Shapiro, C. (1983) Premiums for high quality products as returns to reputations. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 98 (4), 659–680.
- Sikka, P. (2009) Financial crisis and the silence of the auditors. *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 34, 868–873.

Smith, S. (2016) Integrated reporting & the future of accounting. *Journal of Accounting and Finance*, Vol 16. (1), 140–145.

Suomen tilintarkastajat ry (2020) Mitä on hyvä tilintarkastustapa? <<https://www.suomen-tilintarkastajat.fi/tilintarkastus/mita-on-hyva-tilintarkastustapa>>, haettu 5.9.2020.

Suomen tilintarkastajat ry (2020) Korona haastaa tilintarkastajat. <<https://www.suomen-tilintarkastajat.fi/blogi/tilintarkastuksen-asiantuntijoille/korona-haastaa-tilintarkastajat>>, haettu 5.9.2020.

Suositus listayhtiöiden hallinnointi- ja ohjausjärjestelmistä 2003. HEX Oyj, Keskuskaupakamari ja Teollisuuden ja Työnantajain keskusliitto. <https://cgfinland.fi/wp-content/uploads/sites/39/2012/01/cg_suositus_suomi20031.pdf>, haettu 5.9.2020.

Tomperi, S. (2018) *Tilintarkastus – Normeista käytäntöön*. 4. painos. Edita Publishing 2018, Helsinki.

Tilintarkastuslaki 1141/2015. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20151141>>, haettu 6.9.2020.

Tuomi, J. – Sarajärvi, A. (2018) *Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi*. 1. verkkoaineisto. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Työ- ja elinkeinoministeriön asetus 1142/2015. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20151442>>, haettu 8.9.2020.

Valtioneuvoston asetus pien- ja mikroyrityksen tilinpäätöksessä esitettävistä tiedoista. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20151753>>, haettu 18.9.2020.

Valtiovarainministeriö (2020) Koronavirus iskee lujaa Suomen talouteen. <<https://vm.fi/-/koronavirus-iskee-lujaa-suomen-talouteen>>, haettu 5.9.2020.

- Virtanen, A. (2002) Laskentatoimi ja morali: Laskenta-ammattilaisten käsityksiä hyvästä kirjanpitolavasta, hyväksyttävästä verosuunnittelusta ja hyvästä tilintarkastustavasta. Faculty of Business and Economics, University of Jyväskylä. University Library of Jyväskylä, 2002.
- Virtanen, A. – Giovannoni, E. – Riccaboni, A. (2009) Revealing Financial Accounting in Finland under Five Historical Themes. *Accounting History*, Vol. 14 (4), 357–379.
- Xu, Y. – Carson, E. – Fargher, N. – Jiang, L. (2013) Responses by Australian auditors to the global financial crisis. *Accounting and Finance*, Vol. 53 (1), 301–338.
- Xu, Y. – Jiang, A. – Fargher N. – Carson E. (2011) Audit Reports in Australia during the Global Financial Crisis. *Australian Accounting Review*, Vol. 21 (1), 22–31.
- Yle uutiset (2018) Koko huone hiljeni eikä kukaan tiennyt mitä sanoa – neljä silminnäki-jää kertoo, miltä tuntui, kun maailman rahamarkkinat syöksyivät sekasortoon. <<https://yle.fi/uutiset/3-10398406>>, haettu 29.9.2020.

LIITTEET

Liite 1. Haastattelulomake

Haastateltavien taustatiedot

- Pohjakoulutus?
- Tilintarkastusalan ammattitutkinto?
- Asema tilintarkastusyhteisössä?
- Työkokemus?
- Työkokemus nykyisessä tehtävässä?
- Pääasialliset työtehtävät ja millaisista asiakkaista asiakaskuntasi koostuu?

1) Tilintarkastusta sääntelevät normit

- Millainen käsitys sinulla on oman työsi kautta: ovatko tilintarkastusta sääntelevien normien antamat ohjeet ja määräykset riittäviä ja yhdenmukaisia?
 - Millaisia ongelmia olet kokenut nykyisessä tilintarkastusalan sääntelyssä käytännön työtehtävissäsi?
- Minkä tasoisena pidät yleisesti tilintarkastajien osaamista liittyen alan sääntelyyn?
 - Kuinka tärkeänä koet, että tilintarkastaja tuntee alan sääntelyn?
 - Miten riittävä osaaminen varmistetaan?
- Pystyykö mielestäsi tilintarkastusalan sääntelyllä ennaltaehkäisemään tilintarkastuskandaaleja? Miksi tai miksi ei?
- Onko mielestäsi sääntelyllä onnistuttu varautumaan taloudellisiin poikkeusoloihin?
- Oletko kokenut, että yhteydenpito tilintarkastusalaan säänteleviin toimijoihin olisi lisääntynyt koronaviruksen tai aikaisempien taloudellisten poikkeusolojen aikana?
- Koetko, että tilintarkastusta sääntelemällä voidaan lisätä sidosryhmien ymmärrystä tilintarkastusprosessiin?
- Parantavatko tilintarkastusalan rotaatiosäännöt mielestäsi tilintarkastuksen laatua kilpailun lisääntymisen kautta?

2) Tilintarkastusprosessi taloudellisten poikkeusolojen aikana

A. Lisääntynyt työmäärä ja palkkioiden veloittaminen

- Miten koet resurssien investointitarpeiden muutokset tilintarkastusprosessiin?
- Miten olet kokenut työmäärän muutokset?
- Millaiset tilintarkastustoimenpiteet painottuvat mielestäsi enemmän?
- Koetko, että talouden riskisyys reflektoituu tilintarkastuspalkkioihin?

B. Jatkuvuuden periaatteen arviointi poikkeusolojen aikana

- Millaisia haasteita ISA 570 -standardi aiheuttaa?
- Koeko, että tilintarkastajat antavat enemmän varoituksia toiminnan jatkuvuuden vaarantumisesta?
 - Millaisiin yritys- ja toimialakohtaisiin tekijöihin kiinnität erityisesti huomiota?
- Korostuuko toimeksiantojen valinta mielestäsi enemmän?
 - Millaisia tekijöitä halutaan varmistaa ennen toimeksiannon hyväksymistä?
- Millaisten tekijöiden arvioit vaikuttaneen siihen, että tilintarkastajat ovat antaneet väärä näkemyksiä toiminnan jatkuvuudesta 2000-luvulla?

C. Tilintarkastuksen laatu

- Millaisilla tekijöillä voidaan mielestäsi lisätä tilintarkastuksen laatua sidosryhmien näkökulmasta?
- Onko tilintarkastajan persoonallisuudella mielestäsi yhteys tilintarkastuksen laatuun?
 - Entä tilintarkastajien demograafisilla tekijöillä (ikä, sukupuoli, asuinpaikka)?
- Miten koet tarkastuksen kohteena olevan yhteisön kirjanpitäjän roolin tilintarkastuksen laadun näkökulmasta?

3) Tulevaisuuden trendit

A. Koronaviruksen vaikutukset

- Onko 2000-luvun talous- ja tilintarkastuskriisien pohjalta mielestäsi pystytty vaurautumaan tuleviin kriiseihin?
- Koetko, että poikkeusolojen aikana tehdyt tilintarkastustoimenpiteet ovat yhtä tehokkaita verrattuna perinteisiin menetelmiin?
- Miten suhtaudut etänä tehtävään tilintarkastukseen?
 - Miten mielestäsi tilintarkastusalan ammattistandardit suhtautuvat etänä tehtävään tilintarkastukseen?

B. Uuden teknologian käyttöönotto

- Oletko ottanut käyttöösi uutta teknologiaa koronaviruksen aikana?
- Millaisia teknologioita tai muita suuria muutoksia oletat tilintarkastusalalle syntyvän tulevaisuudessa?

Tuleeko mieleesi jotain edellisten teemojen lisäksi, mitä haluaisit sanoa?